İbn Sina / İbn Tufeyl

Hay bin Yakzan

ANLATI

Çevirenler: M. Şerefeddin Yaltkaya / Babanzade Reşid

Hazırlayan: N. Ahmet Özalp

YKY

HAY BİN YAKZAN

İbn Sina, (tam adıyla Ebu Ali el-Hüseyin bin Abdullah bin Sina, Batılıların verdiği adla Avicenna), 980'de Buhara'da doğdu, 1037'de Hemedan'da öldü. En büyük İslam bilginleri arasında sayılan filozof ve hekim İbn Sina, İslam düşüncesinde Farabi'yle başlayan Aristotelesçi (Meşşai) geleneğin en önemli adıdır. İbn Sina'nın en önemli iki yapıtı, geniş kapsamlı bir felsefe ve bilim ansiklopedisi olan *Kitabü'ş-Şifa* ile birkaç yüzyıl boyunca gerek Doğuda gerekse Batıda tıp konusunda tek başvuru kaynağı kabul edilen *el-Kanun fi't-Tıb* adlı kitabıdır. Öteki önemli yapıtları arasında *Kitab fi's-Siyaset, Risale fi'l-Aşk, Hay bin Yakzan, el-Hidaye* yer alır.

İbn Tufeyl, 1106'da Gırnata yakınlarında Vadiü'l-Aş'ta doğdu, 1186'da Merakeş'te öldü. İşraki felsefesinin Endülüs'teki en önemli temsilcilerinden biridir. Uğraştığı ve önemli eserler verdiği başlıca konular, tıp felsefe ve gökbilimdi. Günümüze ulaşan ve bütün dünyada tanınmasını sağlayan eseri ise *Hay bin Yakzan* ya da diğer adıyla *Esrarü'l-Hikmeti'l-Meşrikiye*'dir. Dünyada felsefi romanın ilk örneği ve ilk "robinsonad" olan *Hay bin Yakzan,* 14. yüzyıldan başlayarak dünyanın bütün bellibaşlı dillerine çevrilmiş, başta *Robinson Crusoe*'nun yazarı Daniel Defoe olmak üzere birçok Batılı sanatçı ve düşünürü etkilemiştir.

Mehmed Şerefeddin Yaltkaya, 1879'da İstanbul'da doğdu. Darülmuallimini bitirdikten sonra çeşitli ortaöğretim kurumlarında öğretmenlik (1910-1924), İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde kelam profesörlüğü (1924-1933) yaptı. İlahiyat Fakültesi'nin kapatılması üzerine İslam Tetkikleri Enstitüsü müdürlüğüne atandı. Bu görevi sırasında (1937-1941) Edebiyat Fakültesi'nin çeşitli birimlerinde dersler verdi. Rıfat Börekçi'nin ölümü üzerine Diyanet İşleri Başkanlığı görevine getirildi (1942) ve bu görevini ölümüne (1947) değin sürdürdü.
İslam bilimleri üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan Yaltkaya'nın başlıca yapıtları: *İbn Esirler ve Meşahir-i Ulema* (1906), *Tarih-i Kur'an-ı Kerim* (1915), *Kelam Tarihi* (1924), *Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin* (1924), *Dini Makalelerim* (1944).

Babanzade Reşid, 1871'de Süleymaniye/Musul'da doğdu. Birçok bilim, sanat ve devlet adamı yetiştiren ünlü Babanzadeler ailesinden Abdulfettah Bey'in oğludur. İlk öğrenimini Süleymaniye'de tamamlayarak İstanbul'a geldi. Çeşitli medreselerde okuyarak ders verme icazeti aldı (1896). Bir yandan çeşitli ortaöğretim kurumlarında dersler verirken bir yandan da öğrenimini sürdürdü. Dersiamlık (1915) ve müderrislik (1920) payesi kazandı. 1920 yılında atandığı İbtidai Hariç İstanbul müderrisliğini medreselerin kapatılmasına (1924) değin sürdürdü. Medreselerin kapanmasıyla açıkta kalan Reşid Bey'in sonraki yaşamına ilişkin bilgi ve yayımlanmış yapıtı saptanamamıştır.

N. Ahmet Özalp, 1953'te Elbistan/Kahramanmaraş'ta doğdu. Öğretmen okulu ve eğitim enstitüsünü bitirdikten (1974) sonra iki yıl Türkçe öğretmenliği yaptı. Görevinden ayrılarak yayın dünyasına girdi. Çeşitli yayınevleri, derg ve gazetelerde çalıştı, *AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi*'ne maddeler yazdı, danışmanlık yaptı. Yeniden öğretmenliğe döndü (1992). Şimdi bir yandan bir ortaokulda Türkçe öğretmenliği yaparken bir yandan da *Yeni Şafak* gazetesinde kitap ağırlıklı yazılar yazıyor.
Osmanlı eserleri üzerinde çalışan N. Ahmet Özalp, çok sayıda yapıtı kültür dünyamıza yeniden kazandırdı. Bunların başlıcaları: *Toplumsal Çözülme* (Sait Halim Paşa, 1983), *İslam İnancının Temel İlkeleri* (Filibeli Ahmet Hilmi, 1987), *Bir Muhalifin Hatıraları* (Şerif Paşa, 1991), *İslamda Felsefe Akımları* (İzmirli İsmail Hakkı, 1995), *Külliyat-ı Letaif* (Faik Reşad, 1995), *Gülşen-i Tevhid* (Tevhid Şiirleri Güldestesi, 1995), *Seyahatlerim* (Ali Suad, 1996), *Beşir Fuad* (Ahmet Mithat Efendi, 1996).

İBN SİNA / İBN TUFEYL

Hay bin Yakzan

ÇEVİRENLER:
M. ŞEREFEDDİN YALTKAYA / BABANZADE REŞİD

HAZIRLAYAN:
N. AHMET ÖZALP

ANLATI

YKY
İSTANBUL

Yapı Kredi Yayınları - 659
Edebiyat - 147

Hay bin Yakzan / İbn Sina
Hay bin Yakzan (Esrarü'l-Hikmeti'l-Meşrikiye) / İbn Tufeyl

Genel Tasarım: Faruk Ulay
Kapak Tasarımı: Nahide Dikel

Baskı: Üç-Er Ofset
Yüzyıl Mah. Massit 5. Cad. No: 15 Bağcılar / İstanbul

1. Baskı: Haziran 1996
5. Baskı: İstanbul, Eylül 2004
ISBN 975-363-475-7

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
Yapı Kredi Kültür Merkezi
İstiklal Caddesi No. 285 Beyoğlu 34433 İstanbul
Telefon: (0 212) 252 47 00 (pbx) Faks: (0 212) 293 07 23
http://www.yapikrediyayinlari.com
e-posta: ykkultur@ykykultur.com.tr
İnternet satış adresi: http://yky.estore.com.tr
www.teleweb.com.tr

İÇİNDEKİLER

sunuş

İslam dünyasında alegorik öykü geleneği İbn Sina (ö. 1037) ile başlar. Huneyn bin İshak'ın (ö. 873) Yunanca'dan çevirdiği *Salaman ve Absal* öyküsü, İbn Sina'nın önündeki örnektir. İbn Sina'nın bu öyküden söz ettiği, onu özetlediği biliniyorsa da, bağımsız bir yapıt olarak yeniden yazdığı kuşkuludur. Ama, *Salaman ve Absal*'ın alegorik anlatım tekniğini kullanarak *Hay bin Yakzan* adlı yapıtını yazdığı bilinmektedir.

İbn Sina'nın yapıtı, sonraki birçok düşünürü etkiler. Peşpeşe, bir anlatı geleneği oluşturan alegorik öyküler yazılır. İbn Tufeyl'in (ö. 1186) *Hay bin Yakzan* adlı öyküsü, geleneğin en ünlü yapıtıdır. Sühreverdi (ö. 1191), *el-Gurbetü'l-Garbiye*; İbnü'n-Nefis (ö. 1288), *er-Risaletü'l-Kâmiliye fi's-Siyeri'n-Nebeviye*; Molla Cami (ö. 1492), *Salaman ve Absal* adlı yapıtlarıyla geleneğin diğer önemli örneklerini verirler.

Birbirini izleyen tüm yapıtlar, belli ölçülerde, bir öncekinden etkilenmiştir. Yazarları da böyle bir etkiden, en azından bir esinden söz etmekten çekinmezler. Sözgelimi Cami, İbn Sina'nın özetlediği *Salaman ve Absal* öyküsünü, ayrıntılarda yaptığı küçük değişikliklerle yeniden yazar. İbnü'n-Nefis, İbn Tufeyl'in yapıtında önemli bir yapı değişikliği yapmaz; yalnızca geliştirdiği düşüncelerin alanını, yönünü değiştirir.

Buna karşılık, yaygın kanının tersine, öyküleri açısından bakıldığında, İbn Tufeyl'in *Hay bin Yakzan* adlı yapıtı ile İbn Sina'nın aynı adı taşıyan öyküsü arasında hiçbir ilişki yoktur. Metinler arasında bulunabilecek tek ortak nokta, her ikisinin de alegoriye dayanmasıdır. Buna karşın birçok felsefe tarihçisi, iki metnin aynılı-

ğından söz etmiştir. Dahası, İbn Sina'nın yapıtını tanıtırken, İbn Tufeyl'in öyküsünü özetleyen bile olmuştur. Oysa yapıtların hem Arapça orijinalleri, hem de Türkçe çevirileri kütüphanelerimizde bulunmaktadır.

Nerdeyse tarihsel bir nitelik kazanan bu yanlışı ortadan kaldırmak ve ilgilenenlerin iki metni birlikte okumalarına olanak sağlamak amacıyla, daha önce *Ruhun Uyanışı* adıyla yayımladığımız İbn Tufeyl'in *Hay bin Yakzan*'ı ile Ord. Prof. M. Şerefeddin Yaltkaya'nın Türkçeye çevirerek *Büyük Türk Filozof ve Tıp Üstadı İbn Sina, Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri Hakkında Tetkikler* (İstanbul 1937) başlıklı kitapta yayımladığı İbn Sina'nın *Hay bin Yakzan*'ını, dilini güncelleştirerek bir araya getirdik. İki metnin oluşturduğu yapıt, Yaltkaya'nın iki bölümden oluşan önemli giriş yazısı nedeniyle, bir karşılaştırma olanağı sağlamanın çok ötesinde bir zenginlik ve işlevsellik kazandı.

Yaltkaya, İbn Sina metnine yazdığı giriş yazısının ilk bölümünde, sözünü ettiğimiz anlatı geleneği içinde yer alan metinlerin kavranabilmesi için göz önünde bulundurulması gereken kuramsal ve kavramsal çerçeveyi belirleyip açımlıyor. İkinci bölümde ise, en önemli örneklere ilişkin bilgi ve özetlerle alegorik öykü geleneğinin tarihçesini veriyor.

Yaltkaya'nın katkılarıyla zenginleşen yapıta, iki metnin ortak adını verdik: *Hay bin Yakzan*. Yaltkaya'nın girişi ve zamansal önceliği nedeniyle İbn Sina'nın metnini öne, kendi girişimizle İbn Tufeyl'in metnini arkaya aldık. Böylece, meraklıları, hem eski Yunan'dan başlayarak süren bir geleneğin tarihçesini, hem de bu geleneğin İslam dünyasındaki ilk örneği ile en ünlü örneğini birlikte okuma olanağı bulacaktır.

N. Ahmet Özalp

HAY BİN YAKZAN
(İbn Sina)

giriş

I

İbn Sina'nın *Hay bin Yakzan*'ını anlayabilmek, orta zaman filozoflarının evrendoğum (*kozmogoni*), ruhbilim, dirimbilim hakkındaki anlayışlarını bilmeye bağlı olduğundan, bu konulara ilişkin kısaca bilgi vermek gerekiyor. Bunlara göre varlık, ilk ilkeden, ilk nedenden "birden ancak bir çıkma" ve "saydamdan yoğuna inme" biçiminde başlamış ve devam etmiştir.

Varlık kaynağından ilk çıkan (*sudur eden, türeyen*) ve bu kaynağa göre varolmakta ikinci sırada bulunan nesne, kendisinden çıkan ve varlıkta üçüncü sırada bulunan nesneden daha üstün olmak üzere, bu iniş yayı son bulduktan sonra, çıkış yayı başlar. Çemberin iki ucunun bir noktada birleşmesi gibi, varlık dairesi de bu çıkma, yükselme noktasının sonunda iniş yayının başlangıcı ile birleşir. Buna göre, en alt ve aşağı nokta, varlığın ilkesinden en uzak nokta; ilkeden, kaynaktan ilk çıkan nokta da kaynağa en yakın olan noktadır. Aynı zamanda, kaynaktan iniş yayının sonundaki nokta en değersiz nokta olduğu gibi ilkeye, kaynağa en yakın olan nokta da en değerli, onurlu olan noktadır.

İlk ilke, zaman ve yerden (*mekân*) aşkın olduğu için, ona yakınlık ve uzaklık, zamansal ve mekânsal bir anlam taşımaz.

Her sayının varlık nedeninin, kendinden önceki sayı olması, buna bir örnek oluşturabilir. Sayıların ilki olan bir'den üçün ortaya çıkması, iki aracılığıyla; dördün ortaya çıkması, üçün ve ikinin aracılığıyla; beşin ortaya çıkması dört, üç ve ikinin aracılığıyla olur. Buna göre yukardaki aşağıdakinin, üstteki alttakinin varlığına ne-

den olur. Öyleyse bunda zaman ve yer kavramları yoktur. Bir'in bütün sayıların nedeni olması gibi, ilk ilke, ilk neden de varlığın nedenidir.

Varların var olmaları ilk ilkeden derece derece aşağı inme, derece derece uzaklaşma ve derece derece düşme biçiminde gerçekleştiği için, her varlığın yetkinliği birinci ilkeye yakınlığı; eksikliği de ondan uzaklığı derecesindedir. Ona yakınlıkta birinci derecede bulunanın varlığı, ikinci derecede bulunanın varlığından üstün ve yetkindir.

Varlık basamaklarının birincisi, varlığın kaynağı olan Tanrı'nın varlığı basamağıdır. İlk varlık O'nun varlığıdır. Tanrı'dan ilk olarak maddeden aşkın akılların birincisi olan "ilk akıl" çıkmıştır. Bundan "ikinci akıl" ve "ikinci akıl"dan "üçüncü akıl", dördüncü, beşinci ve bu şekilde akılların sonuncusu olan "dokuzuncu akıl" çıkmış; dokuzda birler basamağı sona erdiği gibi, bu "dokuzuncu akıl"da da akıllar sona ermiştir. Bunların ilki olan "ilk akıl", Tanrı'ya göre ikinci basamakta ise de, varlıklara göre ilk basamaktadır. Çünkü Tanrı varlıklardan ayrıdır; varlıklardan hiçbir nesnenin nitelikleriyle nitelendirilemez. Bu dokuz akıldan sonra, bunların aracılığıyla, ögeler evreninin işlerini yürütmekle görevlendirilen bir "onuncu akıl" gelir. Bu "onuncu akıl"dan sonra akıl basamakları sona erer, nefs basamakları başlar. Nefs de akıllar gibi cisim ve cisimsel değildir. Ama cisme bitişik (*mukarin*) olur. Cisme bitişik olmasından, kendisine karanlık (*zulmet*) gelmiştir. Bu nedenle, insan akıl nuruyla aydınlanmadıkça, kendi nefsini göremez. Karanlıkta kalan kimsenin ne kendisini, ne çevresini görmesi gibi, nefs de kendi özünü, aklı ve aşkın biçimleri (*suret, form*) aklın ışığıyla görür. Bu nefislerin dokuzu gökler (*felekler*) evrenindedir.

Burada eski Batlamyus (Ptolemaios) kuramını hatırlamamız gerekir. Bu kurama göre, dıştan içe doğru dokuz gök vardır. Bunlar birbirleriyle içiçedirler. En dıştaki gök Atlas Göğü'dür (*Felek-i Atlas*). En içteki de Dünya'dır. En dıştaki Atlas Göğü'nden en içteki Dünya'nın üstünde bulunan Ay'a kadar, Ay ile birlikte dokuz gök vardır. Bunlar şunlardır:

1. Atlas Göğü, En Uzak Gök (*Felek-i Aksa*),
2. Sabit Yıldızlar Göğü, Burçlar Göğü, Gezegenler Göğü,
3. Zuhal,
4. Müşteri,
5. Merih,

6. Güneş,
7. Zühre,
8. Utarit,
9. Ay.

Birbirlerini kuşatmış olan bu dokuz göğün ortak merkez noktaları da bizim Dünya'mızdır. Ay'ın altında olduğundan, Dünya'ya "Ay altı gök" derler.

Şu da bilinmelidir ki, "ilk ilke", "ilk neden", "ilkeler ilkesi" gibi adlarla anılan ve varlığa kaynaklık eden varlık, saf bir varlıktır. Salt varlıktır. Ondaki doğa (*mahiyet*) ile varlık birbirinden ayrı değildır. Ama ondan başka ne varsa, onların tümünün varlıkları olumsal (*mümkün*)[1] olduğundan doğaları ile varoluşları (*inniyet*) ve gerçekleşmeleri (*tahakkuk*); diğer bir deyişle doğaları ile varlıkları (*vücud*) bir değildir. Bunların doğaları varlık ve gerçekleşme nitelikleriyle sonradan nitelenmişlerdir. Her olumsalda özü bakımından bir olumsallık varsa da, olumsallar doğaları bakımından olumsal iseler de, kendilerinin nedenleri bakımından olumsal değil, zorunludurlar (*vacib*). Bundan dolayı "ilk neden" ve "ilkler ilki"nden çıkan "ilk akıl"da neden ve kökeni bakımından zorunluluk ve özü bakımından olumsallıktan oluşan bir ikilik vardır. Bunda neden ve kökeni bakımından olan zorunluluk, özü bakımından olan olumsallıktan üstündür. Üstün olan bu nitelikten üstün olan bir nesnenin çıkması uygun ve akıl da üstün olduğundan, "ilk akıl"dan zorunlu yönüyle bağlantılı olarak ikinci bir akıl; olumsal olan özüyle ilişkili olarak da bir nefs (*Atlas Göğü, Felek-i Aksa*) ortaya çıktı. Yine bu süreç içinde ikinci akıldan da üçüncü bir akıl ve bir nefs (*Sabit Yıldızlar Göğü*) ortaya çıktı. Üçüncü akıldan da dördüncü bir akıl ve bir nefs (*Zuhal*) ortaya çıktı. Hep bu süreç içinde, dördüncü akıldan beşinci bir akıl ve bir nefs (*Müşteri*); beşinci akıldan altıncı bir akıl ve bir nefs (*Merih*); altıncı akıldan yedinci bir akıl ve bir nefs (*Güneş*); yedinci akıldan sekizinci bir akıl ve bir nefs (*Zühre*); sekizinci akıldan dokuzuncu bir akıl ve bir nefs (*Utarid*) ortaya çıktı. Dokuzuncu akılda akıllar sona erdi ve bu dokuzuncu aklın nefsi Ay oldu.

Bundan sonra, yine bu dokuz akıl gibi madde ve süreden aşkın olan bir onuncu akıl gelir. Bu dokuz aklın her biri, dokuz gökten birinin yönetimiyle görevli kılınmıştır. Güneşin ışıklarının evrene yayılması gibi, bu onuncu aklın gücü de Ay altı gök olan Dünya'daki varlıklara yayılır. Kendilerinde düşünme ve kavrama

yeteneği bulunanlardaki kavrayış bundan geldiği gibi, doğal cisimlerin oluşumları da bunun gücüyle olur.

Madde ve süreden aşkın olan akılların verimlilik ve gücü, bu onuncu akılda toplanmıştır. On sayısında dokuz tane birin gücü toplandığı gibi, bunda da tüm güçler toplanmış ve bu onuncu akıl, sayıların onuncu basamağında bulunan sayı gibi olmuştur. Bu onuncu akla, ögelerin yöneticisi ve geliştiricisi olduğundan, ögeler üzerinde etkili olduğundan etkin akıl (*akl-ı faal*) denilmiştir.

Eski filozoflara göre insan, bilgi ve bilim yardımıyla nesnelerin gerçekliklerine ulaşarak ve yükselerek töz (*cevher*) kesilecek olursa, bu etkin akıl basamağına gelmiş ve en yüksek yetkinlik basamağına erişmiş olur. İnsan için belirlenen yetkinlik de budur. Aristo (Aristoteles), Eflatun (Platon), Hipokrat (Hippokrates) ve diğer ünlü filozoflar buna inanıyorlardı. (İbn Sina da bu etkin akıldan ileri geçmemektedir.) İbn Rüşd'ün (1120-1198) dediği gibi,[2] insanın yükselerek Tanrı'nın basamağına çıkabilmesi, Mecusi filozofların sözüdür. Bu söz Aristo'ya göre küfürdür. (Aşağıda özet çevirisini verdiğimiz, *el-Gurbetü'l-Garbiye* adlı yapıtında Sühreverdi de insanın yükselişini [*mirac*] ilk türüme [*sudur, feyz*] kadar çıkarıyor ve bunu da ruhsal yükselişin son noktası sayıyor.)

Göklerin yönetimiyle görevlendirilen dokuz nefsten sonra Ay altı gök Dünya'da da üç ve kimi filozoflara göre altı nefs daha olduğundan, nefslerin sayısı on iki ya da on beşe ulaşıyor.

Nefsin on iki olduğunu söyleyenlere göre dokuzdan sonraki üç nefs şunlardır:

1. Bitkisel nefs (*nefs-i nebati*),
2. Hayvansal nefs (*nefs-i hayvani*),
3. İnsansal nefs (*nefs-i insani*).

Nefslerin on beş olduğunu kabul edenler, bunlara şu üç nefsi daha ekliyorlar:

1. Felsefel nefs,
2. Yalvaçsal nefs (*nefs-i nebevi*),
3. Tümel nefs (*nefs-i külliye*).

Bitkisel nefse kösnül (*şehvani*) nefs derler. Bunun görevi besin aramak, bulduğu zaman tat almak, bu biçimde herhangi bir varlığın kişisel varlığını ve doğurma yoluyla da türel varlığını korumaktır. Bu korumaya "doğal biçimlenme" (*takvim-i tabii*) derler. Bunda çekme, tutma, özümseme gibi yedi güç; alt, üst, sağ, sol, ön ve ardı birbirinden ayırt edebilme, bunlardan en uygun yöne kök,

dal ve budak salabilme, köklerini nemli yerlere doğru uzatma gibi bilinç ve duyumlar vardır. Bu nefsin etten yapılmış bir biçim ve heykeli yoktur.

Hayvansal nefse aynı zamanda öfkesel (*gazabi*) nefs de derler. Bunun da görevi öc alma, önderlik, üstün gelme ve evlenme isteklerini yaşatmaktır. Bunun etten yapılmış bir biçim ve heykeli vardır. Bunun güçleri beşe kadar çıkar. kimi zaman da beşten az olur.

İnsansal nefse düşünen nefs de (*nefs-i natıka*) derler. Bunun görevi de düşünmek, bilgi ve bilimi sevmektir.

Felsefel nefs ile yalvaçsal nefsin görevi birdir. Bunların görevi, vahiy ve ilham almak; etkin akılla birleşmek; gerçekten ayrılmış olan nefsleri gerçeğe, doğru yola ulaştırmak; bunları, yapılması gereken en güzel şeyleri yapacak duruma getirmek; yasa ve kurallar koyarak eksik yaratılışları tamamlamaktır.

Bu iki nefs arasında bir fark varsa, o da felsefel nefste gelecekten haber verme gücü bulunmamasıdır. O nedenle Eflatun, şeriatların bildirdiği yargıları bir giz olarak kabul eder, bunların üzerinde düşünmez ve neden aramazdı. Aristo da şeriatları oldukları gibi kabul ve teslim eder; şeriatlardaki emir ve yasaklarda neden arayanların cezalandırılmaları gerektiğini söylerdi.

Bu nefslerin en yükseği yalvaçsal nefstir. Bu nefs, bilgi kazanmak için, öncüllere ve tasımlara gereksinim duymaz. Nefsleri son derecede eksik olan, hemen hemen hayvanlar derecesinde bulunan insanlar görüldüğü gibi yetkinliğin son aşamasına yükselmiş, meleklere yaklaşmış insanların görülmesi de kesinlikle olanaksız değildir.

Tümel nefse gelince, bu da kabul edenlerce etkin akıl çevreninin altında bir basamakta bulunur ki, tikel nefslere vahiy bu nefsten gelir. Melekler bununla aşağı indikleri gibi, temiz ve yüksek ruhlar da bununla yukarı çıkar, yükselirler.

Şunu da söyleyelim ki, nefsin böyle yeryüzünde bitkisel, hayvansal, insansal ve diğer basamakları olduğu gibi, aklın da yeryüzündeki insanda özdeksel akıl, yetisel akıl, edimsel akıl, kazanılmış akıl olmak üzere dört derecesi vardır:

1. Özdeksel akıl (*akl-ı heyulani*): Anlaşılırları kavramaya özgü yetenektir. Çocuklarda gelişmemiş olan kavrama yeteneği buna bir örnek olabilir.

2. Yetisel akıl (*akl-ı bilmeleke*): Tikelleri duyumsama, bunların birleştikleri ve ayrıldıkları noktaları seçme yetenek ve gücüdür.

3. Edimsel akıl (*akl-ı bilfiil*): Zorunlu bilgilerden kuramsal bilgileri çıkarma yeteneğidir.

4. Kazanılmış akıl (*akl-ı müstefad*): Aklın, kavramış olduğu kuramsalları hiçbir zaman yitirmeyecek ölçüde ilerlemesidir. Bu basamakların ilk üçü, en yetkin aşama olan bu dördüncü basamağın araç ve nedenleri, hazırlık aşamalarıdır.

Varlıkta "akıl" ve "nefs" basamaklarından sonra, yukarıdan aşağıya üçüncü basamak olmak üzere biçim ve biçimin taşıyıcısı olan özdek (*heyula*)[3] basamakları gelir ki, bunlar Ay altı evrenindeki varlıkların en eksik ve en ilkel basamaklarıdır. Cisimler bu biçim ve özdeğin bileşiminden oluşmuşlardır. Her ne kadar göklerin tözleri ve onların biçimlerini yüklenmiş iseler de, onların düzenleri değişmez ve yerleşiktir. Ay altı evreninde bulunan ögelerin biçimleri değişmez ve yerleşik olmadıklarından, bunların basamakları gök cisimlerinden aşağıdır. Yukarıdan aşağıya doğru, birden bir çıkarak inen varlık yayının en aşağı ve en son basamağı ögelerin maddeleri olan biçim ve özdektir. Doğa evrenine düşmüş olan varlıklar, buradan yeniden yükselmeye başlarlar. İniş yayı burada sona ermiş, buradan çıkış yayı başlamıştır. Özdeğin burada almış olduğu ilk biçim ve ilk yetkinlik dört ögedir: su, hava, ateş ve toprak.

Bu ilk yetkinlikten sonra özdek, dört öge aracılığıyla maden; birleşme yasası üzere, özdek ve maden aracılığıyla bitki; sonra yine bu üç araçla hayvan; daha sonra bu dört araçla insan biçim ve yetkinliğine ulaştı. Böylece insan, doğa evreninin zirvesine yükseldi. Doğa evreninde insandan daha yüksek ve daha yetkin bir basamak yoktur.

Buna göre, evren, "akıl"dan başlamış ve "akıl" ile yetkinliğine kavuşmuştur.

Bundan sonra insanın yükselmesi, bilgi ile özdeşleşerek salt bilgi kesilmesi ve kazanılması akıl derecesini bulup etkin akılla birleşmesiyle gerçekleşir.

Eski ruhbilimciler, insandaki dış duyulardan başka beş de iç duyu kabul ederlerdi. Bunlar bellek (*hafıza*), sezgi (*vahime*), imgelem (*mahayyile*), anımsama (*müzekkire*) ve düşünme (*mütekkire*) idi. Bu beş duyu bir ortak duyuda (*hiss-i müşterek*) birleşirdi.

II

Doğuda ilk kez simgesel ve felsefel öykü yazan kişi İbn Sina olduğu gibi, eski Yunanlılar tarafından bu tarzda yazılmış bir öyküden kitaplarında ilk söz etmiş olan da yine bu filozofumuzdur.

Arapların ünlü çevirmenlerinden Huneyn bin İshak tarafından Yunancadan[4] Arapçaya çevrilmiş olan bu öykü, *Salaman* ve *Absal*'dır. Köprülü Kütüphanesi'ndeki 868 sayılı mecmuada görüldüğü üzere bu öykünün Türkçesi şöyledir:

> Tufandan önceki tarihlerde Hırakl oğlu Hermanus el-Sofestiki[5] adında bir kral vardı. Mısır, Yunan toprakları ve deniz kıyılarına kadar bütün Rum ülkesi bunun elinde idi. Mısır'daki Ehram denilen büyük yapıları ve yüz binlerce yılın eskitemediği ve eskitemeyeceği tılsımları, büyüleri yapan da bu kraldı. Kendisi pek çok bilimi öğrenmiş, gökteki yıldızların yeryüzündeki nesneler üzerindeki etkilerini bilen, nesnelerin güçlerinden ve tılsımlarından haberdar olan bir insandı. Arkadaşlarından İklikolas el-İlahi[6] adındaki bir kişi, bu kraldan bütün gizli bilimleri öğrenmişti. İklikolas, Sarikon denilen mağarada tam bir devir çilede kalmıştı. Sürekli oruç tutar, yalnız kırk günde bir, bir kez, otlarla oruç bozardı. Bunun yaşı üç devreye ulaşmıştı. Hermanus, İklikolas aracılığıyla tüm yeryüzünü kendisine bağlamıştı.
>
> Hermanus'un dünyada tek bir derdi vardı. O da çocuğu olmamasıydı. Bundan dolayı İklikolas'a yakınır dururdu. Bu kralın çocuğunun olmama nedeni, kendisinin kadınlara ilgi duymaması, bunlarla birlikte bulunmaktan hoşlanmaması idi. Bu kral üç devir kadar yaşamış olmakla birlikte aklının çokluğundan ve yaşamının değerini bilmediğinden hiçbir kadınla ilişki kurmamıştı. Ama kendisinin ülkesine ve bilgisine varis olacak bir çocuğa gereksinimi vardı. Bunun için, yıldızların en uygun konumda bulundukları bir zamanda, yeryüzünde yapılacak bir tılsım üzerine güzel bir kadınla cinsel ilişkide bulunması ve bu yolla bir erkek çocuğa sahip olması gerekti.
>
> Kral, bunu bilmesine karşın, kadınları değersiz görmesi ve içyüzlerinin bozukluğu nedeniyle, hiçbir kadınla ilişkide bulunmaya dayanamıyordu.
>
> Filozof İklikolas, buna çözüm olmak üzere şöyle bir önlem aldı:
>
> Yıldızlara bakılarak uygun bir konum gözetilecek ve kralın

spermleri Yebruh el-Sanem[7] içine konulacak, bu Yebruh el-Sanem, çocuk olması için, en uygun bir çevre içinde bu filozofun çabası ve düşünce gücüyle denetlenecek, yetiştirilecekti.

Bu uygulama sonunda tam ve olgun bir insan yavrusu doğdu. Şimdi bunu emzirecek bir kadına gereksinim vardı. On sekiz yaşlarında güzel bir kız çocuğun süt anası oldu. Çocuğa Salaman[8] adı konulmuştu. Bu genç ve güzel kızın adı da Absal'dı.[9] Bu kız, çocuğu emziriyor; çocuk, günden güne büyüyordu.

Kral Hermanus nefret ettiği kadınlarla ilişki kurmadan böyle bir çocuğa sahip olmaktan son derece memnun oldu. İklikolas'a bir ödül vermek istedi. İklikolas, ateşin yakamayacağı, suyun yıkamayacağı bir yapı kurması konusunda kendisine yardım etmesini istedi. Çünkü İklikolas, tufan olacağını biliyordu. Bilimsel yasaları saklamak için böyle yanmaz ve yıkılmaz bir yapıya gereksinimi vardı. Bu yapının içindeki şeylere yalnız filozofların ulaşabilmeleri için kapıyı gizli yapacak ve yedi katlı olacak bu yapının her katının arası tam iki yüz kulaç yükseltilecekti. Çünkü kendisi de tufan sırasında bu yapıya sığınacaktı.

Kral, biri İklikolas'a, biri de kendisine olmak üzere böyle iki yapının yapılmasını rica etti. Kral, kendisi için yapılacak yapıya hazinelerini ve bilimlerin yasalarını koyacak, ölümünde de bu yapı kendisine mezar olacaktı.

Filozof "Ehram"ların yerlerini ölçtü, altlarına günlerce yol almayı gerektirecek uzun labirentler açtırdı. Gerekli araçlar hazırlandı ve her gün yedi bin işçi çalıştırılarak yapılar tamamlandı.

Emzirilme zamanı geçtikten sonra kral, Salaman'ı süt anasından ayırmak istedi. Ama çocuğu alıştığı süt anasından ayıramadılar. Ayırmak istedikleri zaman ağlıyor, haykırıyordu.[10]

Kral, erginlik çağına kadar çocuğun kızla birlikte kalmasına izin verdi. Çocuk erginlik yaşına gelince, kıza olan sevgisi arttı. Kızı seviyor, bütün zamanlarını sevgilisi ile geçiriyor, kralın hizmetinde bulunamıyordu.

Bir gün kral, oğluna şöyle bir konuşma yaptı:

"Sevgili oğlum! Benim dünyada senden başka oğlum yoktur. Biricik oğlum sensin. Şunu bilmelisin ki, kadınlar insanı avlar, kötülük çukuruna düşürürler. Onlarla düşüp kalkanlar esenlik bulamazlar. Bunlardan birine gönlünü kaptırırsan, aklın çalışmaz, gözlerin görmez olur. Böyle bir harekette bulunmak, bence, akılsızlıktan başka bir şey değildir.

"Oğulcağızım! Yol ikidir. Biri aşağıdan yukarıya çıkmak, diğeri de yukarıdan aşağıya düşmektir.

"Sana bu konuda bir örnek vereyim:

"Kapımızda bulunanlardan birisi adaletle, hakla hareket etmezse, yanımızda bir mevkiye sahip olabiliyor mu? Ama adaletle, hakla hareket ederse, her gün bize biraz daha yaklaşmış olmaz mı? İnsan da böyledir. İnsan adaletle hareket ederek bütün ışıklara baskın olan ışıklar evrenine yaklaşmak için, yardımcıları olan bedensel güçlerini akıl yolunda yürütürse, bir süre sonra, o evrene ulaşma konusunda bir yol almış olur. Bu ilk yolu almış olmanın belirtisi, herhangi bir kimsenin gözünde, aşağı evrendeki işleri eleştirecek ölçüde ışık ortaya çıkmasıdır.

"Bundan sonra, yolun ortasına gelmiş ya da orta yola ulaşmış olan kimse aşağı evrene durmadan gelen ışıkları görebilecek dereceye yükselmiş olur.

"En son ve en yüksek basamağa yükselmiş olan kimse, varlıkların gerçekliklerini görmüş, öğrenmiş, bunların gerçekliklerine ermiş, adalet ve hak doğrultusunda bunlar üzerinde tasarruf yapma hakkını kazanmış olur. Sana şunu söylerim ki:

"Eğer sen, senin her sevdiğini kabul eden ve her istediğini yapan bir kadına sahip olmak istiyorsan, buna olanak yoktur. Eğer iman yoluna girmek ve güvenlik içinde bulunmak istiyorsan, bu Absal faciresinden[11] kendini kurtar, koru...

"Senin ona gereksinimin yoktur. Onunla düşüp kalkmaktan sana yarar gelmez. Sen, bu evrenin giysilerinden soyun; ben sana yüce evrenden bir kız alayım. O, seni sonsuz birlikteliğine ulaştırır; aynı zamanda, Tanrı da senden hoşnut olur..."

Salaman, Absal'ı şiddetle sevdiğinden, babası kralın bu öğütleri kulağına girmedi. Evine döndüğü zaman kralın dediklerini Absal'a anlattı ve ne düşündüğünü anlamak istedi.

Absal, Salaman'a şunları söyledi:

"Onun sözlerine kulak asma... O, bir düşten oluşan kimi asılsız vaatlerle senin zevklerini engellemek istiyor. Ben senin istediğin her şeye sahibim. Senin hoşuna gidecek her şey bende var... Bütün isteklerin ve istediklerin bende bulunuyor. Eğer sende akıl ve önlem gücü varsa, bu dediklerimi krala açıktan açığa söylemeli, bizim birbirimizden ayrılamayacağımızı bildirmelisin..."

Absal'ın bu sözlerini duyan genç Salaman, bunları, babasının veziri Hernus'a söyledi.

Bu sözler kendisine bildirilen kral, bundan büyük bir üzün-

tü duydu ve oğlunu huzuruna çağırıp şu şekilde ikinci bir öğütte bulundu:

"Sevgili oğlum!

"Bir filozofun dediği gibi, yalana inan olmaz ve aç gözlü insan krallığa ulaşamaz. Kadınlara uyan kimseyi de yıkımdan kurtarmanın bir yolu yoktur.

"Sen henüz gençsin... Çocuksun... Sana verdiğim öğütlerin yararları senin içindir. Bunlarda beni ilgilendiren bir şey yoktur.

"Ben tam üç devre yakın yaş yaşadım ve yeryüzünün her tarafına sahip oldum. Yıldızların çoğunun konumlarını gözledim, bunların etkilerini ve sonuçlarını gördüm. Eğer benim kadınlara eğilimim olsaydı, onlarla uğraşmak benim elimdeydi. Ama onlarla uğraşmak insanı iyiliklerden alıkoyacağı için, o yana hiç yanaşmadım. Eğer sen, kendini kadınlardan bütünüyle çekemeyeceksen, hiç değilse, filozoflardan yararlanmak için bir zaman ayır..."

Çocuk bunu kabul etmiş ve geceleri ders almaya başlamıştı. Ama bu zamanlardan artan zamanlarını, Absal ile birlikte, oyun ve eğlence ile geçiriyordu.

Kral, oğlunu tümüyle kurtarmak için, filozoflarla, Absal'ın öldürülmesi konusunu görüştü. Veziri Hernus, bu danışmada şunu söyledi:

"Ey hükümdar!

"İnsanın yapamayacağı bir şeyi yıkmaya kalkışması yakışıksız bir davranıştır. Çok iyi bilirsiniz ki, gökten inen oklara hiçbir şey siper olamaz. Mazlumun hakkı zalimden, mahkûmun hakkı hâkimden alınır. Şimdiye kadar, bütün ömründe yapmamış olduğun böyle bir işi yapacak olursan, saltanatının yıkılmasından, aynı zamanda, melekler arasına girme olanağını kaçırmandan korkarım... Absal'ı öldürme yoluna gitmeyip Salaman'a öğüt vermeli ve ona Absal'ı kendiliğinden bıraktırmalısın."

Bu tartışmayı ve Hermanus'un dediklerini Salaman'a yetiştirenler oldu.

Salaman, yine Absal'dan ne diyeceğini ve kralın elinden nasıl kurtulacaklarını sordu.

Mağrib denizinin arkasına kaçarak[12] orada oturma kararını verdiler ve firar ettiler. Kral bunların kaçtıklarını öğrendi. Kralın üzeri tılsımlı, altından iki flütü vardı. Bunların üzerindeki yedi delikten hangisini öttürürse, yedi iklimden birinde olan biteni öğrenir, orada istediğini yapardı. O iklimde bulunanlar da kralın kendilerini öğrendiğini anlarlardı.

Kral, herhangi bir iklimde bulunan kimselere bir ceza vermek isterse, flütteki deliklerden onlara ait olan deliğin üzerine biraz kül koyar ve bunu üfleyerek istediği kimseleri yakardı.

Kral bu flütü eline aldı. Flütü öttürüp Salaman ve Absal'ın bulundukları yeri gördü. Bunları, bu gurbet bucağında, kötü bir sıkıntı ve acı içinde buldu. Durumlarına acıdı. Gereken şeylerin verilmesini buyurdu ve ikisini de kendi durumlarına bıraktı.[13] Kral, oğlunun kendiliğinden doğru ve gerçek yola dönmesini bekliyordu. Bir süre bekledi. Çocukta bir uyanma göremeyince öfkelendi. Bildiği bilimler yardımıyla, bunların ikisinin de cinsel duygularını iptal etti. Birbirlerini sevmeleri ve birbirlerini istemelerine karşın birleşememeleri nedeniyle büyük bir acı çekmeye başladılar.

Salaman, bu durumun, kralın kendilerine duyduğu büyük öfkenin bir soncu olduğunu anladı. Kalkıp, özür dilemek ve bağışlanmalarını istemek üzere kralın kapısına geldi.[14]

Kral, çok sevdiği oğlunun öne sürdüğü bağışlatıcı nedenleri kabul etti. Ama Absal faciresini istemiyordu.

Çünkü gönlüne egemen olduğu sürece Salaman'ın tahta geçmesi mümkün olamazdı. Krallık, tam anlamıyla irade özgürlüğünü, düşünce bağımsızlığını gerektirirdi. Absal onun yakasını bırakmadığı için, onun ayağını eline geçirmiş olduğu için, Salaman'ın yakasını ve ayağını onun elinden kurtarıp tahta oturması olası değildi. Bundan da şu çıkıyordu: Düşünce ayağına Absal'a duyduğu sevgi eli yapışmışken, Salaman'ın gönül merdiveni ile gök katına çıkması olanaksızdı.

Kral, Absal'ın Salaman'ın ayağından yakalamasını ve Salaman'ın bundan kendini kurtarmaya çalışmasını buyurdu. Bunlar tam bir gün bu durumda kaldılar. Salaman kendini Absal'ın elinden kurtaramadı. Bu günün gecesinde, bu durumlarına son verdi. Bunlar, el ele tutuşarak kendilerini denize attılar.

Kral, düşünce gücüyle bunları izliyordu. Suyun ruhsallığına, Salaman'ın korunmasını buyurdu. Yanındaki adamlardan kimilerini de su tarafından korunan Salaman'ın salimen sudan çıkarılmasıyla görevlendirdi. Absal ise suda boğuldu.[15] Salaman, Absal'ın boğulmuş olduğunu duyunca, üzüntüsünden ölüm derecesine geldi. Absal'ı sonsuza değin yitirmiş olmasından deliye döndü.

Kral, biricik oğlunun kurtarılması konusunda Kalmikolas adlı vezirinden yardım istedi. Bu vezir, genci kurtarmayı üzerine aldı. Onu yanına çağırdı. Absal'a kavuşmak isteyip istemediğini sordu.

Salaman, hayatta Absal'la birleşmekten başka bir amacı olmadığını söyledi.

Kalmikolas, Salaman'a amacına ulaşma yolunu şöyle anlattı:

"Seninle Sarikon mağarasına gideceğiz. Sen ve ben, orada, kırk gün dua edeceğiz. Bu şekilde Absal'a kavuşacaksın."

Salaman, Kalmikolas ile Sarikon mağarasına gitti. Kalmikolas burada Salaman'a üç tavsiyede bulundu:

"1. Burada benden hiçbir durumunu saklamayacaksın. Her ne görürsen, bana söyleyeceksin. Çünkü hastalık hekime iyi anlatılmazsa, tedavi zorlaşır.

"2. Tamı tamına Absal gibi giyineceksin. Aynı zamanda, ben ne yaparsam, sen de onu yapacaksın. Yalnız ben, kırk günün tümünde hiç bozmadan oruçlu bulunacağım; sen ise yedi günden yedi güne oruç bozacaksın.

"3. Bütün yaşamının sonuna kadar Absal'dan başka bir kimseyi sevmeyeceksin; başka bir kimseye âşık olmayacaksın. Onun aşkından başına neler geldiğini gördün..."

Salaman bu tavsiyeleri kabul etti.

Kalmikolas, Zühre'nin[16] dualarını okuyor ve günler, Zühre'ye özgü dua ve namazlarla geçiyordu.

Salaman, bu günlerde Absal'ı görüyor, onunla konuşup görüşüyordu. Daha sonra bunları birer birer Kalmikolas'a söylüyor ve sevgilisi Absal'ı kendisine gösterdiğinden dolayı filozofa teşekkürler ediyordu.

Kırkıncı gün oldu. Bu son günde bütün güzellerin ve güzelliklerin üstünde bir güzellikle Zühre kendisini gösterdi.

Salaman, Absal'ı unuttu. Çok büyük ve şiddetli bir sevgiyle Zühre'yi sevdi.[17] Kalmikolas'a artık Absal'ı istemediğini, çektiklerini düşünerek ondan nefret ettiğini, yalnız Zühre'yi sevdiğini ve bundan sonra yalnız Zühre'yi seveceğini söyledi.

Kalmikolas Salaman'a, yaşamının sonuna kadar Absal'dan başka kimseyi sevmeyeceğine ilişkin söz vermiş olduğunu anımsattı; bu kadar sıkıntı çekerek dualarının kabul edileceği güne ulaşmış, kendisinin Absal'la birleşeceği gün gelmişken, böyle, şart ve tavsiyelere aykırı davranmamasını söyledi.

Salaman, Kalmikolas'a yalvararak kendisini Zühre'ye kavuşturmasını istedi. Kalmikolas, gence, Zühre'nin ruhsallığını boyun eğdirdi. Salaman her istediği zaman Zühre ile buluşuyor ve isteklerine kavuşuyordu. Bu durum bir zaman devam etti. Bir süre sonra Zühre'ye olan sevgisi azaldı, yavaş yavaş gönlünde ona duyduğu şiddetli tutku yok oldu. Aklı yerine geldi;

kendisini bilgelik ve krallık mevkiinden aşağı indiren, oyun ve eğlence çukurunda bırakan aşkın çekiminden kurtuldu; gözlerindeki perde sıyrıldı.

Salaman'ın babası kral, veziri Kalmikolas'ı oğlunu sağaltmayı başarmasından dolayı kutladı ve kendisine pek çok teşekkür etti.

Salaman tahtına oturmuş, bilgeliği elde etmiş ve davet sahibi olmuştu.[18]

Krallığı sırasında, pek çok görülmemiş, şaşırtıcı olaya tanık oldu.

Salaman, başından geçen bu öyküyü yedi altın levhaya yazdırdı. Yedi altın levhaya da yedi yıldıza ait duaları yazdırdı ve bunları babasının ehramdaki[19] mezarının başına koydurdu.

Eflatun, bilgisi, bilgeliği yardımıyla bu ehramdaki bilim yasalarını öğrenmişti. Ama zamanının kralları, kendisine, bunları açma izni vermediler. O da, bunları açmayı, öğrencisi Aristo'ya öğütledi.

İskender, Aristo'dan biraz bilgelik dersi almıştı. Mağribe doğru giderken, Aristo da kendisiyle yola çıktı. Hep birlikte ehramın önüne geldiler. Aristo, hocası Eflatun'un kendisine öğrettiği yolla ehramın kapısını buldu; buradaki şeylerden yalnız altın levhaları aldı. Böylece, bunlarda yazılı olan Salaman ve Absal öyküsünü gün ışığına çıkardı. Ehramın kapısını yeniden kapattı. Bu altın levhaların sonunda Salaman'ın dilinden şu cümleler yazılıydı:

"Bilgiyi ve krallığı, yetkin ve tam olan yücelerden iste... Eksikliler, yalnız eksiklikleri verebilirler!..."

***

Nasreddin Tusi de (ö. 1273) İbn Sina'nın *İşarat*'ına yazdığı yorumda (İstanbul Devlet Basımevi baskısı, s. 376) *Salaman ve Absal* öyküsünün bu biçimini kısaca yazdıktan sonra,[20] İbn Sina'nın *Salaman ve Absal* öyküsünü de[21] kısaca şöyle anlatır:

Salaman[22] ile Absal[23] iki kardeştiler. Absal, Salaman'ın küçüğüydü ve ağabeyi tarafından büyütülmüş, eğitilmişti. Genç ve güzel olan Absal, aynı zamanda yetenekli, yazar, bilgin, namuslu, ve yiğitti. Salaman'ın eşi[24] ona âşık olmuş[25] ve kocasından onun kendileriyle birlikte yaşamasını istemişti.

Salaman, kardeşinden bunu rica ettiyse de, o kadınlarla birlikte bulunmaktan hoşlanmadığı için kabul etmemişti. Sala-

man, kardeşi Absal'a, eşinin annesi yerinde olduğunu söyleyerek ricasını tekrar etmiş ve kabul ettirmişti.

Bunlar birlikte oturmaya başladılar. Bir süre sonra Absal'a aşkını bildiren kadın, onun kendisine uymayacağını anlayınca, ileride eline geçirebilmek umuduyla, kız kardeşiyle[26] evlendirme yolunu tuttu.[27] Kız kardeşine, Absal'ın yalnız kendisinin olmayacağını söyledi. Absal'a da, kız kardeşinin utangaç olduğunu söyleyerek birbirlerine alışıncaya kadar onunla konuşmaması ve gündüzleri onun yanına gitmemesi uyarısında bulundu.

Gerdek gecesi, bu kadın, karanlıkta kız kardeşinin yerine yatarak Absal'ı yatağına aldı. Beklemeye de dayanamayarak hemen göğsünü Absal'ın göğsüne koymaya başladı.

El değmemiş kızlardan beklenilmeyecek bu davranış Absal'ı kuşkuya düşürdü. Gerdek bulutlu bir geceye rastlamıştı. Absal, çakan bir şimşeğin[28] aydınlığında kadını gördü ve derhal iterek oradan[29] çıktı, kadından uzaklaşmak istedi.

Absal, bu kadından tümüyle uzaklaşmak için, kardeşi Salaman adına asker topladı. Sahip olduğu güçle, yeryüzünün her yanını ele geçirdi.[30] Öyle ki, dünyada tüm yeryüzünü ilk kez bütünüyle elde etmiş, yeryüzünün gerek doğu, gerek batı tarafını ele geçirerek ilk kez Zülkarneyn[31] olan kimse olmuştu.

Absal, yeniden yurduna döndüğünde, ağabeyinin eşinin kendisini unutmuş olacağını sanıyordu. Oysa kadın unutmamıştı. Absal'a yine eski aşkını dile getirdi ve boynuna sarılmak istedi. Bu sıralarda ülkeye düşmanlar saldırmıştı. Salaman, kardeşi Absal'ı asker üzerine başkomutan yaptı.

Kadın, komutanlara birçok mal dağıtarak Absal'ı savaş alanında yalnız bırakmalarını sağladı.[32] Absal, kanlar içinde, yaralı olarak düşmanın eline geçti. Ama öldüğü sanılarak öylece bırakıldı. Böyle tek başına, kanlar içinde yatan Absal'a vahşi bir hayvan, memesinden süt verdi.[33] Bu şekilde günden güne iyileşmeye başlayan Absal, sonunda ayağa kalkarak kardeşine yetişti.[34]

Ağabeyi dört bir yandan düşmanca kuşatılmıştı. Büyük bir acı ve sıkıntı içindeydi. Kardeşini yitirmesi nedeniyle de son derece üzgündü.

Absal, topladığı askerle ağabeyinin düşmanlarını yendi, kumandanlarını esir aldı. Ağabeyini kurtararak onu yeniden krallık tahtına oturttu.

Salaman'ın karısı, Absal'ın aşçısı[35] ve sofra hizmetçisi[36] ile işbirliği etti, Absal'ı zehirleterek öldürttü.[37] Bilgin ve değerli

kardeşinin ölümünden üzülen Salaman, elinde bulunan krallığı politikacı dostlarından birine bırakarak[38] olan biten olayların gerçeğine ulaşma amacıyla Tanrı'ya yöneldi ve O'na yakardı.

Her şeyin gerçekliği kendisine esin yoluyla bildirilen Salaman eşini, kardeşinin aşçısını ve sofra hizmetçisini öldürdü.[39]

Doğuda felsefel ve simgesel öykü yazma geleneğinin temeli olan *Salaman ve Absal*'dan esinlenen ve bu tarzda öykü yazan, bundan yapıtlarında söz eden ilk kişi İbn Sina olmuştur.[40] Bu öykünün yukarıda göstermiş olduğumuz ikinci biçimi İbn Sina'ya bağlanmaktadır. *İşarat*'taki sözlerine de öykünün bu biçimi uygundur. Yalnız bilemediğimiz, bu ikinci biçimin İbn Sina tarafından yazılıp yazılmadığıdır. Bildiğimiz bir şey varsa o da, İbn Sina'nın bu *Salaman ve Absal*'dan esinlenerek *Hay bin Yakzan*'ı yazmış olduğudur.

Hay bin Yakzan'ı burada bırakarak deriz ki:

İbn Sina'nın *Hay bin Yakzan*'ını İbn Tufeyl (ö. 1186) izlemiş ve İbn Sina'dan esinlendiğini söyleyerek kendisi de bir *Hay bin Yakzan* yazmıştır.[41]

İbn Tufeyl'den sonra, yine İbn Sina'dan esinlendiğini söyleyen Şehabeddin Sühreverdi (ö. 1191) gelir.

Doğunun felsefe göğünde bir yıldız gibi parlamış, ama çok sürmeden yine bir yıldız gibi sönmüş olan bu mazlum filozof, *el-Gurbetü'l-Garbiye*[42] adlı yapıtını yazmıştır. Bunun özeti de şöyledir:

> Kardeşim Asım[43] ile Maveraünnehr'den[44] Yeşil Deniz[45] sahilinde kuş avlamak için Mağrib[46] ülkesine gidince, ansızın, halkı zulümle ünlenmiş bir köye düştük.[47]
>
> Bu köy halkı, Yemenli Alim'in oğlu Hadi[48] adıyla tanınan kişinin çocuklarından olan bizim, böyle ansızın köye geldiğimizi haber alır almaz çevremizi aldılar ve bizi demir bukağılara vurup dipsiz bir kuyuya[49] hapsettiler.
>
> Bu kuyunun yukarısında çok sayıda burcu olan bir köşk[50] vardı. Akşamları soyunarak[51] bu köşke çıkabiliyorsak da, sabahları yine kuyunun dibine inmek zorundaydık. Bu kuyunun dibi, insanın uzattığı elini göremeyeceği denli birbiri üzerine yığılmış karanlıklarla doluydu. Akşamları bu kuyudan köşke çıkıyor ve pencereden uzayı[52] seyrediyorduk. Yemen korularının güvercinleri, kimi zaman bize o yeşil korulardan haber getiriyordu. Kimi zaman doğunun sağ yanından[53] çakan Yemen şimşeklerini görüyorduk. Kimi zaman da Necid çiçeklerinin

kokularını getiren rüzgârlardan mest oluyorduk, içimizdeki özlem büyüdükçe büyüyordu.

Biz böyle, geceleri köşke çıkarak, gündüzleri kuyunun dibine inerek ve her gün bir türlü özlem içinde çırpınarak zaman geçiriyorduk. Mehtaplı bir gece, bir çavuşkuşu, selam vererek pencereden içeri girdi. Bize, gagasında, tutsaklıktan kurtulmamız için, sağ vadiden[54] bir mektup getirdi. Bu mektup bize, babamız Hadi tarafından gönderilmişti. Buradan kurtulma yollarını birer birer açıklıyor, tanımıyordu.[55]

Bu tanımlama doğrultusunda harekete geçerek yerlerin, göklerin ve birçok evrenin yollarından geçiyor, hayat pınarına doğru yol alıyorduk. Sonunda babamın Tur-i Sina'daki[56] tapınağını uzaktan gördüm. Oraya vardım, dağa tırmanıp babamın huzuruna çıktım. Nurunun tecellisiyle yerleri ve gökleri aydınlatmakta olan babamın huzurunda hayret ve şaşkınlık içinde kalarak önünde secde ettim. Onun parıl parıl parlayan nurundan az daha yok olacaktım.

Uzun uzun ağlayarak hapiste çektiğim acılardan yakındım. Ama o bana, yeniden dönmenin gerekliliğini anlattı. Ne ki, her istediğim zaman kendisine kavuşabileceğimi muştuladı ve şöyle dedi: "Burası Tur-i Sina'dır. Bunun yukarısında babamın,[57] senin büyükbabanın[58] meskeni olan Tur-i Sinin vardır. Sen bana göre ne ölçüde aşağıda isen, ben de ona göre o ölçüde aşağıdayım. Bizim, kendisinin baba ve büyükbabası olmayan zata varıncaya kadar daha birçok babamız ve büyükbabamız vardır. Biz ve onların tümü onun köleleriyiz. Nuru ondan alırız. Nurların nuru odur. O, nurunun da üstündedir."

Bu sırada, bilmem ne oldum, havadan aşağı düşüverdim. Ve yine Mağrib ülkesindeki hapishaneye girdim. Bu ayrılık beni hâlâ hıçkıra hıçkıra ağlatıyor. Durmadan yalvarıyor, yine o evrene yükselmek için yakarıyorum. Çünkü tanımlayamayacağım, nitelendiremeyeceğim bir tattan ayrı düştüm.[59]

* * *

Bundan sonra, bu türde kitap yazanların sonuncusu olmak üzere İbnü'n-Nefis (ö. 1288) gelir.[60]

İbnü'n-Nefis, *er-Risaletü'l-Kâmiliye*[61] adlı yapıtında Fazıl bin Natık adını verdiği raviden aktararak, yapıtının birinci bölümünde, İbn Tufeyl gibi, Kâmil adındaki bir çocuğu kendi kendine doğduruyor ve bunu yine kendi kendine çeşitli bilimlere ulaştırıyor.

Bu yapıtın diğerlerinden bir farkı vardır. Diğerleri, yerde doğ-

muş olan insanı yukarı doğru çıkararak başlangıca, sonunda etkin akla, ilk türüme (*feyz-i evvel*) götürüyor, onu birleşme ve yetkinlik noktasına yükseltiyorlar. Bu ise, insanı dünyada bırakıyor ve Kâmil'e, kendisinden sonra dünyaya gelecek olan ahir zaman peygamberini keşfettiriyor; Peygamber'in her türlü durumunu, başından geçen bütün olayları, kendi ölçüleriyle değerlendirerek, bunların doğru olduklarını; olmuş, gerçekleşmiş biçimlerinden başka türlü olmalarının doğru olamayacağını önceden buyuruyor, söyletiyor. Bunların ve özellikle Peygamberimizin her durumunun, akıl açısından, tümüyle doğru olduğunu; bu nedenle, Peygamberimiz gelmeden önce, kendilerinin nasıl bir kimse olması ve nasıl hareket etmesi gerektiğinin akıl yoluyla bilinebileceğini, kendi ölçüleriyle kanıtlıyor. Bundan dolayıdır ki kitabının tam adı *er-Risaletü'l-Kâmiliye fi's-Siyeri'n-Nebeviye*'dir.

Ord. Prof. M. Şerefeddin Yaltkaya

Notlar

1 Herhangi bir şeyin var olup olmaması birbirine denk olursa ona "olumsal" (*mümkün*) derler. Var olması gerekli, olmaması olanaksız olursa "zorunlu" (*vacib*) derler. Bunun aksine, "olanaksız" (*mümteni*) derler. Örneğin denizdeki dalganın olma ve olmama yanları birbirine eşit olduğundan bunda olumsallık vardır. Bu olumsaldır. Güneş doğunca yeryüzünün aydınlanması zorunlu, aydınlanmaması olanaksızdır.

2 Ortaköy, Mahmut Efendi Kütüphanesi 5683 sayılı mecmua, altı felsefe meselesi.

3 *Heyula*, Yunanca bir sözcüktür, "asıl" demektir. Örneğin mermerden yapılmış bir heykelin aslı ve heyulası mermerdir.

4 Bu öykünün Yunanca aslı henüz bulunamamıştır.

5 Etkin akıl.

6 Etkin akla yukarıdan gelen tecelli.

7 İnsan biçimine benzeyen bir köktür ki birbiriyle kucaklaşan iki insan biçimindedir (*Kamus* çevirisi)

8 Düşünen ruh.

9 Düşünen ruhun özel kullanım aracı olan bedensel ve hayvansal güç.

10 Nefsin bedensel tatlara eğilimi.

11 Hayvansal güçleri simgeleyen Absal'a kötülüklerin yüklenmesi, herhangi bir düşünen ruhtan ayrıldıktan sonra, bu gücün maddesine başka bir düşünen ruhun ilişmesi nedeniyle, çeşitli erkeklerle ilişki kuran kadınlara benzemesi yönüyledir.

12 Gerçekten uzak, geçici şeylerle uğraşma.

13 Bunların kral tarafından bir süre kendi hallerine bırakılmaları ve birbirlerini iste-

dikleri halde birleşememeleri, yaşlandıktan sonra beden güçlerinin zayıflamasına karşın nefsin eğilimlerinin sürmesi.

[14] Temelsiz ve geçici işlerle uğraşmaktan pişmanlık duymak ve bunlardan uzaklaşarak yetkinlik kazanmaya yönelmek.

[15] Bunların el ele vererek denize atlamaları ve Salaman'ın kurtulup Absal'ın boğulması, ölümden sonra ruhun sürmesi ve bedenin yok olmasıdır.

[16] Güzellik, aşk ve kösnüllük tanrıçası.

[17] Akli olgunluklarla huzur duymak.

[18] Gerçek yetkinliğe ulaşmak

[19] Zamanın etkilerine karşı yerinde duran, zamanın dişleri kendisini kemiremeyen ehram, madde ve biçimdir.

[20] 1414'te doğarak on beşinci yüzyılı bilgi ve kültürünün ışıklarıyla aydınlatan Abdurahman Cami, bu büyük bilgin ve şair, tarafından da bir Salaman ve Absal yazılmıştır. Mesnevi biçiminde yazılmış olan bu yapıt Cami'nin ve genellikle İran edebiyatının en özgün bir ürünüdür. *Yusuf ve Züleyha, Leyla ile Mecnun* öykülerinin benzeri varsa da *Salaman ve Absal*'ı İran edebiyatına ilk kez Cami getirmiştir. Akkoyunlulardan Uzun Hasan'ın oğlu Yakup Bey (hükümdarlığı 1478-1488) adına yazmış olduğu yapıtında Cami de *Salaman ve Absal*'ın bu şeklini yazmıştır. Yalnız Kral Hermanus'un elindeki altın flüt yerine burada bütün dünyayı gösteren bir ayna bulunuyor. Bundan başka, Salaman ile Absal'ın el ele vererek kendilerini atmış oldukları deniz yerine, burada, ateş vardır. Bunlar, kendilerini denize değil, ateşe atarlar. Cami'nin son derece güzel talik bir yazıyla yazılmış olan bu *Salaman ve Absal*'ı 1926'da taş basmasıyla Tahran'da basılmıştır. 1850'de aslı ve Hayyam'ın rubailerinin çevirmeni Fitzgerald tarafından kısaltılarak İngilizce'ye nazmen çevirisi 1854'te Londra'da basılmıştır. 1531'de ölen Lamii tarafından da Türkçeye aktarılmıştır.

[21] İbn Sina'nın da bir *Salaman ve Absal*'ı vardır. Gerçi bunu, İbn Ebi Useybia'nın tabakatında andığı Cüzcani'nin naklettiği listede göremiyorsak da, Nasreddin Tusi, *İşarat* yorumunda (s. 376) kendisinin gördüğü Cüzcani listesinde bu *Salaman ve Absal*'ın bulunduğunu söylüyor.

[22] Düşünen ruh.

[23] Kazanılmış akıl derecesini bulmuş kuramsal akıl.

[24] Kösnü ve öfke güçlerinin etkisi altında olan ve insanın kendisiyle birleşmiş olan güçler.

[25] Bu gücün, geçici isteklerini elde etmek için, insandaki bedensel güçlere egemen olduğu gibi, akıl gücüne de egemen olmayı istemesi ve onu boyun eğdirme eğilimi.

[26] Edimsel akıl denilen ve kuramsal akla boyun eğen edimsel güç.

[27] İnsanı kötülüğe yönlendirme derecesinde kalmış olan nefsin (*nefs-i emmare*), kendi aşağılık isteklerini yüce ve gerçek amaçlar diye göstererek aldatıcılık yapması.

[28] Aşağılık ve bayağı işlerle uğraşanlara Tanrı tarafından kimi zaman gösterilen ışıktır. Tanrı o ışıkla bu kimseleri kendisine yöneltir, çeker.

[29] Aklın mensup bulunduğu evrene ilgi ve yönelimi, bayağı ilgi ve isteklerden yüz çevirmesi.

[30] Nefsin, kuramsal güçle, bütün yüksek evrenlere ulaşarak sonunda tanrısal evrene erişmesi ve edimsel güçle bedenin gereksinimlerini; uygarlık, toplum, politika, aile işlerini en doğru ve iyi biçimde yoluna koyması, düzenlemesidir.

[31] İki çevrene, doğuya ve batıya; nefsin gerek kuramsal, gerek edimsel güçlerine sahip olarak tanrısal evrene yükselmesi ve insanlık evreninin bireysel ve toplumsal tüm işlerini en doğru biçimde çözümlemeyi başarmasıdır.
[32] Tanrısal evrene yükselince, insandaki duyum, imge ve sezgi güçlerinin eksilmesi ve bu tanrısal evrenle bir ilişkileri bulunmadığından, bu güçlerin, kesintiye uğramaları.
[33] Bu evrenden ayrı, başka bir evrenden kendisine yetkinlik verilmesi.
[34] Aklın, bedenin yönetimini eline alarak işlerini düzenlemesi.
[35] Öfke gücü.
[36] Kösnü gücü.
[37] İnsanın yaşlılık döneminde uğradığı güçsüzlük sırasında, aklın, öfke ve kösnü güçlerine yenik düşerek kötülükleri buyuran nefse yenilmesidir.
[38] Nefsin beden yönetiminden tümüyle el çekmesi.
[39] Nefsin, ömrün sonunda öfke ve kösnü güçlerini tümüyle düşürmesi ve bu güçlerin sıfıra inmesi. (Bu açıklamalar Nasreddin Tusi'nin *İşarat* yorumundan alınmıştır.)
[40] *İşarat*, dokuzuncu nemat, makamatü'l-arifin, s. 198-199, Leiden 1892.
[41] Babanzade Reşid tarafından Türkçemize çevrilip 1923 yılında *Mihrab* dergisinde tefrika edilmiş (Sayı 89'dan başlar) olan bu yapıtın 1671'de Latince çevirisi çıkmış, 1783'te *Doğa Adamı* adıyla Almanca çevirisi yayımlanmıştır. 1907'de Haynak tarafından da Rostoch'ta yayımlanmıştır. İngiliz yazarlardan Daniel Defoe, *Robinson Crusoe* adındaki yapıtında *Hay bin Yakzan*'ı örnek almıştır.
İbn Tufeyl'in bu yapıtında Hay bin Yakzan'ın yalnız kişisel düşünce ve buluşlarıyla evrenin gizlerini ve teolojinin en derin sorunlarını kendi kendine öğrenebilmiş olması eleştirilmiştir. Defoe da *Robinson Crusoe*'sunda aynı biçimde hareket etmiş ve aynı eleştirileri üzerine çekmiştir.
[42] Aşir Efendi-Mustafa Efendi Kütüphanesi, sayı 451 ve Ragıp Paşa Kütüphanesi sayı 1780. Ayasofya Kütüphanesi'ndeki 7859 sayılı mecmuada da bir parçası vardır.
[43] İnsandaki doğal güçler.
[44] Yüce evren.
[45] Duyulur evren.
[46] Özdek evreni.
[47] Dünya.
[48] İlk türüm.
[49] Karanlık evren.
[50] Nefisler.
[51] Güçler etkilerini yitirdiği zaman, uykuda iken.
[52] Özdek ve cisimlerin yoğunluğu.
[53] Yüce evren.
[54] Yüce evren.
[55] Buradan aşağıya doğru Sühreverdi, ruhsal yolculuk (*süluk*) sırasında ruhun geçirdiği öznel durum ve olayları nesnel biçimde açıklamakta, bunlara çeşitli dışsal kişilikler vererek anlaşılırlara özgü giysiler giydirmektedir.
[56] Felekler feleği.
[57] Tümel akıl.
[58] İlk türüm.

59 Sühreverdi'nin *Lügat-ı Muran*'ındaki tavus öyküsü de (sekizinci bölüm) aynı konudadır.

60 İbn Sina'nın *Kanun*'unu açımlamış olan bu zatın, herkesten önce kan dolaşımını bulmuş olduğu, son zamanlarda kanıtlanmıştır. On altıncı ve on yedinci yüzyıllardaki Servetus ve William Harvey'den önce, on üçüncü yüzyılda yaşamış olan İbnü'n-Nefis'in kan dolaşımını *Kanun* açımlamasının otopsi bölümünde söylemiş olduğunu Muhyiddin Tetavi adında, Almanya'da doktora yapan Mısırlı bir genç, 1924'te yayımladığı tezinde ortaya koymuş ve Mayerhof da bu araştırmayı daha ileri götürmüştür.

61 Bu kitapçık da Aşir Efendi-Mustafa Efendi Kütüphanesi'ndedir. (Sayı 461).

Kardeşlerim!

Hay bin Yakzan[1] öyküsünü yazmam konusundaki ısrarlarınız sonunda direncimi yendi; benim, sizleri sürekli atlatmak, bu önerinizi üzerimden atmak için bağladığım düğümleri çözdü. İşte, bu konuda size boyun eğiyorum. Tanrı'nın yardımıyla...

* * *

Yurdumda oturduğum zamanlarda,[2] arkadaşlarımla[3] çevremizde bulunan bir gezinti yerine[4] çıkma fırsatı bulmuştum.

Burada dolaşırken gösterişli ve sevimli, muhteşem bir ihtiyar gördük. Yaşı ilerlemiş, üzerinden yıllar geçmiş olmasına karşın çökmemiş, dinçliğini korumuştu. Üzerinde yaşlılığın olumsuz bir etkisi görülmüyordu; üstelik ihtiyarlığı, kendisine yaşlılığa özgü bir olgunluk ve güzellik vermişti. O da bu olgunluk ve güzelliği en yüksek biçimde gösteriyordu.[5]

İçimden onunla konuşma, onunla görüşüp tanışma isteği geldi. Kanım kaynadı.

Hemen arkadaşlarımla yanına doğru gittik.[6]

Ona yaklaşınca, bize kendisi selam vererek bu konuda öne geçti.[7] Bizimle son derece güzel ve açık biçimde konuşmaya başladı.

Sözler birbirini açıyordu. Söz, kendisinin kim olduğunu tanımaya, ne iş yaptığını, ad ve sanının ne olduğunu, nereli bulunduğunu sormaya, öğrenmeye geldi:

"Adım sanım Yakzan (Uyanık) oğlu[8] Hay'dır (Diri).[9]

"Beytülmakdis'tenim.[10]

"İşim, evrenleri gezmektir.[11] Bu gezilerim nedeniyle bütün evrenin gerçekliğini kavramış, her nesneyi öğrenmiş bulunuyorum. Gezilerim ve öğrenmelerim sırasında, yüzümü sürekli babama, Yakzan'a tutardım.[12]

"O, bütün bilimlerin anahtarını elime vermiş, evrenlerin yolla-

rını göstermiş olduğundan, iklimlerin ufukları önümde açıldı; tümü bana bir anda göründü."[14]

Kendisiyle birçok bilimsel sorunu konuştuk. Kendisinden bilginin birçok gizli ve derin yönünü sorup öğrendik.

Söz, feraset bilimine[15] gelmişti. Bu bilimdeki saptamaları, bizim büyük bir hayranlık duymamıza neden oldu. O, bizim bu bilimdeki bilgimizin en son ve yüksek noktasını oluşturan yerden söze başlayarak dedi ki:

"Feraset bilimi, yararları peşin olan bilimlerden biridir. Bu bilim, insanların iç yüzlerini, gizlediklerini hemen ortaya çıkarır. Bu bilime bakarak insanlara karşı nasıl hareket edeceğini, nasıl bir tavır takınacağını belirler; ona göre, gerekirse o adama yaklaşır, gerekirse ondan uzaklaşırsın.[16]

"Bu bilim şunu gösteriyor: Sende birtakım huylar vardır. Bunların kimi senin yaratılışındandır. Kimi de yaratılışından gelmeyip sende sonradan ortaya çıkmıştır. Eğer sana iyileştirici bir el değerse, seni temizler; sen de temizlenebilirsin. Ama senin önüne bir aldatıcı düşecek olursa, onun ardından yanlış yollara gidersin.[17]

"Çevrende bulunan, senden ayrılmayan şu arkadaşlarının kötü arkadaşlardan olduklarına hiç kuşkun olmasın. Onlardan yakanı sıyıramayacaksın; onlar senin başını derde düşüreceklerdir... Eğer yardımına yetişilmezse... Yardımına yetişilirse, onlardan kurtulabilirsin.[18]

"Şu önünde olan yok mu? O, yalancı, uydurucudur. Temelsiz, boş şeyleri birbirine ekler, yakıştırır ve üzerlerini yaldızlar. Yalanlar düzer ve sana, senin bilemeyeceğin haberler getirir. Onun doğrusunda bile eğrilik kiri ve bulaşığı vardır. Onun gerçeği yalana çalar. Bununla birlikte senin gözün, gözcün odur. Görmediklerinden sana haberi o getirir; senden uzak kalan şeyleri sana o bildirir. Buna gereksinimin olduğundan, eğriliklerini doğruluklarından ayırmak, yalanından gerçeğini seçmek, yanlışlıklarının örtüleri altından doğruluklarını bulup almak, bunların tümünü birer birer araştırmak zorundasın.

"Kimi zaman Tanrı'nın yardımı elinden tutar:

"1. Sapkınlık boşluğuna düşmekten kurtarır.

"2. Kimi zaman, bunun verdiği haberler seni şaşkınlık içinde bırakır; işin içinden çıkamaz olursun.

"3. Kimi zaman da bunun yalancı tanıklığı seni aldatır, yanlışlara yöneltir.[19]

"Şu sağındaki de düşünmeden iş yapar; hemen harekete geçer. Yerinden bir kez heyecanla kalkacak olursa, kulağına hiçbir güzel söz girmez, onu hiçbir öğüt geri döndüremez.

"Yanan bir odundaki ateş ya da yukarıdan aşağı doğru hızla inen bir sel ya da dişi arayan kızgın bir erkek deve ya da yavrularını yitirmiş dişi bir aslan gibi önüne geçilmez olur.[20]

"Şu solundakine gelince:

"Nefsine ve şehvetine düşkün, aç gözlü, obur murdarın biri dir. Karıdan ve karından başka bir şey bilmez. Onun gözünü yalnız toprak doyurur. Ondaki açlığı yalnız toprak giderir. Yemek yerken parmaklarını yutar, kapları kalaylar gibi yalar ve hiçbir şeyden, hiçbir zaman doymaz. Aç kaldıktan sonra pislik üzerine saldıran bir domuza benzer.[21]

"Sen ey zavallı!...

"Bunlara öyle bir biçimde bitiştirilmiş, bunlara öyle bir biçimde bağlanmışsın ki, onlardan ayrılma olanağın yoktur. Onların ve onlar gibilerin ayaklarının basmadığı, basamayacağı bir yere, gurbete çıkarsan, o başka. Ama o da senin elinden gelmez. Şimdi onun zamanı değildir. Senin için onlardan kurtuluş olmadığına göre, tedbiri elden bırakma... Senin elin onların elinin üzerinde olsun. Sen onlara egemen ol!... Sakın sakalını onların eline verme!... Onların yularını gevşetme... Onlara karşı daima politik davran... Her zaman onlardan ileri git... Onları şımartmayarak karşılarında metin davranacak olursan, onları kendine boyun eğdirebilirsin!... Onlar seni değil, sen onları yenebilirsin.[22] Bunlar için uygulayabileceğin en iyi, en başarılı politika, bunları birbirine düşürmektir.

"Şu dik başlı huysuzu, bu andaki obur boşboğaza saldırtıp onu biraz yola getirmeli; bu boşboğaz yaltakçının aldatıcılıklarıyla berikinin kendini beğenmişliğini, sert başlılığını, sınır tanımazlık ve taşkınlıklarını gidermelisin.[23]

"Hele şu yaldızlı haplar yutturucu atılgan yok mu?... Ant içerek sana güvence vermedikçe ona kesinlikle güvenme!... Böyle güvence verirse, o zaman ona inan ve güven... Her ne kadar yalanı doğrusu karışıksa da, onun sana vereceği haberlere kulak vermekten vazgeçme!... Bu haberler içinde araştırmaya değer olanlar da yok değildir."[24]

Gönlüm, adamın bana, arkadaşlarım hakkında söyledikleri iyice benimsedi, onayladı. Söylediklerini uyguladığım zaman tümünün gerçek, doğru ve olgulara uygun olduğunu gör-

düm. Şimdi onlarla uğraşıyor, onları birbiriyle etkisizleştirerek yönetiyorum. Kimi zaman onlar beni yeniyorlar; kimi zaman da ben onlara üstün geliyorum. Bunlardan tümden ayrılıncaya kadar, kendileriyle komşuluk yapmam konusunda Tanrı bana yardımcı olsun...[25]

Bundan sonra, büyük bir özlem ve büyük bir istekle kendisi gibi yolculuk etmenin yolunu öğrenmek istedim. Şu açıklamayı yaptı:

"Sen ve senin yanında bulunanlar için, benim yolculuğum gibi bir yolculuk, mümkün değildir. Benim yolculuğumun yolu, sana ve senin yolunda bulunanlara kapalıdır. Bu yolculuğu, tek başınıza kalmanız koşuluyla yapabilirsiniz. Bu durumda da belirlenmiş, ileri ya da geri almanız olanaksız olan zamanı beklemelisiniz. Siz, oturmayla karışık bir yolculuğu seçmek, bununla yetinmek zorundasınız. Bir süre yolculuk etmeli, bir süre de bunlarla birlikte bulunmalısınız. Ne zaman içinden gelen büyük bir aşk seni bunlardan ayrılıp yolculuk etmeye yöneltirse, beni karşında bulursun... Ben sana yoldaşlık ederim. Yine onları arzulayacak olursan beni bırakır, onların yanına dönersin... Bu yarım yolculuklar, senin onlardan tümüyle ayrılışına kadar sürer..."[26]

Sözümüz, kendisinin yolculuğu sırasında gördüğü ve öğrendiği iklimleri birer birer sormaya gelmişti. Bu konuda da şu açıklamayı yaptı:

"Yeryüzünün üç sınırı vardır:

"1. Yerin üzerinde ve göğün altında bulunan sınırdır. Bunun tüm gerçekliği (*künhü*) bilinmiş, içinde bulunan nesnelerin çoğu hakkında tam olarak bilgi elde edilmiş, bunlara ilişkin haberler alınmış ve verilmiştir.

"2. Batı tarafında bulunan sınırdır. Bu sınır mağribin arkasındadır.

"3. Bu sınır da batı tarafındadır; doğu (*meşrik*) yönündedir. (Cümle aynen böyledir – M.Ş.Y.)

"Bu son iki sınırın insanlık evreninden ayrılan bölüm ve yaı ları vardır. Kazanılmış güçlerle donanmayan, yalnız doğal güçlerle kalanlar oralara geçemezler.[27]

"Buralara girebilmek ve buralardan geçebilmek için, durgun Hayat Pınarı yöresindeki harıl harıl akan ve taşan pınarda yıkanmak gerekir. Yolcu, o pınarı bulup yıkanır ve onun tatlı suyundan içerse, gövdesine yeni bir güç yayılır. Bu kişi, bu güçle, kırları ve

çölleri aşma gücüne ulaşır. Açık denizlerde batmaz, kolaylıkla Kaf Dağı'na çıkar. Zebaniler onu yakalamaya, cehenneme sürmeye ve sürüklemeye güç yetiremezler."[28]

Bu harıl harıl akan pınar hakkında istediğimiz açıklama üzerine dedi ki:

"Kutuplardaki karanlıkları duymuş olmalısınız. Orada, bütün yıl boyunca, yalnız belirli bir zamanda güneş doğar. Korkmayarak oralara dalanlar uçsuz bucaksız, nurla dolu bir uzaya çıkarlar. Orada ilk görecekleri şey, berzaha bir nehir uzatan ve harıl harıl taşan bir pınardır. Bu pınarda yıkananlar, sudan daha hafif olurlar. Bu nedenle suda batmazlar. Hiç bir zorluk çekmeden dağların tepelerine çıkarlar. Bu şekilde insanlık evreninden ayrılmış olan iki sınırdan birine girerler."[29]

Bizim topraklarımıza yakın olması nedeniyle, mağribin arkasında bulunan sınırdan sorduk. Şöyle dedi:

"Mağribin en sonunda büyük ve kızgın bir deniz vardır. Tanrı'nın kitabında buna 'aynı hamie' denilmiştir.[30]

"Güneş bu deniz yönünden batar. Bu deniz, geniş ve harap bir iklimden yardım alır. Bu sınırlandırılamayacak ölçüde geniş olan iklimin bayındırlığı, dışarıdan gelen yabancılardandır. Bu iklimin üzerine karanlık çökmüştür. Güneş ışığından yoksun olan bu yere gelen göçmenlerin tümü, yanlarında bir ışık parıltısı getirirler.

"Buranın toprağı çoraktır. Ot ve ocak tutmaz. Göçmenlerin bir bölümü tarafından her imar edilişte başka göçmenler tarafından bozulur, sonra yeniden yapılır. Buranın bayındırlığı, sürekli çöker, gider. Yapılan yapılar, kayar, göçer. Burada bulunanlar arasında her zaman kavga, dövüş, hatta sürekli öldürüş vardır. Bunlardan hangileri yumruk gücüyle diğerlerine üstünlük sağlarsa, evlerini barklarını ellerinden alır, kendilerini, yerlerinden ve yurtlarından sürüp çıkarırlar. Kendi yerlerinde oturmak, kalmak isterlerse de, uğradıkları haksızlık ve zulüm, bunları kendi yerlerinde bırakmaz. Bunlar sürekli bu durumdadırlar. Bu iklimde her türlü bitki bitebilir; buraya her tür canlı gelebilir. Ama buraya yerleştiği, buranın suyundan ve otundan yiyip içtiği zaman, canlıların üzerini birtakım yabancı örtüler kaplar. Sözgelimi, insanın üzerini, burada, hayvan derisi gibi bir deri kaplar ve bu derinin üzerinde birçok ot biter. Hayvanların durumu da böyledir. Burası harap ve çorak bir iklimdir. Fitneler, kargaşalıklar, düşmanlıklar ve çatışmalarla doludur. Sevinç ve mutluluk buraya uzaklardan eğreti olarak gelir.[31]

"Bu iklim ile sizin ikliminiz arasında başka iklimler de vardır.[32] Bu iklimin arkasında, göğün temel atmış olduğu noktayı izleyen bir iklim daha bulunur. Bu iklimle sizin ikliminiz arasında benzerlikler vardır. Burası da dümdüz ve imardan yoksun bir yerdir. Burayı da yabancılar imar etmektedirler. Buranın da yerli halkı yoktur. Her ne kadar burası ışık penceresine yakınsa da, buraya da ışık başka yerden gelir. Sizin ikliminizle bu iklim arasında bir de şu benzerlik vardır: Sizin ikliminiz biçimleri taşıdığı gibi, bu iklim de biçimleri taşımaktadır. Şu farkla ki, sizin ikliminiz yerlerini sürekli bir diğerine bırakan biçimleri taşımasına karşılık bu iklim, kesinlikle değişmeyen biçimleri taşır. Buradaki bayındırlık bir karar üzerine devam eder.

"Buraya gelenler arasında birbirlerinin yerini kapmak yoktur. Burada herkesin belirlenmiş, sınırlandırılmış bir yeri vardır. Kimse kimseye ilişmez; kimse kimsenin elindekini almaz.[33]

"Bu iklimin bize en yakın yerinin halkı küçük gövdeli olur. Bunlar çabuk hareketlidirler. Burada sekiz kent vardır.[34]

"Bunun üzerinde bulunan ülke halkının gövdeleri bunlardan daha küçüktür. Ama daha ağır hareketlidirler. Kitabet, nücum,[35] neyrincat,[36] tılsımlar, ince sanatlar, derin ve yüksek işler bilir, bunlarla uğraşırlar. Burada da dokuz kent vardır.[37]

"Bunun üzerinde bir ülke daha vardır ki, halkı yakışıklı ve güzel olurlar. Şarkı söylemeye, zevk ve neşe içinde yaşamaya düşkündürler. Tasa ve üzüntü bunların yanına uğramaz. Türlü türlü sazları büyük bir ustalıkla çalarlar. Bunların üzerinde bir kadın yönetici vardır. Hayır işlemek, iyilikler yapmak doğal özellikleridir. Bunlar şer ve kötülüklerin adlarını bile anmazlar. Böyle şeylerin adının geçmesi bile onların neşesini kaçırır, yüzlerini ekşitir. Buradaki kentler de sekizdir.[38]

"Bunun üzerinde bulunan ülke halkı iri gövdeli, güzel yüzlü olur. Bunlarla uzaktan görüşme güzel ve yararlı olursa da, kendilerine yaklaşmak insanı rahatsız eder. Burada da beş kent vardır.[39]

"Bunun üzerindeki ülke öyle bir ülkedir ki, yeryüzünde bozgunculuk yapan, türlü türlü hainlikler eden ve bunlardan zevk alan birtakım kimseler buraya kaçmışlar, buraya sığınmışlardır. Bunlar da zevk ve eğlenceye düşkündürler. Üzerlerinde katil, dayakçı, sözünde durmaz, kırmızı yüzlü bir yönetici vardır.

"Bu ülkede geçen olayları saptayıp anlatanların verdikleri bilgilere göre bu yönetici, adı geçen güzel kadın yöneticiye vurgun-

dur. Onun aşkı yüreğine işlemiştir. Buranın kentleri yedidir.[40]

"Bunun üzerinde de bir ülke vardır. Halkı namus, adalet ve kötülüklerden sakınmada, her yana hayırlar ulaştırmakta, uzak-yakın herkese sevgi göstermekte, bildiklerine bilmediklerine iyilik yapmakta eşsizdirler. Bunların güzellik ve parlaklıktan çok büyük bir hazları ve nasipleri vardır. Burada da yedi kent vardır.[41]

"Bunun üzerindeki ülkenin halkı kötülüğe düşkündür; düşünceleri örtük, anlaşılmazdır. Bunlar herhangi bir sorunu düzeltmeye kalkışırlarsa işi azıtırlar (ya da barış yapacak olsalar, barış koşullarını son derece sağlama bağlarlar). Herhangi bir topluluk üzerine yürüyecek olurlarsa acele, öfke ve şiddetle değil, sükunetle, dahiyane bir biçimde hareket ederler. Yaptıkları her işi enine boyuna düşünerek yaparlar; terkettikleri bir işi de enine boyuna hesapladıktan sonra terkederler. Her durumda düşünceli davranırlar. Bunların da kentleri yedidir.[42]

"Bundan sonra, son derece geniş bir ülke gelir. Burada pek çok halk vardır. Ama bunların kentleri yoktur. Burası on iki sınıra ayrılmış dümdüz bir yerdir. Burada yirmi sekiz konak vardır. Halktan hiçbiri başkasının konağına konmaz. Ancak, birinin önünde bulunan kendi konağından göçerse, arkadaki, göçenin yerine konar. Bu ülkeden aşağıda bulunan ülkelerin halkı, buraya konuk olarak gelir giderler.[43]

"Bu ülkelerin sonunda, en ileride, bir ülke daha vardır. Bu güne kadar onun ufkunu, sınırını bilmek kimseye nasip olmuş değildir. Burada ne kent ne de köy vardır. Gözle görülebilenlerin burada yerleri yoktur. Burası ruhsal varlıkların, meleklerin yeridir. Buraya insan giremez. Kendisinden aşağıda bulunan ülkelerin tümüne buyruklar, atamalar, belirlemeler buradan iner. Yeryüzünde, buradan ileride, bayındır bir nokta yoktur.[44]

"Yeryüzündeki üç sınırdan ikisi hakkında duymak istediklerinizi duydunuz, öğrendiniz. Bu sınırlar dünyanın solunu ve mağribini oluştururlar; yer ve gök bunlara bitişik bulunurlar.

"Soldan sağa, doğuya doğru dönecek olursan, yeni bir iklim görürsün. Orada insan eliyle ortaya konulmuş bir bayındırlıktan iz yoktur. Orada ne dikili bir ağaç, ne yerde biten bir ot, ne de bir taş vardır. Orası geniş bir çöl, büyük bir deniz, dizginlenmiş rüzgârlar ve kızgın bir ateşten oluşmuştur.[45]

"Burayı geçince başka bir iklime girersin. Bu iklimde yüksek dağlar, nehirler, rüzgârlar ve yağmur yağdıran bulutlar görürsün;

altın, gümüş, değerli değersiz cevherler bulursun. Ne ki, burada, yerden biten bir bitki yoktur.[46]

"Buradan geçtikten sonra, gireceğin diğer bir iklim ise, bitkilerin her türlüsüyle dopdoludur. Burada saklı saksız, meyveli meyvesiz, tohumlu tohumsuz, yere tane ile ekilen, serpilen ya da yere fidan halinde dikilen her türden bitkiler vardır. Yalnız burada da hayvan yoktur.[47]

"Buradan sonra gireceğin iklimde ise, bütün hayvanları görürsün. Yüzenler, sürünenler, emekleyerek yürüyenler, uçanlar; erkek ile dişinin çiftleşmesiyle doğanlar, yumurtadan çıkanlar hep buradadırlar. Burada da sana arkadaşlık edecek kimse yoktur.[48]

"Buradan sizin yaşadığınız bu dünyaya çıkarsın. Sizin bu dünyanızda ne var ne yoksa gözünüzle görmekte, kulağınızla duymaktasınız. Bu doğu yönünü de aştıktan sonra, güneşin şeytanın iki boynuzu arasından doğduğunu göreceksin.[49] Çünkü şeytanın iki boynuzu vardır. Bir boynuzu uçar, bir boynuzu yürür.

"Yürüyen boynuz, göçer bir topluluktur. İki oymağı vardır. Biri canavar yaratılışlı, diğeri de hayvan yaratılışlıdır. Bunların ikisinin arasında sürekli bir düşmanlık vardır. Bunların ikisi de doğunun solundadır.[50]

"Uçan şeytanlara gelince, bunların yeri doğunun sağ yanıdır. Buradakiler aynı cinsten yaratılmış varlıklar değildir. Buradaki kişilerin hemen hemen tümü, ayrı ayrı şaşırtıcı, görülmemiş biçimlerdedir.

"Buradakiler, bizim bildiğimiz varlıkların iki ya da üç ya da dördünün bileşiminden oluşurlar.

"Uçan bir insan ya da domuz başlı bir ejderha biçiminde olabilecekleri gibi, kimi zaman da, yarım insan ya da bir insanın tek ayağı biçiminde ya da avuç biçiminde bir insan vb gibi bildiğimiz biçimlerden daha eksik olurlar. Ressamların yaptıkları karışık ve türlü türlü resimlerin bu iklimden alınmış olması uzak bir olasılık değildir.[51]

"Bu iklimin yöneticisi, burada beş posta yolu düzenlemiştir. Bunları aynı zamanda ülkenin silah deposu, silah koruma görevlisi ve güvenlik görevlisi olarak da kullanır. Bu evrenden kapılanlar orada yakalanır, tutsak edilirler. Alınan tüm haberler, orada alınır. Ondan sonra bu beş posta, her türlü haberi ve tutsakları kapıda oturan ve bu beş postanın üstü olan kimseye teslim ederler. Bu da, bu haberleri, kapalı ve mühürlü bir zarf içinde yöneticiye sunul-

mak üzere, hazinedara götürerek takdim eder. Bu memurun, bu kapalı ve mühürlü mektubun içeriği hakkında hiçbir bilgisi yoktur. Görevi yalnız zarfı ulaştırmaktır. Hazinedar tutsakları yanına alarak bakar. Haberler ise başka bir hazinedara gönderilir. Sizin evreninizden tutsak edilen insanlar, hayvanlar ve diğerleri, bunlarla karışarak bunların biçimlerini alırlar ve bu biçimlerde türerler. Sizin evreninize gelerek herkesin kanının içine girenler, kalplerin en derin yerlerine sokulanlar, bu iki boynuzdan çıkar gelirler.

"Yürüyen boynuzun iki oymağından canavar yaratılışlı olanlar, insanın başından ayrılmazlar. İnsana bir saldırı olursa, hemen onu kızdırırlar, kendisini bu saldırıyı savmak üzere harekete geçirirler. Onun gözüne öldürmeyi, göz çıkarmayı, kulak ve burun kesmeyi ve benzeri kötülükleri iyi gösterirler. Öç alma duygusunu kışkırtarak insanı zulüm ve haksızlık yapmaya yöneltirler.

"Bu boynuzun hayvan yaratılışında olan oymağı ise insanın gönlünde etkinlik gösterir. Hiç durmadan ona kötü işleri güzel göstermeye çalışırlar. Beğenilmeyecek hareketleri, isyan ve günahları ona beğendirmeye uğraşırlar. Onları bu gibi işlere kışkırtıp teşvik ederler; kızdırır ve kandırırlar. Uğraşa uğraşa, sonunda başarıya da ulaşırlar.[52]

"Uçan boynuz, insana gözüyle görmediği şeylerin varolmadıklarını söyler, bunları tekzip ettirir. Doğal ya da yapay nesnelere tapınmayı hoş gösterir. İnsanın iç kulağına gizli gizli, öldükten sonra yeniden dirilmenin, iyiliğe ödül, kötülüğe ceza verilmesinin gerçek dışı olduğunu fısıldar; evrenin bir yönetici ve yönlendiricisi olduğunu inkâr ettirmeye çalışır.[53]

"Bu yürüyen ve uçan boynuzlardan öyle topluluklar vardır ki, bunlar, sizin ikliminizin arkasındaki iklimle komşu olmuşlardır. Bunlar, meleklerin nitelikleriyle nitelenmişlerdir. Yeryüzü melekleri tarafından imar edilen bir yerde bulunurlar. Şeytanın azgınlıklarından kurtulmuş, meleklerin ruhsal niteliklerini giymişlerdir. İnsanlarla düşüp kalktıkları zaman onları şaşırtmaya, yoldan çıkarmaya değil, arınmalarına yardım etmeye çalışırlar. Bu topluluklar hem göze görünmezler, hem de isteklerle doludurlar.[54]

"Herhangi bir kimse, bu iki boynuz iklimini geçerek ilerlerse, meleklerin iklimlerine girer. Melekler ikliminin yeryüzüne bitişik olan bölümünde yeryüzü melekleri otururlar. Bunlar da iki topluluktur.

"Bu toplulukların biri sağdadır. Bunlar bilici ve buyurucudurlar.

"Diğeri soldadır. Bunlar da buyruk alıcı ve yerine getiricilerdir.

"Bu toplulukların her ikisi de cin ve insan iklimlerinin derinliklerine inebilir; göğün en yüksek yerlerine çıkabilirler.[55]

"Hafaza ve Kâtibin'in[56] bunlardan olduklarını söyleyenler vardır. Bunlardan sağda oturan ve buyurucu olan bir topluluk yazdırır. Solda oturan ve alıcı olan topluluk ise yazar.

"Yeryüzü meleklerinin bulundukları yerden geçmeyi başaran kimse, kendini göğün altında bulur. Orada yaratılmışların en eskilerini görür. Onların, buyruğuna boyun eğilen bir yöneticileri vardır. Bu ufkun ilk aşaması, derecelerini yükselten, kendilerini yüce yöneticilerine yaklaştıran işlerle uğraşan hizmetçilerle doludur. Bunlar temiz, arınmış kimselerdir. Yeme ve içme istekleri, erkeklik ve dişilik tutkuları yoktur. Aralarında ne zulüm, ne çekemezlik, ne de tembellik vardır. Buranın varoşlarını imar etmekle görevlidirler. Uygardırlar. Kentler, sağlam köşkler ve güzel yapılarda otururlar. Buranın toprağı sizin ülkenin toprağına benzemez. Sizin toprağınıza benzemeyecek biçimde, güzelce hamur edilmiştir. Buranın toprağı cam, yakut ve benzerlerinden daha uzun ömürlü olduğu gibi, burada yaşayanların da ömürleri uzundur. Bunların ecelleri ertelenmiştir. En uzun ve uzak bir süreden önce ölmezler. Bunların tek görevleri, tam bir boyun eğiş içinde varoşları imar etmektir.[57]

"Bunlardan sonra yöneticilerine daha yakın olan, onunla daha çok görüşen bir topluluk gelir. Bunlar yöneticinin meclisinde ve onun hizmetinde bulunurlar.

"Bunlar, iş yapmaktan ve iş yapma derecesinde bulunmaktan korunmuş, iş görmekten yüksek tutulmuşlardır. Yöneticinin huzurundadırlar; onun çevresini kuşatmışlardır. Sürekli onun yüzünü görerek mutlu olurlar; bu mutluluğa her zaman ererler. Kendileri ince ve güzeldirler. Zihinleri açık ve parlaktır. En ince işaretler onlar için yeterlidir. Görünüşleri göz alıcıdır. İnsanın istemini yağmalayan tam ve yetkin bir güzellikleri vardır. Bunların her birinin belirli bir sınırı, belirli bir yeri, belirlenmiş bir makam ve derecesi vardır. Hiçbiri kendi makam ve derecesini aşmaz. Bu konuda aralarında bir düşmanlık da görülmez. Çünkü bunlardan alt derecede bulunan, kendinin üstündekinin yüksekliğine ve kendinin derece-

sinin ona göre alt düzeyde olduğuna inanır.[58]

"Bir de bunların yöneticiye en yakın olanı vardır. Bu, ötekilerin atası, ötekiler bunun oğulları ve torunlarıdır; yöneticinin sözlerini ve buyruklarını onun aracılığıyla alırlar.

"Bunların şaşılacak durumları vardır. Bunlarda yaşlanma, bizlerde olduğu gibi çarçabuk değildir. Bunların ataları kendilerinden daha eski olmalarına karşın, güç bakımından daha yetkin, daha eksiksizdirler. Kendileri de oğullarından daha genç ve güzeldirler. Bunların tümü ortalıktadır. Bir eve barka gereksinim duymazlar.[59]

"Yöneticileri ise bunların kat kat üstünde bir yüksekliktedir. Bunu bir asla, köke bağlayan hata eder. Onu övebileceğini, niteliklerini sayabileceğini sanan saçmalar. O, kendini niteleyenlerin nitelemelerinden üstündür. Onu anlatmada benzetme ve örnekleme yoluna başvuranlar da bu benzetme ve örneklemeleriyle ondan uzaklaşırlar.

"Onun organlarının birbirinden farkı yoktur. Organları birbirinden ayrı değildir. Onun güzelliğini göstermesi bakımından kendisi tüm bir yüzdür. Cömertliği, eli açıklığı bakımından bütün bir eldir. Onun güzelliği, bütün güzellikleri yok eder. Onun cömertliği bütün eli açıklıkları hiç düzeyine indirir. Bu yöneticinin çevresinde bulunanlardan herhangi birisi, bir an için kendisini iyice görmek istese, dehşete düşerek kamaşan gözlerini kapamak zorunda kalır. Ona bakmadan önce gözleri çalınacak, kapılacak olur. Onun kendi güzelliği, güzelliğinin perdesi; dışta görünmesi, onun içte kalmasının nedeni olmuştur. Açığa çıkması, gizlenmesini gerektirmiştir.

"Tıpkı güneş gibi... İnce bir bulut perdesi arkasına girdiği zaman görülebilir. Ama kendisini perdesiz olarak gösterecek olursa, görülemez. Işığı, kendi ışığına perde olur.

"Bu yöneticinin, güzelliğini, kendi adamlarından kıskanması söz konusu değildir. Kendisinin güzellik ve parlaklığını göstermezlik etmez. O, güzelliğini gösteriyorsa da, kimsede onu görme gücü yoktur.

"O cömerttir, vergilidir, bereketlendiricidir. Onun bağışları geniş, cömertliği sınırsızdır. Onun cömertlik ve eli açıklığı herkesi içine alır. Onun kapısı herkese açıktır, hiç kimseyi geri çevirmez. Onun güzelliğinden bir pırıltı gören, gözünü ondan ayıramaz.

"Buradan kurtulup ona gidebilen kimi sayılı kimseler olabilir. Yönetici onları, sizin ikliminizin mallarını hiçe indiren bağışlarıyla

karşılar. Bunlar, onun yanından döndükleri zaman, saygınlık kazanmış olarak dönerler."

Hay bin Yakzan ekledi:

"Eğer seni aydınlatmak amacıyla söylediğim bu sözler, beni ona yakınlaştırmamış olsaydı, onunla ilgim, seninle bir çift söz etmemi bile engellerdi.

"İstersen arkamdan gel... Seni ona götüreyim..."

Notlar

1 1174'te İbn Azra tarafından İbraniceye yapılan manzum çeviri 1736'da İstanbul'da basıldı. Bundan başka, düzyazı biçiminde de İbraniceye çevrilerek 1886'da P. D. Kaufmant tarafından Berlin'de yayımlandı.
1110'da ölen şair İbn el-Hebariye tarafından Arapça olarak şiirleştirildi.
İleriye doğru konulan açıklama ve açımlamalar İbn Sina'nın öğrencilerinden, üstadından iki yıl sonra ölen İbn Zila'nın *Hay bin Yakzan* açımlamasından alınmıştır. Bu açımlama Ayasofya Kütüphanesi'nde 2456 sayılı mecmua içinde vardır. Üniversite Kütüphanesi'nde, Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi'nin yazısıyla 1458 sayılı mecmuada da bulunmaktadır. Mehren'in 1889, 1891 ve 1899 yıllarında fasiküller halinde Leiden'de bastırdığı İbn Sina eserlerinin birinci fasikülünü *Hay bin Yakzan* oluşturur.

2 Bedende bulunduğu ve akli işleri düşünmeye yükselmediği zaman.

3 Bedendeki sezgi, imgelem gibi iç ve dış güç ve duyular.

4 Akli işleri düşünmeye.

5 Etkin akıl.
(İbn Sina, bir Mutezili ile arasında kaza ve kader hakkında geçen tartışmayı anlattığı *Risaletü'l-Kader* yapıtının baş kısmında da maddi bir kişilik verdiği bir ihtiyara Hay bin Yakzan der. *El-Cümanetü'l-İlahiye* [III. Ahmet Kütüphanesi, 3355] adlı yapıtında da Hay bin Yakzan'ın, varlık kaynağından ilk çıkan "akıl" olduğunu söylemektedir. – M.Ş.Y.)

6 İnsanın aklı ile etkin akıl arasındaki ilişkiye ve insan aklının etkin akılla birleşerek gizilgüçlükten edimselliğe çıkma eğilimine işarettir. İnsan aklı, etkin akılla birleşip ondan ışık alarak gizilgüçlükten edimselliğe geçer. Bu da etkin akla yönelmek ve onun yanına doğru yükselmekle olur. İnsan aklı başlangıçta ancak iç ve dış duyuların yardımıyla etkin akılla birleşebileceğinden, bunlar amaçlanarak "arkadaşlarımla yanına doğru gittik" denilmiştir.

7 Etkin aklın ışık ve vergilerini alma yeteneğindeki kimsenin yeteneği yetkinleşince, ona tam olarak yönelince, etkin aklın vergilerinin hemen onu olgunlaştıracağına, yetkinleştireceğine ve onu gizilgüçlükten edimselliğe çıkaracağına, çıkardığına işarettir.

8 Varlığının kendiliğinden olmadığını gösterir.

9 Kendisinin soyut akıl olduğunu anlatmaktadır.

10 Kutsal akli evren.

11 Varlık sıralamasında kendisinin altında olan varlıkları bilmek.

12 Bu bilme ve öğrenmenin sınırı, kendisinin üstünde bulunan akılları, bu akıllar aracılığıyla ilk ilke ve nedeni bilme isteği.

13 Düşünmesinin kendi özünden gelmediğini, düşüncelerinin ilk ilkeden geldiğini anlatmaktadır.

14 Bu, etkin aklın ya da ilk aklın bilgisinin zamansal olmadığına, bu bilginin aşamalı olarak öğrenilmeyip bir anda elde edildiğine işarettir.

15 Feraset bilimi (*fizyonomi*) ile mantığı kast etmektedir. Çünkü bunların ikisiyle de bilinenlerden bilinmeyenlere geçilir; bilinenler yardımıyla bilinmeyenler elde edilir.

16 Mantıkla yalan gerçekten, doğru eğriden ayırt edilerek düşünce, davranış ve hareketler düzeltildiği gibi, bu bilimden edinilen bilgi ölçüsünde inanç ve edimler de düzeltilir. İnançta doğruluk, edimde gerçeğe uygunluk bu bilimdeki bilgi oranında gerçekleşir.

17 İnsanın, aldığı iyi eğitim yardımıyla erdem kazanmaya yetenekli duruma gelmesine, kötü eğitim nedeniyle de aşağı düşme tehlikesine işarettir. Yaratılıştan gelen huylar, bilgi ve bilimlere karşı doğal ve yaratılıştan yetenektir. Sonradan ortaya çıkan huylar da mantık yardımıyla kazanılan, edinebilen güçlerdir.

18 Arkadaşlarla insandan, insanın aklından ayrılmayan, insanın aklına aykırı hareketlerde bulunan duyu ve bedensel güçler anlatılmıştır. Akıl, bunlardan dolayı hareketlerinde tam olarak özgür kalamaz. Örneğin imge gücü, akıl gücünü kendi rengine boyar. Akıl, sırf akıl olarak hareket edemez. Bu güçler, aklın başına dertler açar; onu yolundan saptırırlar. Akıl, bedensel güçlerin ortaya çıkardığı karışıklıktan ancak bilimsel ve kılgısal felsefeden yardım alarak kurtulabilir.

19 Bu cümlelerle imgelem tanımlanmakta, açıklanmaktadır. Bu güç iki şeyi birbirine benzeterek, aralarında bir ilgi ve bağ bulur. Örneğin bedende beliren ateşi kırmızıya, kötü bir anlamı dış dünyadaki çirkin bir hayvana benzetir. Bunlar arasında akli bir bağ olup olmamasına bakmaz. Bu nedenle, haberleri olgulara, dış gerçekliğe uymaz. Bununla birlikte bu güç, aklın duyulurları ve duyulurların durumlarını algılamasına yardım eder. Akıl duyulurlar hakkında bundan aldığı bilgiye göre hareket eder. Eğer akıl, bu gücün şaşırtmalarından kendini sıyırabilecek kadar güç kazanır, kendine özgü gücü bunun elinden kurtaracak olursa, tehlikelerinden kurtulur. Ama kendine özgü gücü tam olarak elde edecek denli güçlenemezse, şaşırır kalır. Bu dereceden aşağı kalacak olursa, imgelemin verdiği eğrileri doğru, yalanları gerçek sanma düzeysizliğine düşer.

20 Buraya kadar olan cümlelerle öfke gücü anlatılmıştır.

21 Bu cümlelerle kösnü gücü olumsuzlanmıştır.

22 Buraya kadar olan cümlelerde insanın akıl gücünün diğer duyu ve güçlerle ölünceye değin birlikte bulunacağı, ölümden önce bunların birbirinden ayrılamayacakları, ölümden önce bunlardan kurtulup kendi evrenine gidemeyeceği için aklın, kurtulma zamanı gelinceye kadar onlara yenik düşmeyerek üstünlüğü elinde tutması öğütleniyor.

23 Öfke ve kösnü güçlerini birbirine kırdırmak, bu yolla ikisini de etkisiz duruma getirerek tehlikelerinden kurtulmak öğütleniyor. Sert başlı olan öfke gücü, boşboğaz olan kösnü gücüne saldırtılarak bunun boşboğazlığı azaltıldığı gibi, öfke gücünün de sert başlılığı azaltılarak tehlikelerisavulmuş olur. kösnüllüğü baskın olan insanlar ağırbaşlılıklarını, onurlarını koruyamazlar. Bu durumda olanlar öfke gücünden yardım almalıdırlar. Bunun yumuşaklığı, öfke gücünün sert başlılığıyla dengelenmelidir.

Öfke ve öç gücünün üstün gelmesi durumunda ortaya çıkacak eğilmeme, kendini beğenme ve büyüklenme de kösnü gücüyle giderilmeli, bundaki sertlik onunla yumuşatılmalıdır.

24 Buraya kadar olan cümlelerle sezgi gücü anlatılmış; bunun verdiği haberlerin mantıkça doğrulanmadan kabul edilmemesi öğütlenmiştir.

25 Buraya kadar duyu ve güçlerin etkin akıl tarafından gösterilen yolla yönetildikleri, etkin aklın önerileriyle hareket edildiği anlatılıyor.

26 Buraya kadar olan cümlelerde şunlar dile getirilmiştir: İnsanın hayatta iken etkin akıl gibi yetkinlik kazanması, onun gibi bedensel eksikliklerden uzak, saf akıl kesilmesi, güçlük çekmeden her şeyi bilmesi mümkün değildir. İnsanın, hayatının belirlenmiş süresini uzatma ya da kısaltma gücü de yoktur. Bu nedenle yaşıyorken, ancak bedensel eksikliklerden tümüyle sıyrılmış bulunmayan düşüncelerle yetinmek zorundadır. Ayrıca bu düşüncelerin saf anlamda akli nitelikleri kazanması, aklilikle birleşmesi de sürekli değildir. Bir an aklilikle birleşirse, diğer bir an da aklilikten koparak bedensel güçlerle karışır.

27 Buraya kadar olan cümlelerle insanın etkin akıl aracılığıyla kazanabileceği bilgi ve yetkinlik anlatılıyor.

Maddi olan doğal varlıklardan oluşan yeryüzündeki birinci sınır, özdek (*heyula*) ile biçimden oluşan cisimler, genellikle gözümüzle gördüğümüz, elimizle tuttuğumuz şeylerdir. Bunlar, doğal bilimlerin konularıdır. Bunların öz ve gerçeklikleri, bu bilimler aracılığıyla bilinmiş, öğrenilmiştir. Mağribin arkasındaki sınır ile özdek kastedilmiştir. Bu, doğal cisimlerin asıllarını, tözlerini oluşturur.

Doğu yönündeki sınırla da özdeğin aldığı biçimler anlatılmaktadır. Bu özdek ve biçimin öz ve gerçekliği insana gizli kalmıştır. Bunları çok az insan bilebilir. Bu konuda yalnız yaratılıştan gelen güçler yeterli değildir, kazanılmış güçler de gereklidir.

28 Durgun hayat pınarı ile mantık yardımıyla elde edilen, mantıkla ilişkili olan gerçek bilgi ya da gerçekler bilgisi anlatılıyor. İnsanın düşünme ve akıl yürütme gücüne işlerlik veren, varoluşu öğrenme gücü kazandıran bu mantık, iyi biçimde öğrenilirse, insana, varlıkların her türü hakkında kolayca bilgi verir. İnsanı genel bilgisizlik denizinden kurtarır, bilginin en yüksek derecesi olan kesin bilgiye yükselmeyi kolaylaştırır. bu güç, yakasını kuşkulardan sıyıracağı için insanı, bilgisizlik ve sapkınlığa bağlı karanlıklara düşmekten kurtarır.

29 Kutuplardaki karanlıklarla, insana ilişen kuşku ve şaşkınlıklar; kutupla da insanın nefsi anlatılmıştır. Kutuplara yılın belli bir zamanında bir kez güneş doğması, aklın kuşkuları giderecek kadar güç kazanmasının, gerçeği, gerçekliği görmesinin her zaman mümkün olamayacağını dile getirir. Kuşku karanlıklarının içine dalanlar, kuşkuları gidermek için tartışma ve araştırmadan geri durmayanlar, sonunda yetenekli oldukları yetkinliğe ulaşır, bilginin ışıklarıyla aydınlanırlar.

Burada ilk görülecek şey, bilgi edinmeye yetenekli özdeksel akla yardım eden, feyzini gürül gürül akıtan bilgi pınarıdır. Bu pınarda yıkanarak bilgisizlik kirinden arınanlar, bilgisizliğin üstüne çıkarlar. Bilgisizlik onları alt edemez; bilgi ve mantık yardımıyla yüksek bilgi tepelerine hiç bir zorlukla karşılaşmadan çıkarlar. Bu kimseler, nesnelerin gerçekliklerini, varlıkların öz ve köklerini kavrar, özdek ve biçim dünyasına girerler.

30 "Güneşin battığı yere vardı. Orada güneşi sanki sıcak, siyah çamurlu bir pınar içine batarken buldu." *Mevakib*'in bu çevirisi, "aynın hamietin" okunuşuna göredir. Bizim metnimizde olduğu gibi "aynı hamie" okunuşuna göre, "Güneşi bir sıcak pınar içine batar buldu" demek gerekir. – M.Ş.Y.

31 Buraya kadar olan cümlelerle cisimlerin aslı ve tözü olan, cisimleri oluşturan özdekler dünyasından söz edilmiş; özdek, güneşin içine battığı sıcak ve kızgın denize benzetilmiştir. (Çünkü biçim, bu özdeğe girer.) Bu denizin yardım aldığı geniş ve harap iklimle de evreni oluşturan Ay altı evrende, Dünya'da olan ve ölen, yapılan ve yıkılan her şeyi anlatmıştır. Bu iklimin bayındırlığının dışarıdan gelen yabancılardan olması da, cisimlerin özdekten ayrı olan biçimle oluşmakta ve birleşmekte olmalarıdır. Bu soyut özdeğe, biçim verici Tanrı'dan (*vahibü's-suver*) gelen biçim bir ışık olduğundan, soyut özdek bunlarla biçim kazandığından, her biçim ve form bağlayan cisim bir ışık pırıltısı bulmuş, bir ışık pırıltısı olmuş olur. Bu özdek ve biçim dünyasında olma ve ölme sürekli birbirini izlediği için, burası ot ve ocak tutmaz. Özdeğe gelen biçimler sabit kalmayarak sürekli değişir; oluş ve bozuluş (*kevn ü fesad*) birbirini izler. Birbirine aykırı olan, hatta birbirine karşıt olan şeyler birbirinin yerini tutar, birbirinin yerine gelirler.
İnsan biçimi özdeğe yaklaşırsa, herkesin kendine özgü biçim ve formu ile tüm insanlar arasında ortak olan biçim ve form oluşur. "Yabancı örtüler" ile bu biçim ve formlar anlatılmak istenmiştir.

32 Bu cümlede insanlık aşamasıyla özdek arasındaki maden, bitki ve hayvan dünyaları anlatılmıştır.

33 Buraya kadar olan cümlelerle bizim Dünya'mızın üzerindeki Ay'dan başlayarak dokuzuncu felek olan Atlas Göğü'ne kadar bütün gök cisimleri anlatılmaktadır. Bu gök cisimleri evreni de bizim dünyamız gibi özdekten ve özdeğe ilişen biçimden oluşuyor, bu evrendeki özdekler debiçim ışığını biçim verici akli bir doğadan alıyorsa da, buradaki biçimlerde değişme, birbirinin yerini alma yoktur.

34 Bundan amaç Ay'dır. Bura halkının küçük gövdeli olmasıyla Ay'ın Dünya'dan küçük olduğu belirtilmek istenilmiş; hareket çabukluğuyla da ayın dönüşünü az zamanda tamamladığı anlatılmıştır. Bunun sekiz kenti ile sekiz hareketi, bu sekiz hareketle de Ay'ın alanının bölündüğü sekiz bölüm anlatılmıştır. (Ayrıntı için eski gökbilim kitaplarına bakınız. – M.Ş.Y.

35 Yıldızlara bakarak yeryüzünde ne olup ne olmayacağını bilme. – M.Ş.Y.

36 *Neyrincat*, Farsça *nireng* sözcüğünün Araplarca Arapçalaştırılmış çoğuludur. *Nireng* hile, efsun, tılsım ve simya anlamlarındadır. İbn Sina'nın neyrincata ilişkin bir kitapçığı vardır. – M.Ş.Y.

37 Bununla Utarid anlatılmakta ve bunun Ay'dan daha ağır hareketli olduğu söylenmektedir. Bunun kentlerinin dokuz olması da Ay'da söylenildiği gibidir.
(Biz de şunu ekleyelim ki, eski Yunanlıların Ermis, Hermis ve Romalıların Merkür dedikleri bu imgesel tanrı, temelde ticaret tanrısıydı. Ticaret adamları, mallarına müşteri çekmek için, çoğunlukla yalan ve hileye saptıklarından, bunda başarı da iyi konuşmaya bağlı olduğundan Utarid'e aynı zamanda konuşma, yazma ve bunlara benzeyen ya da benzemeyen işler de dayandırılmıştır. – M.Ş.Y.)

38 Buraya kadar olan cümlelerle Zühre anlatılmıştır.
(Zevk ve işret, oyun ve eğlence, müzik ve güzel ahlak tanrısıdır. Buna Romalılar Venüs, Yunanlılar Afrodit derler. – M.Ş.Y.)

39 Bu cümlelerle Güneş'e işaret edilmiş, halkının iri gövdeli olmasıyla güneşin büyüklüğü anlatılmıştır.
(Apollon denilen Güneş güç, şiddet, ezicilik, namus ve merhamet tanrısıydı. Bilim ve sanatların da koruyucuydu. Bunun bir adı da Febüs'tür. – M.Ş.Y.)

40 Bunlarla Merih anlatılmıştır.

(Romalıların Mars dedikleri Merih savaş tanrısıydı. Yiğitlik, öfke, kızgınlık, hayınlık gibi şeyler bunun niteliklerindendir. Venüs, Mars'ı severdi. Kırmızı renk buna bağlanır. – M.Ş.Y.)

41 Müşteri'ye işarettir.
(Latinlerin Jüpiter dedikleri yıldız bilim, yumuşaklık, utanma, cömertlik, alçak gönüllülük, soyluluk, akıl, güzel konuşma ve benzeri niteliklerle nitelendirilirdi. Bu yıldız iyilik tanrısı sayılırdı. – M.Ş.Y.)

42 Zühal'e işarettir.
(Ahmaklık, bilgisizlik, korkaklık, cimrilik, yalan buna özgüdür. Buna Romalılar Satürn, Yunanlılar Oranus derler. Utarid'in yazı, astroloji ve benzerlerine, Zühre'nin müziğe, Merih'in kan dökmeye, Müşteri'nin adalet ve erdeme, Zühal'in ihtiyatlılığa vekil olduğu gösterilmek için eski eserlerde Utarid, elinde kalem ve kâğıt tutan; Zühre, çalgı çalan; Merih bir elinde kılıç, diğerinde kesik baş bulunan; Müşteri, yargıç gibi oturan; Zühal, elinde asa bulunan insan biçiminde betimlenirdi. – M.Ş.Y.)

43 Sabit Yıldızlar Göğü'ne işarettir. Bu ülkenin genişliği, cisminin Dünya'dan çok büyük olmasıdır. Halkının çokluğu, buradaki sabit yıldızların çokluğudur. Burada kent bulunmaması da, sabit yıldızlar arasındaki aranın sürekli aynı kalması, boyutlarının değişmemesidir. Bunların tümü, bir cisim üzerine resmedilmiş noktaların cismin hareketiyle hareket etmesinde olduğu gibi, aralarındaki uzaklığı koruyarak hep birden hareket ettikleri için, ayrı ayrı kentlerde olmadıkları anlamı çıkarılmıştır. Buradaki oniki sınır da Burçlar Göğü bölgesidir. Aşağıdaki ülke halklarının buraya gelip gitmeleri, şaşkın beşli (*hamse-i mütehayyire*) denilen Zühal, Müşteri, Merih, Zühre ve Utarid'in Burçlar Göğü'ndeki dolaşımıdır.

44 Buraya kadar olan cümlelerle dokuzuncu ve sonuncu göğe, Atlas Göğü'ne işaret edilmiştir. Burada yıldızlar bulunmadığından cisminin ölçüsü belirtilmemiştir. Gözle görülenlerin burada yeri olmaması, yıldızların bulunmamasıdır. Varlıkların kaza ve kaderi bu feleğin aklı ve nefsi aracılığıyla iner. Her şeyin aracı budur.

45 Buraya kadar olan cümlelerle özdeğe ilişen ilk biçimin hayvan, bitki ve maden gibi varlıklar olmadığını, özdek ile biçimin bu ilk buluşmasından dört temel (*erkân-ı erbaa*) denilen dört ögenin oluştuğu, bu dört temel ve ögenin de toprak, su, hava ve ateş olduğu anlatılmaktadır.

46 Varlıkların ilki olan maden anlatılmıştır. Buradaki yüksek dağlarla madenlerin kendileri; nehirlerle dağlardan kaynayan pınarlar; rüzgarlarla deniz buharlarından oluşan hareketli havalar ve yağmur yağdıran bulutlar anlatılıyor.

47 Varlıkların ikincisi olan bitkiler evreni.

48 Varlıkların üçüncüsü olan hayvanlar evreni.

49 Nesai'nin *Sünen* adlı hadis derlemesinde görüldüğü gibi Peygamberimiz bir hadislerinde güneş doğarken ve tam başımızın üzerinde iken namaz kılmayı yasaklamış ve şöyle buyurmuşlardır: "Güneş doğarken, şeytanın boynuzu ile doğar, yükselince ondan ayrılır. Tam başımızın doğrusuna gelince yine ona bitişir. Sonra yine ondan ayrılır. Batmaya başlayınca yine ona bitişir, batınca ayrılır." Bu hadisin metnindeki "*karnu'ş-şeytan*"daki "*karn*" boynuz anlamına geldiği gibi "yaklaşma" anlamına da gelir.. Her iki anlama göre de amaç, bu üç vakitte namaz kılmama buyruğunu dile getirmektir. Çünkü Arapça'da herhangi bir nesneyi çirkin ve kötü göstermek istendiğinde, şeytanla ilişkilendirilir. İbn Sina, anlatımıyla, bu hadise gönderme yapmaktadır. – M.Ş.Y.

50 Dört ögeden önce madenler, madenlerden sonra ögelerin ve madenlerin birleşmesiyle bitkiler, bundan sonra yine birleşme yasası gereğince hayvan ve en sonra da insan ortaya çıkmıştır. İnsandaki akıl yükselerek maddeden soyutlanmış, kendi kendine varolmuş, varlığını bedenin bozulmasından sonra da korumuştur. Bu sürekliliğe "doğmak" denilmiştir. İnsanın akıl ve ruhundan başka güçleri maddeden soyutlanarak varlığını devam ettiremedikleri için, bunlar hakkında Arapçada uzaklık anlamı belirten *"şeytan"* sözcüğü kullanılmış, bunlara *"şeytan"* denilmiştir. Bu şeytanın iki boynuzu olması, bu güçlerin iki sınıf olmasıdır. Bu iki sınıftan yürüyenlerle insandaki hareket ettirici güçler, uçanlarla da kavrama güçleri anlatılmıştır. Kavrama hızla gerçekleştiğinden uçmaya benzetilmiş; maddi hareket buna oranla ağır olduğundan hareketler ve hareket ettiriciler yürümeye benzetilmiştir. Hareket ettirici güçlerin canavar yaratılışlı olanı ile öfke gücü; hayvan yaratılışlı olanı ile de kösnü gücü anlatılmıştır. Bunların ikisinin de doğunun sol tarafında olmalarıyla anlatılmak istenen de, uçan boynuza göre bunların mertebelerinin düşük olduğudur.

51 Uçan şeytan ile insanın imge gücü anlatılmıştır. Buradaki yaratıkların aynı cinsten olmaması, imgelemin türlü türlü imgeler üretmesidir.

52 Ülkenin yöneticisi ile insanın bedensel güçlerine egemen olan ruh, beş posta ile bedenin dışındaki beş duyu anlatılmıştır. Çevremizdeki varlıkların varlıklarını bunlarla duyumsarız. Duyumlarımız, bir tür soyutlamayla maddeden soyutlanarak ruha, akla bunlar aracılığıyla gittiğinden, aynı zamanda zabıtaya ve yabancıları yakalayan polislere benzetilmiştir. Kapıda duran ve beş posta üzerine memur olan ortak duyudur (*hiss-i müşterek*). Güneş ışınlarının mercekte toplanması gibi bunların duyumları da ortak duyuda toplanır. Ortak duyunun gelen haberleri yöneticiye sunulmak üzere kendisine gönderdiği hazinedar, iç güçlerimizden bellektir. Yönetici de ruh ve aklımızdır. Bu gücün esirleri yanında tutması, duyumsanan biçimlerin bellekte kalmasıdır. Haberlerin kendisine gönderildiği hazinedar ise sezgi gücüdür. Esirlerin bunların biçim ve şekillerini bağlamaları, imge gücünün yukarıda açıklanan tasarruflarıdır. Herkesin kanının içine girenler ve kalplerin derinliklerine sokulanlar öfke ve kösnü güçleridir. Metinde, aşağıya doğru, bu güler açıklanmış, anlatılmıştır.

53 İmge gücü yalnız duyulurları algıladığından akli işleri inkar ettirir. İmge gücü her ne kadar bir ilkenin varlığını kabul ederse de, soyut biçimde düşünemeyeceğinden, bunun doğal bir yıldız ya da yapılmış bir put olduğunu ileri sürer.

54 Yürüyen ve uçan boynuzlarla insandaki öfke, kösnü, imge gibi güçler anlatılmıştır. Nefislerini arındıran, ahlakını güzelleştiren insanlar öfke ve kösnü güçlerine bağımlılıktan kendilerini kurtarırlar. Ayrıca, imge ve benzeri güçleri de aklın buyruklarına boyun eğdirerek akli tözlere benzemiş, bunların niteliklerini kazanmış olurlar. Her ne kadar öfke ve kösnü güçleri akılla bir yerde bulunsa da, nefsini arındırmış kimselerin aklına bir zarar veremezler. Bunların göze görünmemeleri, açıkta olmamaları; isteklerle dolu olmaları da öfke ve kösnü güçlerindeki yararları alma, zararları atma özellikleridir.

55 Buraya kadar olan cümlelerle bedensel güçlerden akli algı aşamasına geçmek, yükselmek; yeryüzü melekleri olan düşünsel nefsi bulmak ve bilmek; sağ yandaki bilici ve buyurucu toplulukla bilgi gücü; sol yanındaki buyruk alıcı ve yerine getirici toplulukla da kılgısal güç anlatılmıştır. İnsandaki bu kılgısal ve bilgisel güçler, kimi zaman etkin akıldan yardım alarak göğe çıktıkları gibi, kimi zaman da bedeni yönetirler ve böylece aşağı inmiş olurlar.

[56] *Kur'an*'da da bildirildiği gibi insanı korumakla görevlendirilmiş melekler vardır ki bunlar görüp gözetici ve yazıcı meleklerdir. İnfitar Suresi'ne bakınız. İbn Zila, buradaki koruyucu (*hafaza*) ve yazıcı (*kâtibin*) ile akıl gücünün anlatıldığını, çünkü insanı aklın koruduğunu söylüyor. – M.Ş.Y.

[57] Bu cümlelerde, sağda olduğu söylenen meleklerle edim ve hareketlerimizin kaynağı olan bilgisel gücümüz; solda olan meleklerle de kılgısal gücümüz anlatılmıştır. Düşünsel nefs yükselince insanlık aşamasına ulaşılacağı, insanlığa özgü akla erileceği, göğe ve göğe özgü akla komşu olunacağı ve maddeden soyutlanmış varlıklarla karşı karşıya gelineceği bildirilmiştir. Bu, maddeden soyutlananların, aşama aşama yükselerek, sonunda varlığı kendisinden olan ve varolmakta kimseye muhtaç olmayıp her varlığın kaynağı bulunan, kaza ve kaderi gereğince var olan her nesne üzerinde yönetme ve tasarruf hakkı olan bir kaynağa ulaşırlar ki, bu kaynağa yönetici denilmiştir. Ufkun ilk aşamasındaki hizmetçiler ve bunları yüce yöneticilerine yaklaştıran işleri, felekler ve feleklerin nefislerinin yetkinleşme istekleri; bunların temiz olmaları da, dünyasal güçlerden, öfke ve kösnüden aşkın bulunmalarıdır. Kendilerinde yeme ve içme bulunmaması kösnü gücünden; birbirlerine zulmetmemeleri de, öfke gücünden arınmış, uzaklaşmış olmalarıdır. Bunlar, gök cisimlerini yöneten ve onlara yakın olan güçler oldukları ve maddeden tümüyle soyutlanmış olmadıkları için kentlerde ve güzel binalarda oturmaktadırlar. Aynı zamanda, bu güçlü gök cisimlerine yakın olmaları nedeniyle buranın varoşlarını imar etmekle görevlendirilmişlerdir.

Gök cisimlerinin biçimleri, belirlenmiş özdek ve maddelerinden ayrılmadığından, bir madde üzerine türlü biçimler gelmediğinden, dünyasal maddelerde olduğu gibi bunlarda değişme ve bozulma olmadığından bunların toprakları bizim topraklarımıza benzemez. Görevlerinin tam bir boyun eğiş içinde varoşları imar etmek olması da, bu güçlerin gökleri harekete geçirmeleridir.

[58] Buraya kadar olan cümlelerle göklerin maddeden ayrık akılları anlatılmıştır. bunların işleri, nefislerde olduğu gibi harekete geçirme değil, akletme, düşünmedir. Bu nedenle bunlar, yöneticiyle daha çok görüşürler, madde üzerinde tasarruftan ve iş yapmaktan yücedirler. Yaratılmışların ilk ilkeye en yakın olanları bunlardır.

[59] Buraya kadar olan cümlelerle de gerçekte ilk yaratılan varlık olan ilk akıl anlatılmış; genel olarak, madde ve süreden aşkın olmaları nedeniyle akılların zamanın etkisinden korunmuş oldukları; bunlar, özsel öncelikle öncesiz (*kadim*) olduklarından, aralarında zamansal bir öncelik farkı olmadığı için, babanın derecesinin oğulun derecesinden daha yüksek olduğu anlatılmak istenmiştir.

HAY BİN YAKZAN
(İbn Tufeyl)

ibn tufeyl ve "hay bin yakzan" üzerine

Hayatı

İslam dünyasında İbn Tufeyl, Batıda Abubacer adıyla tanınan ve Endülüs'ün yetiştirdiği en büyük İslam düşünürlerinden birisi olan Ebu Bekr Muhammed bin Abdülmelik bin Muhammed bin Muhammed bin Muhammed bin Tufeyl el-Kaysi, 1106 yılında Gırnata'nın 65 kilometre kuzeydoğusundaki Vadiü'l-Aş'ta (bugünkü Cádiz) doğdu. Araplar arasında ve Endülüs'te çok önemli bir yeri olan ünlü Kays kabilesine mensub olan İbn Tufeyl ayrıca el-Endülüsi, el-Kurtubi ve el-İşbili olarak da anılır. Künyesinin Ebu Cafer olduğu söylenirse de yaygın olanı Ebu Bekr'dir.

İbn Tufeyl'in ailesi ve görmüş olduğu eğitim konusunda kesin bilgilere sahip değiliz. Gırnata'da hekimlik yaparken eyaletin valisi ile yakınlık kurarak onun sır kâtibi olduğunu biliyoruz. Muvahhidi hanedanının kurucusu Abdülmümin'in oğullarından birinin Septe ve Tanca valiliği sırasında bir süre onun kâtipliğini yaptığı da (1154) bilinmektedir.

İbn Tufeyl, Muvahhidi Sultanı Ebu Yakub Yusuf'un özel hekimliğini yaptığı 1163-1184 yılları arasında büyük ün kazanmıştır. Sultanın çok yakın dostu olan düşünürün onun vezirliğini yaptığını söyleyenler de bulunmaktadır. Öğrencilerinden biri olan el-Bitruci'nin onu "el-Kazi" (Kadı) diye anmasına bakılarak bir süre yargıçlık yaptığı da söylenebilir. Fakat bunlara ilişkin kesin bir bilgi bulunmamaktadır.

Kesin olan bir şey varsa o da İbn Tufeyl'in Sultanın çok yakın bir dostu olduğu ve üzerinde büyük bir etkisi bulunduğudur. Ünlü tarihçi Abdülvahid el-Merakeşi bunu şöyle dile getirir: "Sulta-

nın İbn Tufeyl'e karşı büyük sevgi ve dostluğu vardı. Uzun süre, gece gündüz sarayda, onun yanında kaldığını ve dışarıya çıkmadığını söylerler."

İbn Tufeyl'in Sultanla bu yakın ilişkisi ve dostluğu, Endülüs bilim ve düşünce hayatını önemli ölçüde etkilemiştir. Zamanın tüm bilim adamları saraya toplanmış, çalışmaları desteklenmiştir.

Felsefe dünyasının en önemli isimlerinden birisi olan İbn Rüşd de işte bu ortam içinde yetişme imkânı bulmuştur. İbn Tufeyl kendisini Sultana takdim etmiş, felsefe alanındaki çalışmalarını desteklemiş, hatta yönlendirmiştir.

İbn Rüşd, Sultan Ebu Yakup Yusuf ile ilk karşılaşmalarını şöyle anlatır: "Müminlerin emirinin yanına girdiğim zaman kendisini İbn Tufeyl ile yalnız buldum. Bana 'Gök hakkında filozofların düşünceleri nedir? Gök ezelden beri mevcut mudur, yoksa bir başlangıç zamanı var mıdır?' dedi. Bu soru beni dehşete düşürdü. Soruya cevap vermemek için bir kaçamak arıyordum. Felsefe ile uğraşmadığımı söyledim. Çünkü İbn Tufeyl ile ne konuşup görüşmüş olduklarını bilmiyordum. Mahcubiyetimin nedenini anladı. Bu nedenle konu üzerinde İbn Tufeyl ile konuşmaya başladı. Aristo'nun, Eflatun'un ve diğer filozofların bu konuda söylediklerini sergiledi ve din bilginlerinin onlara karşı getirdikleri kanıtları sıraladı. Zamanlarını özellikle bu bilimin incelenmesine harcayanların birçoklarından daha isabetle bu bilimde vukuf sahibi olduğunu o zaman farkettim. Beni de o kadar kendi keyif ve halime bıraktı ki ben de düşüncelerimi açıklamaya ve felsefeye ilişkin bilgimi kendisine göstermeye başladım."[1] İbn Rüşd'ün bu tanıklığı hem İbn Tufeyl'in konumunu, hem de bilim ve düşünceye karşı takınılan destekleyici tavrı açık biçimde ortaya koymaktadır.

Leibniz'in, "Arapların öyle filozofları var ki onların uluhiyet hakkındaki his ve fikirleri en yüksek Hıristiyan filozofların fikirleri kadar yüksektir. Bunu Pococke'un Arapçadan tercüme ettiği 'Philosophus Autodidactus' (Kendikendine felsefe, Hay ibn Yakzan) eserinden anlamak mümkündür."[2] diye kendince onurlandırdığı İbn Tufeyl 1186 yılında Merakeş'te hayata veda etti.

Emir Yakup'un hekimliğini yaptığı yıllarda zamanının büyük bölümünü Sultanın zengin kütüphanesinde geçiren İbn Tufeyl, birçok bilim dalında uzmanlaşmıştır. Yazmaktan çok araştırmayı ve düşünmeyi seven düşünür en çok tıp, felsefe, gökbilim ve şiirle uğraşmıştır.

El-Bitruci ve İbn Rüşd, İbn Tufeyl'in tıpla ilgili iki eserinin bulunduğuna tanıklık etmektedirler. Ne yazık ki bu eserler günümüze ulaşmamıştır. Yine el-Bitruci, *Kitabü'l-Felekiyat* adlı eserinin önsözünde İbn Tufeyl'in gökbilimde yeni düşünceleri olduğunu, hatta Batlamyus'un kuramını değiştirmeyi amaçlayan yeni bir kuram geliştirdiğini söylemektedir.

Günümüze şiirinden ancak birkaç örnek ulaşabilen İbn Tufeyl'i bütün dünyaya tanıtan eseri, felsefî romanı *Hay bin Yakzan*, diğer adıyla *Esrarü'l-Hikmeti'l-Meşrikiye*'dir.

İşraki Hikmet ve Hay bin Yakzan

İbn Bacce ve İbn Rüşd ile birlikte Endülüs'ün yetiştirdiği en büyük üç filozoftan birisi sayılan İbn Tufeyl, kendisine kadar gelişen Endülüs felsefesini inceden inceye değerlendirerek ulaştığı sonuçları Farabi, İbn Sina ve Gazali sistemleriyle besler ve kendi anlayışını kurar. Bu nedenle onu belirli bir akım içerisine yerleştirerek değerlendirmek oldukça güçtür.

İbn Tufeyl'de Aristocu felsefenin etki ve izlerini görmek ne kadar mümkün ise, Eflatun ve Gazali sistemlerinin, dolayısıyla yeni Eflatunculuğun ve sufiliğin etki ve izlerini görmek de o kadar mümkündür. Bu nedenle sırf tanıma ve tanımlama kolaylığı bakımından hep yapılageldiği üzere onu İşraki bir filozof, daha doğrusu hakim saymak yanlış olmaz. Fakat İşrakiliği salt Sühreverdi-i Maktul'ün sistemleştirdiği doktrin olarak anlarsak bunun doğru olmadığı da söylenebilir. Çünkü İbn Tufeyl ne Sühreverdi'yi, ne de doktrinini tanımıştır. Ne var ki yöntemleri ve varış noktaları bakımından ele alındığında ikisi arasında yakın bir akrabalık, hatta aynılık görülmektedir. Bu da esasları bakımından İşraki hikmetin kökenlerinin çok eskilere dayanmasından, değişik coğrafya ve gelenekler içerisinde canlılığını korumuş olmasından ileri gelmektedir.

Sühreverdi, *Heyakilü'n-Nur* (*Nur Heykelleri*) adlı eserine, "Ey Kayyum, bizi nurunla güçlendir, nur üzerine yerleştir ve Nura doğru götür." cümlesiyle başlar. "Nur" sözcüğünün üç defa tekrar edilmesiyle dikkat çeken cümle, İşraki hikmetin en kestirme tanımını vermektedir. Bunu daha iyi anlayabilmek için cümledeki birinci "nur"un saf aklı, ikinci "nur"un bilgiyi, üçüncü "nur"un da nurların nuru olan Tanrı'yı simgelediğini bilmek yeterlidir.

Sühreverdi'nin cümlesinden hemen anlaşılacağı üzere İşraki hikmetin üç anahtar sözcüğü akıl, bilgi ve Tanrı'dır. Üç kavramın da aynı sözcükle, "nur" sözcüğüyle dile getirilmesi, birbirleriyle olan sıkı ilişkiyi, bağıntıyı ortaya koymaktadır. Cümledeki önemli bir nokta da "Bizi nurunla güçlendir, nur üzerine yerleştir" dileklerinin belirlediği tavırdır. Bu tavır, dile getirilen durumların doğrudan insana, insanın istem ve çabasına bağlı olmadığını, tersine "Kayyum"a, yani Tanrı'ya bağlı olduğunu göstermektedir. Bu, insanın yeteneklerini ve çabasını yoksaymak anlamına gelmemektedir kuşkusuz. Fakat istemekle, çaba harcamakla, Bayezid-i Bistami'nin deyimiyle söylersek "aramakla" sonuca, mutlak gerçekliğe ulaşılamayacağı gerçeğini dile getirir. Yoksa, gerçeğe ulaşanların yine de "arayanlar" olduğu açıktır.

İbni Tufeyl'in anlayışı açısından bakıldığında "aramak", iki yönlü bir çabayı gerekli kılar. Birincisi gözlem ve deneylerle pekiştirilen düşünme (*tefekkür*), ikincisi de arınmadır. Düşünme, nesneler dünyasından başlayarak en yüce gerçek olan Tanrı'nın bilgisine ulaşana kadar aklın bütün imkânlarını sonuna kadar kullanma; arınma ise, ulaşılan bilginin tadılmasını sağlayan sezgiye (*keşf ve ilham*) ve Tanrı'da yok olmaya ulaşmak için nefsi ve ruhu, başka bir deyişle Tanrı'nın tecelli yeri olan kalbi dünyevi ilgi ve eğilimlerden, kir ve pisliklerden temizleme çabasını dile getirir.

Gerçi yalnız akılla, yani felsefecilerin yöntemleriyle Tanrı bilgisine ulaşmak da mümkündür, fakat bu bilgi, doğru olmasına karşın "anadan doğma bir körün çevresi hakkında edindiği bilgiye" benzer. Bu bilginin en belirgin özelliği "açık" olmamasıdır. Daha da önemlisi bu bilgiden dolayı bir "zevk" duyulamaz, saf müşahedeye erilemez. İbn Tufeyl'in bu bilgiye karşı önerdiği yöntemle ulaşılan bilgi ise açık ve kendisinden dolayı bir "zevk" duyulan, saf müşahedeye erdiren bilgidir.

"Gerçek bilgi iki esasa dayanmalıdır: Akıl ve Sezgi. Bilgi, deneyin akıl ile ve aklın da sezgi ile uygunluğudur. İnsan gerçeğe ulaşmada gerek parçalardan bütüne (*istikra*), gerekse bütünden parçalara (*ta'lil*) akıl yürütme yolunu da aşarak kendi içinde bulunan sezgi ışığına da yönelmelidir. Çünkü, Allah'ın zatı sırf nurdur. Nur ilahi zatı algılayabilecek olan insanın içindeki nuru uyandırmak ve parlatmak, sadece duyuların, aklın ve ruhun özel terbiyesi ile mümkündür ve ancak Allah hakkında bu suretle elde edilecek bir bilgi bize bizzat zatı verebilir."[3]

Konuya biraz daha yakından bakıldığında İşraki hikmetin bir varlık kuramı üzerine bina edildiği görülür. Buna göre varlık, Tanrı'nın sürekli tecellisinden, tecellilerin somutlaşmasından oluşmaktadır ve varoluş her an yenilenmektedir. Bu olay güneş ışınlarının taşması, dünyayı kuşatması, görünür kılması olayı ile simgelenebilir. İbn Tufeyl'in benzetmesiyle söylemek gerekirse evren, güneşin karşısındaki ilk aynadan başlayarak bir aynalar düzeneği içinde güneşin suretinin aynadan aynaya yansıyarak son aynadan suya yansımasından başka bir şey değildir. Dolayısıyla Tanrı bilgisine ulaşmanın en sağlıklı yolu tecellileri alabilmeye, o da insanın maddi ve manevi pisliklerden arınmasına, kalbini bir ayna gibi parlatmasına bağlıdır. Kalb bir ayna durumunu alınca tecelliler orada yansımaya, eş deyişle *işrak* (aydınlanma) olayı, başlar.

Özetlemek gerekirse İbn Tufeyl'in felsefesi, Garaudy'nin yerinde adlandırmasıyla "nebevi felsefe",[4] rasyonel düşünceden yola çıkarak keşf ve ilhama ulaşan ve bu nedenle son noktada sufilikle çakışan bir "zevk yolu"dur.[5] İşte *Hay bin Yakzan* bu bilgilenme ve Tanrı'ya ulaşma yolunun Hay bin Yakzan'ın serüveni çevresinde somutlaştırılmış öyküsüdür.

Hay bin Yakzan, tabiatı gereği sembolik ögelerin oldukça fazla olduğu bir eserdir. İbn Tufeyl, romanının felsefi yüklemini olaylar aracılığı ile olabildiğince yalınlaştırmış olsa bile, birtakım bilgilerin ehli olmayanlara ulaşmasını engelleme düşüncesi ile örtük bir anlatım yolunu tutmuştur. Bu nedenle romanın ve mesajının kavranabilmesi için, mahremiyetini fazla kurcalamadan, bazı ön bilgiler vermeyi yararlı görüyoruz.

İbn Tufeyl, *Hay bin Yakzan* ile zamanında büyük tartışmalara yol açan üç sorunu çözümlemeyi amaçlamaktadır:

1 — İnsan kendi başına, hiçbir eğitim ve öğretim görmeksizin, doğayı inceleyerek düşünme yoluyla "insan-ı kâmil" aşamasına ulaşabilir, başka bir deyişle insani nefs, faal akılla birleşebilir.

2 — Gözlem, deney ve düşünme yoluyla elde edilen bilgiler, vahiy yoluyla gelen bilgilerle çelişmez, yani felsefe ile din arasında tam bir uygunluk vardır.

3 — Mutlak bilgilere ulaşmak bütün insanların üstesinden gelebileceği bir şey değildir. Yüce gerçekliklere ulaşmak bireysel bir olaydır.

Hay bin Yakzan, insanın kendi başına "insan-ı kâmil" aşamasına ulaşabileceğini kanıtlamaktadır. Romanın kahramanı Hay, bü-

tün ömrünü kimsesiz bir adada geçirmektedir. Bir varsayıma göre ıssız adada toprağın mayalanması sonucu kendiliğinden türemiş, diğer bir varsayıma göre de başka bir adada dünyaya geldikten sonra bir sandık içinde denize bırakılmış, böylece içinde yaşadığı adaya sürüklenmiştir.

Bir ceylan tarafından beslenip büyütülen Hay, elli yıl içinde duyulur dünyanın yalın gerçeklerinden adım adım en yüce gerçekliğe, Tanrı'ya ulaşır. Bu uzun süreç içerisinde Hay, Tanrı'nın "dıştaki ayetleri", göstergeleri olan evreni, varlık kitabını gözlem ve deneylerle, kıyaslamalar ve akıl yürütmelerle çözer, varoluş nedenlerini, anlamlarını, Tanrı ile olan bağıntılarını kavrar. Aklın imkânlarını sonuna kadar kullanmasından, sıkı bir rizayetle kalbini arıtmasından sonra müşahedeye, yetkin insan aşamasına ulaşır.

Yetkin insan aşamasına ulaşan Hay, uzlete çekilmek amacıyla adasına gelen Absal ile karşılaşır. Absal, sufi eğilimli olmakla birlikte vahye dayalı inancı, dini simgelemektedir. Hay'ın konuşmayı öğrenmesinden sonra birbirlerine serüvenlerini, sahip oldukları bilgileri anlatırlar. Hay, Absal'ın aktardığı bütün bilgileri onaylar, dinin emir ve yasakları ile kendisini yükümlü kılar. Çünkü iki bilgi arasında bir aykırılık yoktur. İki bilgi, aynı gerçekliğin farklı iki formundan başka bir şey değildir.

Üçüncü tezin kanıtlanması Hay'ın toplumsal bir sınavdan geçmesini gerektirmektedir. Asal, yaşadığı ada halkının durumundan söz edince Hay, oraya giderek insanları uyarmaya, ulaştığı gerçekleri onlara aktarmaya karar verir. Birlikte Absal'ın adasına giderler. Hay insanlara dünyanın gerçek yüzünü, dünya hayatının bir oyun ve eğlenceden başka bir şey olmadığını, asıl olanın öte dünyaya hazırlanmak, bu dünyada tanrı müşahedesine ermek olduğunu anlatmaya çalışırsa da bütün emekleri boşa gider. Çünkü insanların yapısı, yaratılışı, yetenekleri farklıdır ve yüce gerçekliklere ancak az sayıdaki üstün yaratılışlı insanlar ulaşabilirler. Bu gerçeği anladıktan sonra Hay, Absal ile birlikte adasına döner ve hayatlarını kendilerince sürdürürler.

Merakeşi, *Hay bin Yakzan*'ın filozoflara göre insanın kökenini göstermek amacı ile yazıldığını söyler. Romana bu açıdan bakılınca Hay bin Yakzan'ın dünyaya gelişi konusundaki iki varsayımdan birinciyi, yani "kendinden türeme"yi esas almak gerekir.

Carra de Vaux'ya göre de İbn Tufeyl bu romanıyla skolastik yeni Eflatunculuğun tabiat ve akla uygun olduğunu göstermek is-

temiştir. Filozof doğmuş bir adam hiçbir öğrenim görmeden aklı ve doğanın tecrübe ve ilhamlarıyla yeni Eflatuncu doktrine rahatlıkla ulaşabilir. Yeni Eflatunculuk yakıştırması bir yana bırakılırsa bu yaklaşımın da romanda kendisine bir yer bulacağını söylemek mümkündür.

İbn Tufeyl, *Hay bin Yakzan*'da Hay bin Yakzan'ın hayat deneyimi dolayısıyla doğal, sıcak, kendisi ve çevresiyle barış içinde, evrenin düzeni ile uyumlu ve tevhidle yüklü ideal bir hayat biçimini somutlaştırmaktadır. Bizce romanın üzerinde en çok durulması, düşünülmesi gereken yanlarından birisi budur. Hay'ın sergilediği yaşama biçimine bugün artık tamamen yabancı olduğumuzu söylemeye gerek yok. Ne ki, bunun öğünülebilecek bir şey olduğunu söylemek çok zor, hatta mümkün değildir.

Garaudy, *Hay bin Yakzan*'ın anlam ve önemini şöyle dile getirir: "Felsefe ve tasavvufun, bütünlüğü içinde düşünce ile hayatın, ilim ile imanın birliğini gösteren İbn Tufeyl'in felsefi romanı insan, tabiat ve Allah arasındaki ilişkilerin bilincine varılması ve yaratılması hususunda felsefeye Heraklit ve Empedokles'den bu yana 16 asırdan beri Batıda kaybetmiş olduğu tüm boyutları iade ediyor."[6]

Etkisi

Dünyada felsefi romanın olduğu kadar Robinsonad/adasal roman türünün de ilk örneği olan *Hay bin Yakzan*, Batıda 14. yüzyıldan başlayarak büyük yankılar uyandırmış, en çok okunan kitaplardan birisi olmuştur. Hatta İzmirli İsmail Hakkı'nın söylediğine göre İngiltere'de "Kuaker"ler denilen bir Hıristiyan mezhebinin bağlıları tarafından bir ahlak kitabı olarak kabul edilmiştir.[7]

Hay bin Yakzan, 14. yüzyılda Narbonne'lu Musa tarafından İbraniceye çevrilir ve şerhedilir. Latinceye ilk çevirisi de 15. yüzyılda Pico della Mirandola tarafından yapılır. E. Pococke da Latinceye ikinci çevirisini yapar kitabın. Bu çeviri Arapça metni ile birlikte ilkin 1671'de, daha sonra da 1700 yılında Oxford'da yayınlanır.

İngilizceye ilk çeviriyi Pococke'un Latince çevirisinden Aschwel ile George Keit yapmışlardır. Simon Ockley ise *Hay bin Yakzan*'ı 1711 yılında Arapça aslından İngilizceye çevirerek yayınlar.

Romanın Hollanda diline yapılan çevirisi ilk olarak 1672 yılında Amsterdam'da yayınlanır. Aynı çeviri ikinci defa 1701 yılında

Rotterdam'da basılır. Roman, "İbn Tufeyl'in Felsefi Romanı" "Hay bin Yakzan'ın Hayatı", "Kendikendine Felsefe", "Doğa Adamı", "Ruhun Uyanışı" ve "Doğu Hikmetinin Sırları" gibi değişik adlarla Fransızca, Almanca, Rusça ve İspanyolca gibi diğer Avrupa dillerine de çevrilmiştir

Hay bin Yakzan Batıda birçok sanatçı ve düşünürü etkilemiş, onların sanat ve düşüncelerinin oluşmasına katkıda bulunmuştur. "Batıda tesiri çok büyük oldu. Onun birçok taklitleri yazıldı" diyen Hilmi Ziya Ülken[8] bunların en tanınmışlarından birisi olarak çağdaş Batı felsefesinin kurucularından olan Francis Bacon'ı ve eseri *Yeni Atlantis*'i zikretmektedir.

Rousseau'nun *Emil*'ine, Thomas Morus'un *Ütopya*'sına, Daniel Defoe'nun *Robinson Crusoe*'suna *Hay bin Yakzan*'ın çocuğu gözü ile bakanların sayısı hiç de az değildir. Batının büyük filozofu Spinoza da kendi felsefesini kurarken büyük ölçüde *Hay bin Yakzan*'dan aldıklarına dayanmıştır.

Akşit Göktürk, *Edebiyatta Ada* isimli çalışmasında İbn Tufeyl'in etkileri konusunda şöyle der: "Onyedinci ve onsekizinci yüzyıllarda büyük ilgi uyandırmış olan *Hay bin Yakzan*'ın bu yüzyıllarda gelişen Robinsonad edebiyatı üzerinde büyük etkisi olduğu apaçıktır."

Bilindiği gibi *Robinson Crusoe*'dan sonra Batıda "Robinsonad" ya da "Adasal Roman" diye adlandırılan bir tür ortaya çıkmıştır. Bu nedenle *Hay bin Yakzan* ile *Robinson Crusoe* arasındaki ilgi özel bir önem taşımaktadır.

Birçok araştırmacı ve yazar gibi Carra de Vaux da Daniel Defoe'nun İbn Tufeyl'den etkilendiğini söylemektedir. Vaux, *Les penseurs de l'Islame* adlı eserinde bu husustaki düşüncelerini şöyle dile getirir: "*Robinson*'daki fikirler, ahlak anlayışı, sistemler, her şey apaçık kanıtlıyor ki, Daniel Defoe, İbn Tufeyl tarafından yazılan romanın Latince tercümesinden esaslı biçimde etkilenmiş ve esinlenmiştir."

Akşit Göktürk, "Defoe'nun bu öyküyü İngilizce çevirisinden tanıdığı sanılmaktadır. *Robinson Crusoe*'da kahramanın ıssız bir adada 'her şeyin özünü deneylerle öğrenerek' bir bakıma tıpkı Hay bin Yakzan gibi adım adım olgunlaşması, kişiliğin bir iç denetim altında aydınlanışı, doğruya, iyiye, tanrı yoluna gelişi din açısından taşıdığı anlamlarla şema yönünden İbn Tufeyl'in yapıtını çok andırır. Defoe'nun *Hay bin Yakzan*'dan bu noktada etkilenmiş

olduğu düşünülebilir." diyorsa da bir etkilenmenin sözkonusu olmadığı görüşündedir. Aslında kendisi oldukça inandırıcı dayanaklar ortaya koymuş olmasına karşın, bu konuda "inandırıcı dayanaklar ortaya konmamıştır"[9] diyerek konuyu geçiştirmektedir.

Ne var ki, bu görüşünde yalnız değildir Akşit Göktürk. Boer ve Garaudy de iki eser arasında hiçbir ilişki olmadığını savunmaktadırlar. Boer, "Crusoe pratik bir adam, Hay b. Yakzan ise mutasavvıfane düşünen adam tipidir."[10] derken Garaudy de şöyle demektedir: "Bu ıssız ada romanının *Robinson* hikâyesi ile hiçbir ilgisi yoktur. Robinson, adasına kendisiyle birlikte ferdiyetçiliğini, silahını, tarıma elverişli hale getirdiği tabiat ve hakimiyeti altına aldığı Cuma üzerindeki iktidar arzusunu da getirmiştir. Aynı şekilde bu 'iyi vahşi' olmadığı gibi, her şeyi baskısız fakat gelenek içinde öğrenen Rousseau'nun Emil'i de değildir."[11]

Dikkat edilirse Boer ve Garaudy konuya kahramanların temsil ettiği dünya görüşleri açısından yaklaşmaktadırlar. Bu açıdan bakıldığında iki eser arasında ilgi kurmak gerçekten de mümkün değildir. Hatta biçimsel olarak bakıldığında da ayrıntılarda somut bir benzerliğin izlerine rastlamak çok zordur. Fakat bunlar İbn Tufeyl'in etkileri konusunda ileri sürülen görüşleri geçersiz kılmaya yetmez.

Şurası bir gerçektir ki, İbn Tufeyl *Hay bin Yakzan* ile ortaya bir "ilk örnek", son derece güzel ve özgün bir roman şeması koymuştur. İbn Tufeyl'den etkilenenler bu roman şemasını alarak geliştirmişler, kendilerine özgü düşünce ve yaklaşımlarla romanı yeniden inşa etmişlerdir. Bu nedenle kahramanların dünya görüşleri, yaşama biçimleri arasındaki fark, bu temel gerçeği değiştiremez. Kaldı ki hiçbir yazar bir başkasının yazdıklarını aynen aktarmaz. Eğer aynen aktarırsa buna etkilenme ya da esinlenme değil başka bir ad verilir.

İbn Tufeyl'in Batı felsefesi üzerindeki etkisini de onun Spinoza ile gizli bağlantısını belirlemeye çalışarak ortaya koyalım. Leon Gauthier *Hay bin Yakzan*'ın Fransızca çevirisine eklediği girişte şu bilgileri vermektedir: Hollandalı Stanislav von Borkowski adlı bir araştırmacı *Spinoza'nın Gençliği* adlı çalışmasında Spinoza'nın daha gençliğinden başlayarak Descartes sisteminden uzaklaştığını ve kendi felsefesini İslam felsefesi ile karışmış bir Yahudi felsefesi temeli üzerine kurmak istediğini tesbit etmiştir. Spinoza üzerinde İslam felsefesinin etkilerini görmek mümkünse de bunun nasıl gel-

diği konusunda belirgin bir ipucu bulunmamaktadır. Bir başka araştırmacı W. Meijer de, Spinoza'nın yayıncısından *Hay bin Yakzan*'ın tercüme ettirilerek yayımlanmasını ısrarla istediğini tesbit etmiştir. Sonunda kitap çevirilerek imzasız olarak yayınlanmıştır (Amsterdam, 1672). Aynı çeviri ikinci defa yayınlandığında çevirmen adı yerine S.D.B. harfleri konulmuştur (Rotterdam, 1701). Bu arada Meijer, Spinoza'nın kitaplarından birisinin *Hay bin Yakzan* ile birlikte ciltletildiğini de tesbit etmiştir. Durumu Borkowski'ye bildirir. İki araştırmacı sonunda İbn Tufeyl'in eserinin bizzat Spinoza tarafından çevirildiği sonucuna varırlar. İkinci baskı üzerindeki S.D.B. harfleri bir *ananyme*, yani çevrik addan başka bir şey değildir. Bu harfler tersinden okunduğunda Benedict de Spinoza adını vermektedir.[12]

Hay bin Yakzan'ın bizdeki etkilerinden söz etmek mümkün değil. Çünkü biz ne İbn Tufeyl'i, ne de eserini tanıyoruz.

Batılılaşma süreci içinde "düşünsel bir göç", "ruhsal bir uyruk değişimi" olayı yaşayan aydınımızı değerlendirirken Sait Halim Paşa bunların "Bilgisizliğin en kötüsüne, kendini bilmeme"ye düştüğünü söylüyor.[13]

Gerçekten de aydınımız toplumumuzun ahlaki ve manevi hayatını, toplumsal ve siyasal geleneğini, kaynaklarını, anlayışını, kısaca toplumun dehasını temsil eden, ulusal varlığını, düşüncesini, kültür ve sanatını kuran değerleri küçümsemiş, aşağılamış, bunları araştırma ve inceleme gereği duymamıştır.

İşte bunun en somut örneklerinden birisini İbn Tufeyl ve eseri karşısındaki durumumuz oluşturmaktadır. Hemen hemen bütün dünya dillerine çevrilen bu roman, düşünsel katkıları yanında, aynı kültür ve inanç düzleminde yer aldığımız için özgün Türk romanının oluşmasında önemli bir görevi yerine getirebileceği halde bugüne kadar gün ışığına çıkarılamamıştır. Babanzade Reşid tarafından yapılan tek Türkçe çevirisi 1923 yılında yayınlanan *Mihrab* dergisinde tefrika edilmiş ve adı geçen dergi ile birlikte karanlığa gömülmüştür. Durali Yılmaz'ın çocuklar için yaptığı uyarlama da ne yazık ki istisna olarak kalmış ve gerekli ilgiyi uyandıramamıştır.

Babanzade Reşid'in çevirisini esas alarak Türkçeleştirdiğimiz bu metne, okumayı/anlamayı kolaylaştırmak amacıyla gerekli gördüğümüz yerlerde notlar, açıklamalar ekledik. Platon'un ünlü mağara istiaresindekine benzer bir hayata mahkûm olduğumuz

günümüzde *Hay bin Yakzan*, mağaradan kaçmayı başararak gerçekler dünyasıyla tanışan ve geriye dönüp öğrendiği gerçekleri arkadaşlarına anlatmaya çalışan kahramanın işlevini görecektir inancındayız.

N. Ahmet Özalp

Notlar

1 Abdülvahid el-Merakeşi, *el-Mucib*. Nakleden: Dozy, *Tarih-i İslamiyet*, Çeviren: Abdullah Cevdet, İstanbul, 1908, C. 2, s. 491-492.
2 Nakleden: Adnan Adıvar, *İslam Ansiklopedisi*, "İbn Tufeyl" maddesi.
3 Cavit Sunar, *İslamda Felsefe ve Farabî*, Ankara, 1972, C. 2, s. 47.
4 Roger Garaudy, *İslamın Vadettikleri*, Pınar Yayınları.
5 Taşköprüzade, *Mevzuatü'l-Ulum*, İstanbul, 1313, C. 2, s. 337.
6 Roger Garaudy, *İslamın Vadettikleri*, Pınar Yayınları, s. 132.
7 İzmirli İsmail Hakkı, "İslamda Felsefe Cereyanları", *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, Sayı 19, s. 17.
8 Hilmi Ziya Ülken, *İslam Felsefesi*, Ülken Yayınları, İstanbul, 1983, S 216.
9 Akşit Göktürk, *Edebiyatta Ada*, Sinan Yayınları, s. 76.
10 Nakleden: Adnan Adıvar, *İslam Ansiklopedisi*, İbn Tufeyl maddesi.
11 Roger Garaudy, *İslamın Vadettikleri*, Pınar Yayınları, s. 130-131.
12 Bak: Nihat Keklik, "Felsefenin İlkeleri", *Felsefeye Giriş I*, s. 141-142.
13 Sait Haim Paşa, *Toplumsal Çözülme*, Burhan Yayınları, s. 57.

giriş

Tanrı Adıyla Başlarım.

Övgü ve şükür başlangıçsız (*kadim*), en büyük, en bilgin, en bilge, en iyi, en cömert, en yumuşak huylu, insana bilmediğini ve kalemle yazmasını öğreten Tanrı'ya. O'na tüm nimetler için övgü, tüm iyilikler için şükür. Tanıklık ederim ki bir ve ortaksız olan Tanrı'dan başka tapacak yoktur.

Yine tanıklık ederim ki temiz yaratılışlı, mucizeler denizi, kesin kanıt ve kahredici ünlü kılıç Muhammed O'nun kulu ve elçisidir. Salat ve selam ona, soyuna ve onlara içtenlikle uyanlara, hesap gününe kadar.

Soylu, temiz ve içtenlikli kardeşim! Tanrı sana sonsuzluk bağışlasın. Sana bitimsiz mutluluklar dilerim O'ndan. Benden İslam felsefecilerinin önderlerinden Ebu Ali bin Sina'nın[1] *Hikmet-i Meşriki* (Doğu Hikmeti)[2] adlı eserinde dile getirdiği bazı sırları açıklamamı istiyorsun. Gerçeği olduğu gibi anlamak isteyenler için böylesi sırları araştırmak zorunludur. Sana bunları gücümün yettiği ölçüde açıklamaya çalışacağım.

İsteğin, bende şimdiye kadar hiç tanımadığım bir duruma ermeye, sözcüklerle tanımlanamaz, nitelenemez yüce bir makama ulaşmaya neden olan tatlı bir hatırayı canlandırdı. Ulaştığım bu durum, bu makam, bu evrenin dışında bir evrendedir ve insan aklı künhünü kavramaya güç yetiremez. Bununla birlikte insanı öylesine tatlı ve gönendirici bir bilgi denizine daldırır ki bu durumu yaşayanlar kendilerinde sırları bütünüyle gizleme gücünü bulamazlar. Duydukları zevk ve coşku onları durumlarını açıklamaya zorlar.

Bu hale ulaşan kimselerden bilgide derinleşmeyenler hadlerini aşarlar ve akılla bağdaşmayan, dinin dış yüzüyle (*zahir*) uyuşturulması mümkün olmayan kimi iddialarda bulunurlar. İşte bu nedenle kimisi "Kendimi tesbih ederim, benim şanım ne büyüktür", kimisi "Ben Hakk'ım", kimisi "Cübbemin altında Tanrı'dan başkası yoktur"[3] gibi sözler, özel deyimiyle "*şatahat*"[4] söylemişlerdir.

Şeyh Ebu Hamid Gazali,[5] bu düzeye (*makam*) ulaştığında bilimlerdeki yetkinliği sayesinde kendini bu gibi sözlerden korumayı başardı. Fakat yine de aşağıdaki dizeleri söyleyerek durumunu dile getirmekten kendini alamadı:

Anlatamayacağım haller yaşadım
Hayra yor ve nasıl olduğunu sorma.

Ebu Bekir bin Saiğ,[6] "bitişmek" (*ittisal*)[7] deyimini yorumlarken şöyle der: "Bir bilimi öğrenmekte olan kimse, o bilim üzerine yazılmış bir kitabın anlamını olduğu gibi kavradığı zaman, bilginin bir düzeyde, buna karşılık kendisinin o güne değin bulunduğu diğer bir düzeyde kalması mümkün değildir. Bilginin düzeyi ile kişinin o bilgi sayesinde ulaştığı düzey aynı olur. O bilgi kendisinde kökleştikçe özdekten (*heyula*), maddeden ve doğal yaşama bağımlılıktan arınmış, temiz, seçkin ve tanrısal durumlar (*ahval-i ilahi*) olarak adlandırılabilecek birtakım yüce bağıntılar gerçekleşir. Ancak böylesi bağıntılar Tanrı'nın kulları arasından seçtiği birkaç mutlu kişiye nasib olur."

İbn Saiğ'in değindiği bu düzey düşünme ve akıl yürütme yoluyla kazanılır. Hiç duraksamadan, kuşku duymadan kendisinin de bu düzeye ulaşmış olduğunu söyleyebiliriz. Ne ki orada kalmış, daha yukarılara çıkamamıştır.

Bizim sözünü ettiğimiz düzey ise Ebu Bekir'in ulaşmış olduğu düzeyin çok üstündedir. Gerçi bilgi ikisinde de birdir, fakat gözle görmek başka, dolayımlı olarak edinmek başkadır.

Biber tanesi de siyah, ayyüzlü sevgilinin beni de siyahtır.
Her ikisi de can yakıcıdır ama bu nerede, o nerede...

Sözünü ettiğimiz durum ve makam görülür. Ama ne ile? O durumu görmeye özgü bir araç vardır.

Bu araca bir "güç" adını verebilsek de onu tam olarak adlandırmış olmayız. Yalnızca mecaz yoluyla bildirmiş oluruz.

Sufilere özgü sözcük ve terimlerde de bunu anlatabilecek doğru bir deyime rastlanmıyor. İşte senin isteğin üzerine hatırladığım bu durum, İbn Sina'nın *Hikmet-i Meşriki* adlı eserinde değindiği durumlardan biridir.

İbn Sina şöyle diyor: "Çile (*riyazet*) insanı eğite eğite, ahlakını arıta arıta öyle bir noktaya getirir ki o, uzaktan görünen ve kimi zaman parlayan, kimi zaman sönen bir ışığa döner. Gözüne arada bir gerçeklik nurlarından çok az bir aydınlık ilişmeye başlar. Bu aydınlık ona büyük bir tat, zevk verir. Benliğini kötü huylardan arındırmayı sürdürdükçe aydınlıklar çoğalır, büyür. Zamanla gözü aydınlığa alışır ve o aydınlık süreklilik kazanır. Çilede olmadığı zamanlarda bile o durumlar, aydınlıklar sürekli görünür.

"Aydınlıkların her görünüşünde insan Tanrı'ya doğru bir basamak yükselir. Her yükselişte de kendi durumuna ilişkin gizli noktalara işaret etmekten kendini alamaz.

"Giderek her göz açısında ve her zerrede Tanrı'yı göreceği bir düzeye erişir. Bu aşamada o, sevgilisiyle sabit bir bildikliğe ulaşmıştır. En sonunda şaşkınlığı dinginliğe dönüşür. Bir ayna gibi Tanrı karşısında yer alır ve isteğine kavuşur.

"Tanrı'nın görünme yeri olduğu için benliği ile bir sorunu kalmaz. Ne var ki bu aşamada ikircimden tümüyle kurtulmuş değildir. Kimi zaman benliğiyle, kimi zaman da Tanrı ile ilgilenir. Bu düzeyi aşabilirse benliğini tümüyle yitirir ve yalnızca Tanrı'yı görür. Bundan böyle benliğiyle ilgilense bile bunu salt Tanrı'nın görünme yeri olması bakımından yapar. İşte bu aşamada gerçek 'birleşme' (*vuslat*) gerçekleşir."

İbn Sina, sözünü ettiği bu durumlarla Tanrı'yı arayanların zevk ve coşku yoluyla ulaştıkları aşamaları gösteren durumları anlatmak istemiştir. Yoksa İbn Saiğ'in sözünü ettiği akli kavrayışlar sistemi içinde yer alan ve kıyaslamalar yoluyla, öncüller düzenlemekle elde edilen durumları değil.

Sufilerin (*ehl-i zevk*) bilgileriyle felsefecilerin bilgileri arasındaki ayrımı bir örneklemeyle anlamaya çalışalım. Aklı, zekâsı, duyu organları sağlam ancak iki gözünden de yoksun anadan doğma bir körü göz önüne getir. Bu kör doğup büyüdüğü kentin bütün evlerini, camilerini, hanlarını, sokaklarını ve insanlarını tam anlamıyla öğrenip tanıdıktan sonra birdenbire gözleri açılıverir.

Gözleri açılınca kentte bulunan her şeyi, insanları, yapıları, sokakları görmezlik döneminde edindiği bilgilere, duyduğu tanımlara, göstergelere tamı tamına uygun bulur. Eski bilgilerine aykırı düşen, onlarla çelişen hiçbir şey ilişmez gözüne. Tümünü teker teker tanır, bilir.

Fakat bu yeni durumda kendisinde biri diğerine bağlı iki şey duyar. Birincisi, bu yeni bilginin öncekinden daha açık olması; ikincisi ise, bu bilgi nedeniyle büyük bir tat almasıdır.

İşte ermişlik (*velayet*) aşamasına ulaşmayan, bilgiyi akıl yürütmeler, çıkarımlamalar (*istidlal*) yoluyla kazanan kimselerin durumu, anadan doğma körün görmezlik dönemindeki durumuna benzer. Tanımlamalar ve göstergeler yoluyla bellediği nesneler ise, İbn Saiğ'in doğal yaşamdan soyutlayıp yücelttiği, Tanrı'nın yalnızca sevdiği, seçtiği kullarına bağışladığını söylediği ve "tanrısal durumlar" olarak nitelendirdiği şeyleri simgelemektedir.

Ermişlik aşamasına ulaşan ve Tanrı tarafından kendilerine ancak simgesel olarak "güç" diyebileceğimiz şey bağışlanan kimselerin durumu ise, körün gözleri açıldıktan sonraki durumuna benzer. Bu ikinci durum bazan kimilerine çalışmaksızın, salt tanrısal bir vergi olarak doğuştan bağışlanır.

Aralarını ayırmaya ve ayrımlarını belirlemeye çalıştığımız düşünür ve felsefecilerin kavrayışı ile sufilerin kavrayışından birincisiyle fizik evrene, ikincisiyle fizikötesine ilişkin kavrayışlar anlatılmak istenmemiştir. Çünkü bu iki bilgi arasındaki ayrım açıktır ve aralarında hiçbir benzerlik yoktur. Bu iki kavrayış biçiminden amacımız her ikisinin de aynı soruna, yani fizikötesine ilişkin bilgileridir.

Felsefecilerin fizikötesine ilişkin düşünme ve çıkarımlar yoluyla edinilen bilgileri ile sufilerin aynı soruna ilişkin bilgileri arasında her ikisinin de gerçek ve doğru olmaları bakımından bir benzerlik ortaya çıksa bile, yine de birbirlerinden ayırt edilmesi zorunludur.

Doğal olarak ikinci bilgi, kavrayış daha açık ve daha doyurucu olması bakımından diğerinden üstündür.

İbn Saiğ sufileri bu zevki andıkları, açıkladıkları için ayıplayarak bu tadın imgelem (*tahayyül*) gücüne özgü olduğunu savunmuş, gerçek mutluluğa erişenlerin durumunu anlaşılır bir dille açıklayacağına söz vermiştir. Ne yazık ki, ya kendisinin söylediği gibi işlerimin çokluğu nedeniyle zaman bulamadığından, ya da

sözünü yerine getirmeye kalkıştığında kendisinin insanları dünyalık edinme ve toplamada gereken yolları ve hileleri kullanmaya isteklendirmesi, teşvik etmesi durumuyla çelişen birtakım şeyleri açıklamak zorunda kalacağı ve dolayısıyla kendisini yalanlamak ve içyüzünü herkese ilan etmek istemediği için sözünde durmamıştır.

Zorunlu olarak biraz konu dışına çıktık. Şimdi asıl konumuza dönelim.

Kardeşim, yukarıda fizikötesine ilişkin iki tür bilgi olduğunu, bunların örneklerini ve bu bilgilerin yöntemlerini açıkladım. Senin istediğin şey de bunlardan birisi olmalıdır.

Eğer zevk ve müşahede[8] ehlinden olmayı seçerek Tanrı ile birliktelik (*huzur*)[9] aşamasına ulaşmış ermişlerin yaşadığı, tattığı durumu istersen yapacağın şey onları izlemek ve görmektir. Yoksa o gerçekliği olduğu gibi yazıya dökmek mümkün değildir.

Bu gerçeklik sözle, yazıyla açıklanmaya çalışılırsa değişir. Felsefecilerin gittikleri yola gidilmiş olunur. Çünkü öylesi anlamlar ses ve harf giysilerine bürünür, mülk evrenine yakınlaşırsa, olduğu gibi kalamaz, durum olmaktan çıkarlar.

Bu yaklaşım kaçınılmaz olarak gerçekliğe ilişkin birçok farklı anlatımın ortaya çıkmasına yol açar. Bu da kimilerinin sapmasına ve doğru yolda yürüyenler hakkında kötü zanlara düşmelerine neden olur. Çünkü gerçekliğin alanı alabildiğine geniştir. Her şeyi kuşatır. Onu kuşatmanın, sınırlandırmanın yolu yoktur. Bu öylesine karmaşık ve içinden çıkılmaz bir yoldur ki, onu herkes ancak alabildiği kadar anlatabilir.

Felsefecilerin izlediği yoldan, onların yöntemleriyle gerçekliğin açıklanmasını istersen, işte o zaman konu açıklanabilirlik, yorumlanabilirlik kazanır. Ne ki bu da büyük iksiri (*iksir-i azam*)[10] bulmaktan daha çetin bir iştir. Öylesine aşılmaz, öylesine garabetlerle doludur. Bu nedenle pek az kimse üstesinden gelebilmiştir. Üstesinden gelebilenler, bu başarıyı gösterebilenler ise ulaştıkları gerçeklikleri ancak simge ve göstergeler yoluyla dile getirmişlerdir. Çünkü Muhammedi yasalar sırların açığa vurulmasını yasaklamıştır.

Aristo[11] ile Farabi'nin eserleriyle[12] ve İbn Sina'nın *Şifa*'sıyla gelen felsefenin bu amaç için yeterli olduğu sanılmasın. Düşünürlerin bu konuda yazdıkları da doyuruculuktan, çözümleyicilikten çok uzaktır.

Endülüs çevresinde mantık ve felsefe yaygınlık kazanmadan önce buranın üstün yaratılışlı insanları bütün ömürlerini matematiksel bilimlerde tüketmişlerdir. Bu bilimlerde en yetkin noktaya ulaşmayı başarmışlarsa da orada kalmışlar, onu aşamamışlardır. Sonra gelenler matematiksel bilimlere birazcık mantık eklediler. Fakat yetkin gerçekliğe ulaşabilecek kadar yükselmediler. Hatta kimileri,

Anladım ki öte bilimleri ikidir
Bu ikiden fazla değildir.
Birisi öğrenilemeyen gerçeklik,
Diğeri öğrenilmesi yararsız yanlış.

dizeleriyle güçsüzlüklerini açıklamak zorunda kaldılar.

Daha sonra gelenler öncekilere göre felsefeden bir dereceye kadar tat alarak gerçekliğe biraz yaklaşmışlarsa da içlerinde İbn Saiğ'i aşan, ondan daha sağlam bir düşünceye ulaşan kimse yoktur. Üzülerek söyleyelim ki o da ölümüne kadar sinesinde sakladığı bilim gömüsünü kendisiyle birlikte toprak altına götürmüştür.

İbn Saiğ'in ortada bulunan eserlerinden birkaç kitapçığı dışında benliğe, tevhide, mantığa ve doğaya dair olanlarının tümü eksik kalmıştır. Bunu kendisi de itiraf etmiştir. Önemli eserlerinden olan *İttisal* (Bitişme)[13] adlı kitapçığından ise anlam çıkarmanın zor ve kimi bölümlerde dil ve anlatımının bozuk olduğunu söyleyerek uygun bir zamanda yeniden yazacağına söz vermiş fakat sözünü yerine getirememiştir. Bu adamın kendisine yetişemedim. Hakkında edinebildiğim bilgi de bu kadardır.

İbn Saiğ'in düzeyine yükselemeyen çağdaşı düşünürlerden birtek kitap olsun görmedim. Onlardan sonra bizim kuşak gelmektedir. Çağdaşlarımızın bir bölüğü henüz yol yürümektedirler. Yetkinlik düzeyine ulaşamamışlardır. Bir bölüğü de yolculuktan yılmış, yolun yarısında kalmışlardır. Kimilerinin de ne durumda, hangi aşamada olduklarını şimdilik bilemiyoruz.

Farabi'nin bize ulaşan eserlerinin çoğu mantık üzerinedir. Felsefeye dair olan kitapları sayısız ikircimler, sonsuz kuşkular içinde boğulmuştur.

Sözkonusu filozof, *Milletü'l-Fazıla* adlı eserinde kötü ruhların öldükten sonra sonsuza dek ölçüsüz acılar içinde yuvarlanacakla-

rını söylerken *Siyasetü'l-Medeniye* adlı kitabında bunların yokluğa karışacaklarını, ancak yetkin ruhların sürekli olacağını öne sürmüştür.

Ahlak adlı eserinde de insani mutluluğun yalnız bu dünya yurduna özgü olduğunu söylemiştir. Diğer görüş ve sözlerinin tümü de birer sabuklama ve hurafeden başka bir şey değildir.

Örneklersek, tüm yaratılmışları Tanrı'nın rahmetinden umutsuz kılmış, iyinin de kötünün de sonunun yokluk olduğunu söylemiştir. Bu bağışlanamaz bir yanlıştır. Bir başka büyük yanlışı da peygamberlik hakkındaki inancıdır. Peygamberliği yalnızca imgeleme gücüne (*tahayyül*) özgü bir iş olarak nitelemiş, felsefenin nübüvvetten daha üstün olduğunu ve burada açıklanmasına gerek olmayan daha bir sürü benzer görüşler ileri sürmüştür.

Özetle Farabi bunlara benzer daha birçok yanlışa düşmüştür. Bunların üzerinde durmayı, tümünü açıklamayı gerekli görmüyoruz.

İbn Sina'ya gelince o, Aristo'nun eserlerinde yeralan sorunları yorumlamayı üstlenerek onun anlayışı doğrultusunda konuşmuş, *Şifa* adlı büyük eserini de onun felsefi anlayışı üzerine kurmuştur. Kendisi bu durumu eserin "Mantık" bölümünde belirttikten sonra kendi temel anlayışının ona muhalif olduğunu açıklayarak gerçeği arayanlara İşrakiye (Işıkçılık)[14] felsefesi üzerine yazdığı esere (*Hikmet-i Meşriki*) başvurmalarını salık vermiştir.

Aristo'nun kitaplarıyla *Şifa*'yı özenle inceleyen kimseler *Şifa*'da Aristo'ya dayanmayan, ondan aktarılmayan birtakım şeyler de bulunmakla birlikte çoğu yerlerde uyuştuklarını, çakıştıklarını görürler.

Gerek Aristo kitaplarının, gerekse *Şifa*'nın içerdiği gerçekliklere dikkat edilmez, yalnızca dışyüzlerine bakılırsa hiçbirinden yararlanılamaz. İstenilen yetkinliğe ulaşılamaz. İbn Sina da sözkonusu eserin başlarında bu gerçeği özellikle belirtmiştir.

İmam Gazali eserlerinin çoğunda halka seslenmeyi amaçladığı için kimi şeyleri yerine göre düğümler, yerine göre çözer. Bir yerde küfrü gerektirdiğini söylediği bir şeyi başka bir yerde mübah kılar.

Tehafütü'l-Felasife adlı kitabında felsefecileri bedensel dirilişi (*haşr-i cismani*), inkâr ettikleri, ödül ve cezayı yalnız ruhlara özgü kabul ettikleri için küfürle itham ettiği halde, *Mizan* adlı yapıtının başlarında felsefecilerin bu konudaki görüşleriyle sufilerin inanç-

larının çakıştığını, *'el-Munkız'*da ise kendi inançlarının da tasavvuf önderlerinin inançlarıyla uygunluk içinde bulunduğunu, bu gerçeğe uzun araştırma ve tartışmalardan sonra ulaştığını söyler.

Gazali'nin eserlerini inceleyenler, içeriklerini gereği gibi gözden geçirenler sözleri arasında bu tür çelişkilere raslarlar. *Mizanü'l-Amel* adlı kitabında bu durumu şöyle açıklar:

"Görüş ve düşünceler üçe ayrılır:

1) Halkın içinde bulunduğu düzey ve inanç doğrultusunda dile getirilenler.

2) Soru soranın, öğrencinin durumuna göre dile getirilenler.

3) Düşünürün kendi vicdani kanıları doğrultusunda açıklananlar.

Bu üçüncü görüşü ancak kendisiyle aynı inancı paylaşan kimseler anlayabilir."

Gazali görüşleri böyle bölümledikten sonra şöyle der: "Anlam bakımından birbiriyle çelişen bu sözlerin hiçbir yararı olmasa bile muhatabı atalarından öykünme yoluyla aldığı inanç konusunda kuşkuya düşürmek gibi bir yararı vardır. Bu yarar doğru yola ve gerçeğe yöneltmek için yeterlidir. Çünkü kuşku duymayan kişi bakmaz, bakmayan görmez, görmeyen kör ve şaşkın kalır."

Sonra da şu dizeleri söyler:

Gördüklerini kabul et, söylentileri bırak;
Güneşi görenin Zühal'e ihtiyacı kalmaz.

İşte Gazali'nin öğretim yolu burada görüldüğü gibi genellikle simgeseldir. Onun sözlerini anlayabilmek için ya doğrudan kendisinden dinlemek, ya söylenenleri kalp gözüyle anlamak, ya da yaratılıştan simgeleri çözümleyebilecek, anlayabilecek denli yetenekli olmak gerekir.

Cevahir adlı kitabında bazı eserlerinin ehli olmayanlar için kapalı olduğunu, oysa bu eserlerde gerçeğin apaçık bildirildiğini söylemektedir. Bildiğim kadarıyla böylesi kitaplarının hiçbirisi Endülüs'e gelmemiştir. Bazılarının geldiği sanılırsa da bu doğru değildir.

Bize ulaşan eserleri, "maarif-i akliye, nefh ve tesviye" kitapları ile diğer birtakım "mesail mecmuaları"dır. Gerçi bunlarda da birtakım anıştırmalar, göndermeler vardır ama bunlar ünlü eserlerinde dağınık biçimde bulunan açıklamalardan fazla bir anlam ifade etmezler.

Makasıdü'l-Üsna adlı eserinde kapalı, simgesel anlatımlı sanılan eserlerindeki bilgilerden daha derin ve ince bilgiler olduğu halde, bu kitabın açık anlamlı olduğunu bizzat kendisi belirtmiştir. Bundan anlaşıldığı üzere bize ulaşan eserlerinin hiçbirisi ehli olmayanlara kapalı olan örtük anlamlı kitaplarından değildir.

Gazali, *Kitabü'l-Mişkat*'ın sonlarında tanrısal (*ilahi*) nurlarla perdelenen kimselerin sınıflarını ve gerçeğe ulaşanları bildirip açıkladıktan sonra onların salt Birlik'e aykırı bir nitelikle donanmış büyük bir varlığın bilgisine ulaştıklarını söyler.

Bazı bilginler bu düşüncesinden dolayı Gazali'nin içinden çıkılmaz dipsiz bir kuyuya düştüğü vehmine kapılmışlardır. Bu vehimlerine dayanarak da Gazali'yi Tanrı'nın zatı konusunda çokluğa (*şirk*) inanmış olmakla suçlamaya çalışmışlardır. Oysa Gazali mutluluğun en yüksek düzeyine ulaşmış, onurlu ve kutsal aşamalara erişmiştir. Bunda kimsenin kuşkusu olamaz. Şurası da var ki sezgi (*mükâşefe*) bilimi üzerine yazılmış önemli eserleri bize ulaşmadığından sınırlarında dolaştığımız gerçek bizim için bütünüyle açıklığa kavuşmamıştır.

Bizim elde edebildiğimiz bilgi, Gazali'nin ve İbn Sina'nın eserlerini inceleyerek, birbirleriyle karşılaştırarak, açımlamaya çalışarak ve bunlara günümüzde ortaya çıkan görüşleri ekleyerek edinebildiğimizdir. Bu çalışma süreci içinde önce düşünme yoluyla belirli bir bilgiye ulaştıktan sonra şimdilerde müşahede yoluyla pek az bir zevke erebildik. Bundan ötürü bu konuda başkalarına aktarılmaya yaraşır söz söylemeye kendimizde yeterlilik ve yetenek görüyoruz.

Kardeşim, içtenliğinize ve bana beslediğiniz güvene dayanarak öğrenmiş olduğum gerçekleri size açıklayacağım. Fakat, önce temelden başlamak, sonra aşamalı olarak asıl amaca doğru yürümek gerekir. Daha ilk adımda son aşamadan söz açacak olursam bu sana taklitçi olmaktan başka bir yarar sağlamaz. O da, hakkımda gerçekten iyi duygular besliyorsan.

Oysa sizin taklit aşamasında kalmanıza gönlümüz razı değildir. Burada kalmak, insanı aşamaların en yükseğine çıkarmak şöyle dursun, helak olmaktan kurtulmasına bile yetmez. Sizi daha yüksek aşamalara, taklitçilikten kesin bilginin doruklarına, düşünce ve akıl yürütme alanından tanıklık (*şühud*) evrenine ulaştırmak, izlediğim yolu izlettirmek, geçtiğim denizden geçirmek ve gördüğüm şeyleri göstererek bilginizi bilgimize bağımlı olmaktan kurtarmak istiyorum.

Bu düzeye ulaşmak için çok zaman harcamak, başka uğraşlardan ilgiyi keserek tüm çabayı buna ayırmak gerekir. Eğer paçalarını sıvayıp bütün gücünle bu amacın peşinde koşacak olursan, amacına ulaştığında çektiğin zorluk ve sıkıntıların boşa gitmediğini anlarsın. İzlediğin yolun bereketini, büyük yararlarını görürsün. Dahası Rabbini de hoşnut etmiş olursun. Rabbin de seni sevindirir. Nereye yönelsen, neye göz diksen isteğini, amacını gerçekleştirir.

Seni en doğru yola, tehlikelerden uzak en güvenli yola ulaştıracağımı umuyorum. İstediğin bilgileri *Hay bin Yakzan* adını verdiğim bir öykü aracılığı ile iletmeye çalışacağım. İbn Sina'nın insanları yola girmek için isteklendiren, özendiren, akıl ve zekâ sahiplerine ibret veren *Hay bin Yakzan* ile *Salaman ve Absal* mesellerinden esinlenerek[15] kurduğum bu öyküyü iyi izlersen *Hay bin Yakzan* ile birlikte istediğin gerçeklere ulaşabilirsin.

Notlar

1 İbn Sina (980-1037). Buhara yakınlarında Efşene'de doğdu, Hemedan'da öldü. İslam bilgin ve filozoflarının en büyüklerinden biridir. Aristo felsefesinin açımlanması niteliğindeki ünlü *Şifa* adlı eserinden dolayı Meşşai ekole bağlı bir filozof sayılagelmiştir. İbn Tufeyl ise bu bölümde görüldüğü üzere İşraki saymaktadır. Hemen her konuda eser veren –bunların sayısı üç yüze yakındır– İbn Sina, ortaçağda Hipokrat'tan sonra en büyük hekim olarak kabul edilmiş, tıpla ilgili *Kanun* adlı eseri 17. yüzyılın ortalarına kadar Avrupa üniversitelerinde ders kitabı olarak okutulmuştur.

2 *Hikmet-i Meşriki,* İbn Sina'nın İşraki görüşlerini dile getirdiği eseridir. Bu eserin bir kısmı kaybolmuş veya tamamlanamamıştır.

3 Bu sözlerden ilki Bayezid-i Bistami, ikincisi Hallac-ı Mansur, üçüncüsü de Cüneyd-i Bağdadi'nindir. Her üçü de hiç kuşkusuz gerçeklik bilgisine sahip yüce kimselerdir. Yazarın bunları "bilgide derinleşmeyenler" biçiminde nitelemesi olsa olsa bilgi yetersizliğinden ileri gelmektedir.

4 *Şatahat,* kendinden geçme (*istiğrak*) durumunda bilinç dışı olarak söylenilen sözlerdir.

5 Ebu Hamid bin Muhammed bin Muhammed el-Gazali veya yalnızca İmam Gazali, Gazali, Hüccetü'l-İslam, Zeynü'd-Din gibi isimlerle tanınan büyük İslam bilgin ve sufisi. 1058 yılında Horasan'da Tus kentinde doğdu, 1111 yılında aynı kentte öldü. Gerçekliği arama yolunda kelam ve felsefe menzillerinde konakladıktan sonra tasavvufta karar kılarak kuşkularından kurtuldu. Ömrünü ders vererek ve kitaplar yazarak tamamlayan Gazali, İslam düşüncesinde gerçek anlamda bir doruk, bir dönüm noktasıdır.

6 Ebu Bekir bin Saiğ. Endülüs'te Saragossa şehrinde doğdu ve 1138 yılında Fas'ta

öldü. Bizde İbn Bacce, Batıda Avempace adıyla tanınmıştır. Aristo ve Farabi'nin izleyicisi olan İbn Bacce rasyonalist bir filozoftur. Birçok konuda eserler vermiştir. Boer, *İslam'da Felsefe Tarihi* adlı yapıtında İbn Bacce hakkındaki en sağlıklı bilgiyi İbn Tufeyl'in verdiğini söylemektedir.

7 İttisal: Bitişmek, ulaşmak, vasıl olmak. Kulun yaratıcısından başka her şeyden ayrılması, ruhunda Hakk'tan başkasını görmemesidir.

8 Zevk, tatma. İçmeden önceki durum. Tanrısal tecellilerin başlaması ile kalpte oluşan durum. Bunu içme (*şirb*) izler. Onu da kanma (*reyy*). "Tatmayan bilmez." Müşahede: Tanrı bilgisinin son aşaması. Dünyasal olandan arınarak Hakk'ı bulmak, görmek. *Hakke'l-yakin*. Yani Iraki'nin ünlü benzetmesiyle ateşe atılarak yanmak, ateşe dönüşmek. Cüneyd'in tanımlamasıyla da "Kendini kaybederek Tanrı'yı bulmak".

9 Huzur: Kulun dünyadan uzaklaşarak Tanrı ile birlikte ve O'nun huzurunda bulunması. Tanrı zikrinin kalbi istila etmesi yoluyla gerçekleşen sürekli huzur bilinci.

10 İksir ya da büyük iksir. Ölümsüzlük veren içki. Ayrıca madenleri altına çevireceğine de inanılmıştır.

11 Aristoteles. M.Ö. 384-322 yılları arasında yaşadı. Gelmiş geçmiş en engin zekâlardan biridir. Hocası Platon'un metafizik temelli felsefe anlayışını reddederek kendine özgü yepyeni bir bilgi teorisi ve metafiziğe değil, mantığa dayanan bir kavram teorisi kurdu. Bazı felsefi düşünceleri kimi İslam bilginleri tarafından şiddetle eleştirilmesine karşın ondan etkilenen filozoflar tarafından Aristoculuğun bir uzantısı sayılabilecek Meşşaiye (Gezimcilik) ekolü kuruldu.

12 Farabi (980-1037). Türkistan'ın Farab ilinin Vesic kasabasında doğdu. Meşşai ekolünün en büyük temsilcisi ve Aristo'dan sonra ikinci üstadı (*muallim-i sani*) sayılır. Memleketinde kadılık görevinde bulunmuştur. En büyük ve önemli yapıtı bir felsefe ansiklopedisi olan *et-Talimü's-Sani*'dir. Başta Gazali olmak üzere birçok İslam bilgini tarafından küfürle itham edilmiştir.

13 Bu yapıtın tam adı *Kitab-ı İttisal el-Akl bil-İnsan*'dır.

14 İşrakiye, kökenleri çok eskilere uzanan, bireysel sezgi yoluyla aydınlanmaya dayanan öğreti. İslam dünyasında Sühreverdi-i Maktul (1155-1191) tarafından sistemleştirilmiştir. *İşrak* sözcüğü ışığın açılması, güneşin doğması anlamlarını içerir. Bu nedenle bu öğretiye "Nur Felsefesi" de denilir. İşrakilere göre dünyasal olandan arındıkça *tanrısal* evrenden tecelli eden ışığa yaklaşılır. Işığa yaklaştıkça ışığın aydınlığı artar. Her basamağın aydınlığı bir yukardaki basamağına ulaştırır. Böylelikle ışıklar ışığı (*nurü'l-envar*) olan Tanrı'nın bütün anlamları kapsayan büyük aydınlığına varılır. Nesnenin gerçekliği bu aydınlanma ile kavranır ve doğal olarak bu bilgi en üstün ve gerçek bilgidir.

15 Bu esinlenme kimilerinin sandığı gibi öykü konusu ile ilgili değildir. İki eser karşılaştırıldığında iki metin arasında isimleri dışında bir benzerlik olmadığı görülür. Bu bakımdan İbn Tufeyl'in öyküsü tam anlamıyla özgündür. Burada söz konusu edilen esinlenme, bir düşüncenin öyküleme yöntemiyle açıklanması biçiminde kendini göstermektedir.

birinci bölüm

hay bin yakzan'ın dünyaya gelişi

Birinci Varsayım

Öncekilerin bildirdiğine göre Ekvator'un altındaki Hind adalarının birinde anasız-babasız insanlar varolmaktadır. Hatta Mes'udi'nin söylediğine bakılırsa orada düpedüz kadın biçiminde meyveler veren ve "Vakvak" olarak adlandırılan bir tür ağaç vardır.[1]

Adada böyle olağandışı insan doğumuna neden olan birçok etken vardır kuşkusuz. Bu etkenlerin başında adanın hava koşulları bakımından yeryüzünün en ılıman ve yüce nurları kabule en yetenekli yeri olması gelmektedir.

Gerçi bu tez birçok filozof ve hekimin görüşüyle çelişmektedir. Çünkü onlar yeryüzünün en ılıman yerinin dördüncü iklim[2] olduğunu kabul etmektedirler. Bu nedenle de söz konusu adada gerçekleştiği öne sürülen kendinden türemenin olabilirliğini, Ekvatorun yerel konumu nedeniyle bayındır olmayışı bakımından onaylamakla birlikte, çok sıcak olduğu varsayımına dayanarak reddetmektedirler.

Ne ki bu düşüncelerinde yanılmaktadırlar. Dünyanın ısınma nedenini araştırarak bu yanılgıyı kanıtlayabiliriz. Bilimsel verilere göre ısının varoluş nedeni sıcak bir cisim, hareket ya da ışık olabilir. Acaba dünyanın ısısını oluşturan neden bunların hangisidir?

Dünyanın ısısı güneşin ısısından gelmemektedir.[3] Çünkü güneşin kendisinde ısı yoktur. Işığı alma yeteneği yalnızca parlak ya da mat yoğun cisimlerde bulunmaktadır. Güneş ise yoğun bir cisim değildir. Fiziksel bilimler, güneş gibi arkasını gösteren say-

dam, yoğunluksuz cisimlerin ışığı almadığını kanıtlamıştır. Kendinden öncekilerin üzerinde durmamalarına karşın İbn Sina dördüncü önerme (*mukaddeme*) üzerine ortaya yeterli kanıtlar koymuştur. Kısaca dünyanın sıcaklığı güneşten dolayı değildir. Güneşin kendisinde ısı olmadığına göre başka bir şeyin ısınmasına neden olması da düşünülemez.

Dünyanın ısısı hareketinden dolayı da değildir. Çünkü dünya hareketsizdir. Hareket ettiği kabul edilse bile bu hareketin ısısına neden olduğu söylenemez. Eğer dünyanın ısısı hareketinden gelmiş olsaydı gece ile gündüz ve mevsimler arasında ısı farkı olmaması gerekirdi.

Güneşin havayı, dolayısıyla dünyayı ısıtması da söz konusu edilemez. Bu da mümkün değildir. Çünkü yere yakın olan havanın sıcak, yükseklerdeki havanın soğuk olduğunu görüyoruz. Güneş havayı ısıtmış olsaydı kendisine yakın, dünyadan uzak havanın sıcak ve kendisinden uzak, dünyaya yakın olan havanın soğuk olması gerekirdi.

Anlaşılıyor ki ısı ışığa bağlıdır ve dünyanın sıcaklığı güneş ışıklarının etkisinden ileri gelmektedir. Güneş ışığını bir nokta ya da küçük bir daire üzerinde toplayabilen merceksel bir cam, hatta buz parçası, belirli bir uzaklığa kadar karşısındaki nesneyi yakabilecek bir ısı oluşturmaktadır. Bu küçük deney savımızı açık biçimde kanıtlamaktadır.

Matematik bilimi[4] kesin kanıtlarla ortaya koymuştur ki, güneş ve dünya birer küre biçimindedir. Güneş dünyadan binlerce defa daha büyüktür. Yeryüzünün yarısından fazla kısmı sürekli güneşten ışık almaktadır. Işık alan bu kısmın en sıcak yeri de ışık almayan kesimden en uzak ve ışığın en çok yoğunlaştığı orta noktasıdır.

Yeryüzünün büyük kesimini kaplayan ışık dairesi yüzeyinin en sıcak yeri, en çok ışık alan merkez bölümüdür. Bu ışık dairesinin merkezinden uzaklaşıp çevresine doğru yaklaştıkça ışık ve dolayısıyla sıcaklık eşit oranda azalmaktadır.

Işık alan kesimin merkezi burada yaşayanların tepelerine güneşin dikey olarak indiği yerdir. Güneş Ekvator'da oturanların tepelerine biri Koç, diğeri Terazi burcunun başında olmak üzere yılda iki kez dik iner. Bunun dışında güneş kuzey burçlarında bulunduğu altı ay süresince kuzey yönlerinde, güney burçlarında bulunduğu altı ay süresince de güney yönlerinde doğar ve batar.

Yaz gündönümü denilen Yengeç dönencesi ile Kış gündönümü denilen Oğlak dönencesi altında kalan yerlerde oturanların tepelerine güneş yılda ancak bir kez dikey durumda gelir. Bu iki nokta arasında yerler ise güneşi yılda iki kere dik olarak alırlar. Fakat kuzey ve güneylerinde güneşin bekleme süresi aynı olmadığı için ısı derecesinde ılımanlık gerçekleşmez.

Bu iki noktanın kuzey ve güneyinde kalan yerlerde yaşayanlar güneşi hiçbir zaman dikey olarak alamadıkları için buralarda sıcaklık ve soğukluk arasında bir denge kurulamaz. Sıcaklık giderek azalır, soğukluk artar. Öyle bir noktaya varılır ki artık soğuğun şiddetinden dolayı insanların yaşaması imkânsız hale gelir.

Bu açıklamalar sıcaklık ve soğukluğun yalnız Ekvator'da dengeye kavuştuğunu göstermeye yeterlidir. Ekvator'da sıcak-soğuk dengesi gerçekleştiği için hava koşulları ılımanlaşır ve burası anasız-babasız doğumlara en uygun ortam durumuna gelir.

Aslında bu görüşün kanıtlanması yaptığımızdan daha çok açıklamayı gerekli kılar. Fakat bu kadarı da söz konusu adada anasız-babasız doğumların olabilirliğini göstermeye yeterlidir. Bu nedenle sözü daha fazla uzatmaya gerek duymuyoruz.

İşte kimi düşünürler bu olabilirliğe dayanarak Hay bin Yakzan'ın ıssız adada kendi kendine türediğini kesin biçimde savunmuşlardır.

İkinci Varsayım

Kimileri de kendinden türemenin saçmalığını öne sürerek Hay bin Yakzan'ın dünyaya gelişine ilişkin şu öyküyü anlatmışlardır:

Hay bin Yakzan'ın ortaya çıktığı adanın karşısında ikinci bir ada daha vardır. İnsanların yaşadığı son derece büyük, zengin ve bayındır bir adadır bu. Bu ada kendini alabildiğine beğenmiş, zorba ve çok kıskanç bir sultan tarafından yönetilmektedir.

Sultanın çok güzel bir kızkardeşi vardır. Kız evlilik çağına erdiği halde sultan onu evlendirmekten kaçınmaktadır sürekli. Çünkü kardeşine kimseyi denk bulmamaktadır.

Sultanın kız kardeşi akrabalarından Yakzan adlı bir genci sevmektedir. Fakat korkusundan açığa vuramamaktadır. Aşk engel tanımaz ve korkudan baskın çıkar. Bir gün iki sevgili törelerine uygun biçimde gizlice evlenirler.

Zaman geçer. Bir çocukları olur. Adını Hay koyarlar. Kadın Hay'dan dolayı gizli evliliklerinin eninde sonunda ortaya çıkacağından, ağabeyi tarafından öğrenileceğinden korkar. Bu her üçünün de hayatlarının sonu demektir. Dolayısıyla çocuktan kurtulmaları gerekmektedir.

Annesi Hay'ı bir gece güzelce doyurduktan sonra bir sandığın içine yerleştirir. Su almaması için sandığı sıkıca kapatır. Güvenilir hizmetçileriyle birlikte sandığı deniz kıyısına getirir. Yüreği alev alev yanmakta, içi kan ağlamaktadır. Çocuğunun ölmesi ihtimali iliklerine kadar titremektedir genç anneyi. Fakat yapabileceği hiçbir şey de yoktur başka. Tek güvenci Tanrı'dır. Ellerini açar ve yakarır Tanrı'ya:

"Rabbim, bu çocuğu yoktan varettin. Rahim karanlığında rızkını verdin. Dünyaya gelinceye değin büyümesini, gelişmesini sağladın. Şimdi acımasız ve zalim sultanın zulüm ve azgınlığından korkarak onu yine senin koruyuculuğuna teslim ediyorum. Onu kurtarmanı, korumanı diliyorum. Lutfeyle, onu zorba sultanın ellerine bırakma."

Çaresiz anne, duasını bitirdikten sonra, çocuğuna veda ederek göz yaşları içinde sandığı denize bırakır.[5]

Çocuğun denize bırakıldığı gün, yılda ancak bir kez görülen kabarma zamanına rastlamıştır. Kabaran dalgalar sandığı hemen o gece sürükleye sürükleye karşıdaki ıssız adanın kıyılarına götürür. Deniz yükseldiği için sular sandığı adanın içlerine, kıyıdan çok uzak bir yerine sürükler. Dalgalar sandığı rüzgâr, yağmur ve güneşe karşı korunaklı, toprağı yumuşak, ağaçları birbirine girmiş gönül çelici bir orman içine atar. Sonra deniz yavaş yavaş alçalır, sandığın bulunduğu yerden çekilir. Rüzgâr, sandığın bulunduğu ormanın önüne kumdan bir set oluşturur. Böylece orman kabarma zamanlarında su baskınlarından korunur.

Sandığın tahtaları, çivileri dalgalarla şiddetli çarpışmadan dolayı iyice gevşemiş, yerinden oynamış, kolayca sökülecek bir duruma gelmiştir.

Karnı iyice acıkan çocuk ağlamaya, tepinmeye başlar. Çocuğun sesini yitirdiği yavrusunun acısıyla gezinen bir ceylan duyar. Sesi araştırır ve sandığın yanına gelir. Sesin sandıktan geldiğini anlayınca ayaklarıyla sandığın tahtalarını çekiştirmeye başlar. Zaten iyice gevşemiş olan tahtalardan bir kısmı sökülür. Ceylan sandığın içindeki çocuğu kendi yavrusu sanarak süt dolu memesini

ağzına verir. Güzel sütüyle çocuğu bir güzel doyurur. Bir daha da terketmez onu. Büyüyünceye kadar beslemeye, kendince büyütmeye çalışır.

Kendinden türemeyi mümkün görmeyenlere göre Hay bin Yakzan'ın doğumu, ortaya çıkışı yukarıda anlatıldığı gibi olmuştur. Hay'ın nasıl büyüdüğünü, yüce aşamalara nasıl ulaştığını, anasız babasız olarak ada doğasının gerektirdiği biçimde türediğini savunanların kuramlarını saptadıktan sonra anlatacağız.

Birinci Varsayıma Dönüş

Hay bin Yakzan'ın salt topraktan türediğine inananlar şöyle derler:

Adanın bir yerinde bir miktar toprak zaman içinde mayalanmış hamur durumunu alır. Bu çamur giderek öyle bir kıvama erer ki, sıcak kısmı soğuk kısmına, kuru bölümü yaş bölümüne iyice karışır. Bu nitelikler birbiriyle öylesine kaynaşır ki, sıcaklık, soğukluk, yaşlık ve kuruluk arasında tam bir uyum ve denge oluşur.[6]

Mayalanan çamur oldukça büyük bir kütledir. Kütlenin bölümleri arasında birleşim ayrımları, dolayısıyla insan doğasına uygunluk ve dört sıvının –kan, balgam, safra ve sevda/meni– oluşumuna[7] yetenek kazanma bakımından ayrımlar ve aykırılıklar vardır. Kütle içinde en yetkin birleşim, yani en uyumlu ve insan doğasına en çok benzeyen bölüm orta kısmıdır.

Kütlenin en yetkin birleşim ve en uyumlu doğaya sahip olan orta kısmı zamanla gebe kalmışçasına kabarmaya, şişmeye başlar. Çünkü çamur mayalanma ve özlülenmenin son aşamasına varmış, içinde çok sayıda hava kabarcığı oluşmuştur.

Oluşumları tamamlanan kabarcıklar tam ortalarından ikiye ayrılırlar. Ortada kabarcıklarla çevrili bir boşluk meydana gelir. Bu yuva içinde kendisine uygun ve son derece uyumlu göksel (*havai*) bir cisimle dolu küçük bir kabarcık oluşur.

Çamur, geçirdiği bu oluşumlardan sonra ruhu kabule hazır duruma gelmiştir. Bunun üzerine Tanrı'ya ilişkinliği ve özgülüğü nedeniyle "Tanrı emri" olarak anılan ruh[8] yuvanın ortasındaki küçük kabarcığı dolduran ince (*latif*) cisimle bir daha ayrılmayacak biçimde birleşir.

Tanrıbilim, Tanrı emrinden olan ruhun güneş ışıkları gibi bütün evrene sürekli taştığını (*feyezan*) ve nesnelerin yeti ve yetenek-

leri ölçüsünde onu aldığını, kabul ettiğini kesin kanıtlarla ortaya koymuştur.

Güneş doğduğu zaman her cisim nasıl kendi yeteneğine göre ondan bir pay alıyorsa, her nesneye, her varlığa da Tanrı emrinden, ruhtan bir pay düşer. Sözgelimi güneş ışıkları, ışığı alma yeteneği olmadığı için saydam ve arkasını gösteren saf havaya nüfuz ederler. Havanın gözle görülememesi bu yüzdendir. Mat ve yoğun cisimler ise biçim ve renklerine göre ışığı kabul ederler. Bu nedenle de gözle görülürler.

Ayna gibi parlak nesneler, parlaklıkları oranında güneş ışıklarını alırlar, aydınlanırlar. İçbükey ve merceksel aynalar ise aşırı ölçülerde ışık aldıkları için belirli bir uzaklığa değin karşılarında duran nesneyi yakabilecek bir ısı oluştururlar.

Güneş ışıklarını alma konusunda nesnelerin yeti ve yeteneği değişik olduğu gibi Tanrı emri olan ruhu alma, kabul etme konusunda varlıkların yeti ve yetenekleri de farklıdır. Cansız nesneler gibi ruhu kabul yeteneği olmayan cisimlerde Tanrısal emrin etkileri açığa çıkmaz. Bu cansız cisimler, güneş ışıklarının nüfuz ettiği havaya benzerler.

Bitkiler gibi ruhu alma, kabul etme yeteneği az olan cisimler tanrısal emirden ancak büyüme ve çoğalmalarını sağlayacak kadar bir pay alırlar. Bu bitkisel cisimler, örneğimizdeki güneş ışıklarını ancak görülebilecek denli alan mat cisimler gibidirler.

Hayvanlar gibi ruhu kabule tam yetenekli olanlar üzerinde tanrısal emrin etkileri yoğun biçimde açığa çıkar. Bu tür cisimler, andığımız örnekte sözü edilen parlak cisimlerin karşılığıdır.

Parlak cisimler arasında, ışığı kabul yeteneğinin baskınlığı yüzünden güneşin biçim ve niteliklerini gösteren cisimler olduğu gibi, hayvanlar arasında da ruhu sınırsız ölçüde alan ve bununla da kalmayarak ruhun biçim ve niteliklerini temsil eden insan türü vardır. Nitekim, "Tanrı Âdem'i kendi biçiminde (*suret*) yarattı" anlamındaki Peygamber sözü insandaki bu yeti ve yeteneğe işaret etmektedir.

İnsanda yansıyan, tecelli eden tanrısal ruh, eğer insanın doğasında bulunan diğer biçimleri yok edecek kadar güç kazanırsa –bu durum ancak büyük nebiler için mümkündür– insan, anılan örnekteki ışığı alma ve toplamada aşırı ölçülere varan ve karşısına gelen nesneleri yakan merceksel aynanın karşılığı olur.

Yeri geldiği için bu açıklamaları yapma gereği duyduk. Şimdi asıl konumuza dönelim.

Hay bin Yakzan'ın kendinden türediğine inananlar kuramlarını şöyle tamamlamışlardır:

Mayalanmış ve kabarmış çamur kütlesinin tam ortasında oluşan kabarcığa tanrısal ruh girince, Tanrı buyruğuyla, bir insan olmak için gereken diğer insani güçler ruha boyun eğerek hizmetine girerler.

Ruhun barınağı olan kabarcığın yanında bir kabarcık daha oluşur. Bu kabarcık ince zarlarla üç göze ayrılmıştır. Gözler, birbirine geçen ince yollarla birbirine bağlanmaktadır. Bu kabarcığın gözleri birinci kabarcığı dolduran göksel cisimden daha ince bir göksel cisimle dolar. Gözlerine de ruha yardımcı birtakım güçler yerleşir. Bu güçler ruhun korunması görevini üstlenirler. Ayrıca kendilerine gelen yüce ve ince anlamları birinci kabarcıkta bulunan ruha iletme görevini de yerine getirirler.

Ruhun barınak edindiği kabarcığın diğer yanında, ikinci kabarcığın ters yönünde, ilk iki kabarcığı dolduran göksel cisimlerden biraz daha koyu bir göksel cisimle dolu üçüncü bir kabarcık daha oluşur. Bu kabarcığa da birtakım yardımcı güçler yerleşir ve ruhun saklanması ve işlerinin yönetilmesi görevini üstlenirler.

İşte bu üç kabarcık, mayalanmış çamur kütlesi içinde açıklanan sırayla oluşan ilk organlardır. Bu üç organda[9] yerleşen ruh ve diğer güçler birbirlerine sürekli gereksinim duyarlar. Ruhun diğer güçlere gereksinimi bir toplum yapısı içinde başkanın halka gereksinimi, güçlerin ruha duyduğu gereksinim de halkın başkana duyduğu gereksinim gibidir.

Bu ilk üç organ ve barındırdıkları güçler, daha sonradan oluşacak organ ve güçlere göre başkanlık makamını işgal ederler. Fakat düzeyleri birbirinin aynı değildir. Üçüncü organa oranla ikincinin başkanlığı daha yetkindir. Ruh ise mutlak başkandır. Güçlerden birinci takım ikinci başkanlık, ikinci takım da üçüncü başkanlık makamında otururlar.

Birinci kabarcıkta bulunan göksel cisim, ruhla birleşince tutuşarak kor halindeki bir çam kozalağı biçimini alır. Buna koşut olarak kabarcık da aynı biçimdeki katı bir et parçasına dönüşür. Böylece ruhun taşıyıcısı olan göksel cisime sağlam bir korunak durumunu alır. Bu et parçasına "kalp" adı verilir.

Kalbin içerdiği yüce sıcaklık, yaşlığı azar azar ayrıştırıp dönüştürdüğü için gerek yüce sıcaklığa besin olmak ve gerekse ayrışan parçaların yerini almak üzere sürekli bir yardıma gereksinim ortaya çıkar. Aksi durumda kalbin varlığını sürdürebilmesi mümkün değildir.

İşte bu nedenle ruh bir yandan yakıt ve besin olmak üzere yardıma, öte yandan da kendisine alınması gereken yararlı ile atılması gereken zararlıyı anlama ve ayırt etme gücüne gereksinim duyar. Beyin sahip olduğu güçler aracılığı ile algılama ve ayırt etme, ciğer de barındırdığı güçlerle besin toplama görevini üstlenirler.

Beyin ve ciğer de kalpte yerleşen sıcaklıktan ve kendilerine özgü olmakla birlikte kaynağı kalp olan güçlerden yararlanmak zorundadırlar. Bunun için bir yandan kalp ile ciğer, öte yandan da kalp ile beyin arasında damarlar ve atardamarlardan oluşan kimi dar, kimi geniş kanallar, ince şebekeler oluşur.

Hay bin Yakzan'ın anasız babasız, salt topraktan türediğini savunanlar onun türeyişi, oluşumu hakkında doğa felsefecilerinin (*tabiiyyun*) bir bebeğin ana rahmindeki oluşumu hakkında söyledikleri, açıkladıkları hiçbir noktayı savsaklamadan kuramlarını tamamlamaktadırlar. Kuramlarının temel dayanağı da insanın oluşumu için zorunlu olan kemik, deri, damar ve diğer tüm şeylerin oluşum yeti ve yeteneğinin mayalanmış çamur kütlesinde bulunduğu varsayımıdır.

Çocuğun oluşumu tamamlandıktan sonra kendisini kuşatan balçık rahim yarılır ve çocuk anadan doğar gibi doğar. Üzerindeki çamur tabakası güneşin etkisiyle kuruyup dökülünce çocuk ortaya çıkar. Doğal besini tükendiği ve bu nedenle acıktığı için ağlamaya başlar. O sırada oradan yavrusunu yitirmiş bir ceylan geçmektedir. Çocuğun sesini duyan ceylan onu kendi yavrusu sanarak beslemeye, büyütmeye koyulur.[10]

Hay bin Yakzan'ın ortaya çıkışı üzerine iki varsayım olduğunu belirtmiştik. Buraya kadar bu iki varsayımı sergiledik. Bundan sonrası için bütün filozoflar aynı görüşte birleşmektedirler. Şimdi Hay'ın hayat ve serüvenini anlatmaya geçebiliriz.

Notlar

1 Vakvak ağacı insan meyveler veren mitolojik bir ağaçtır. Mesudi'nin sözünü ettiği bu ağaca bir Çin seyahatnamesinde de rastlanmaktadır. Bu seyahatnameye göre bir Arap kralının adamları sekiz yıl denizde kaldıktan sonra bir adaya çıkarlar ve bu ağacı görürler. Meyveleri henüz çocuktur ve sürekli "vak vak" diye bağırmaktadırlar. 1656 yılında İstanbul Sultanahmet meydanında isyancıların asıldığı ağaca da "Vakvak" adı verilmiştir.

2 Eski coğrafya bilginleri dünyanın üzerinde yaşanıldığı kabul edilen kısmını yedi eşit parçaya ayırarak her parçaya bir *iklim* demişlerdir. Bu iklimlerin sınırlarını belirlemek için kabul edilen ölçü, oradaki en uzun günün süresi idi. Ebul Fida'ya göre yeryüzünün yaşanılan kısmı 10-50 kuzey paralel daireleri ile sınırlıdır. Buna göre birinci iklim 10 40'-20 27' dereceleri arası, dördüncü iklim 33 37, 5' - 38 54' dereceleri arasıdır. *İklim* sözcüğü ülke, bölge, eyalet sözcükleri ile anlamdaş olarak da kullanılmaktadır. Ebul Fida buna "avam iklimi" adını, enlem derecelerine bağlı olan iklime ise "gerçek" ya da "feleki iklim" adını vermektedir.

3 Buradaki bilgi ve kabullerin sekiz yüz yıl öncesine ait olduğu gözden kaçırılmamalı ve ona göre değerlendirmelidir.

4 Bu terim günlük kullanımdaki yalın anlamıyla anlaşılmamalıdır. Matematik (*ulum-u riyaziye*) sayı ve ölçü temeline dayanan nicelik bilimlerinin genel adıdır. Yunanca *bilgi* anlamına gelen *mathema* sözcüğünden türemiştir. Pratik gereksinimlerden doğmuş olan en eski bilimdir.

5 İbn Tufeyl öykünün birçok motifini *Kur'an*'dan almıştır. Hay'ın bir sandık içinde suya bırakılması Musa'nın suya bırakılmasını hatırlatmaktadır hemen. Firavun İsrailoğullarının yeni doğan erkek çocuklarını öldürüyordu. Musa doğunca annesi endişeye düştü. Çünkü diğer çocuklar gibi onu da keseceklerdi. "Allah: Ey Musa, istediğin sana verildi, dedi. Zaten sana başka bir defa da iyilikte bulunmuş ve annene vahyedilmesi gerekeni vahyetmiştik. Musa'yı bir sandığa koy da suya bırak. Su onu kıyıya atar. Bana da, ona da düşman olan biri onu alır. Ey Musa, gözünün önünde yetişesin diye seni sevimli kıldım." (Taha: 36-39) Annesi Musa'yı bir sandığa koyup suya bıraktı. Su sandığı Firavun'un bahçesine getirdi. Firavun ve eşi Asiye Musa'ya sevgi duyarak yanlarına aldılar. Musa böylece Firavun'un sarayında büyüdü.

6 Antik inanışa göre evrenin temel öğeleri olan ateş, hava, su ve toprak, bütün nesnelerin hamurudur. En basit bir cansızdan insana kadar bütün varlıklar bu dört ögenin çeşitli nicelikteki birleşiminden oluşur. İnsan gövdesi ögelerin en yetkin birleşiminin sonucudur. Bu dört öge dört niteliği barındırır: Ateş sıcakla kuru, hava sıcakla yaş, su yaşla soğuk, toprak soğukla kuru niteliklere sahiptir. (Aristoteles'e göre dört temel öğe dört temel niteliğin –ateş sıcakla kurunun, hava sıcakla yaşın, su yaşla soğuğun, toprak soğukla kurunun– etkisiyle oluşmuştur.) Temel ögelerin bileşim ve oluşumlarında, barındırdıkları niteliklerin çok önemli bir etkinliği vardır.

7 Organizmanın canlılığını bu dört sıvı (*ahlat-ı erbaa*) sağlamaktadır. Hatta eski fizyologlara göre insanın karakterini bile bu dört sıvı belirlemektedir.

8 "Sana ruhtan sorarlar. De ki: Ruh Rabbimin emrindedir." (*Kur'an*: 17/85.)

9 Bu ilk üç organ kalp, beyin ve karaciğerdir.

10 Kimi yorumculara göre İbn Tufeyl Hay'ın bu oluşumunu *Kur'an*'ın ilk insanın yaratılması ile çocuğun ana rahmindeki oluşum biçimini birleştirerek tasarlamıştır. Konunun daha iyi kavranılması için ilgili *Kur'an* ayetlerinden bazılarını vermekte yarar görüyoruz: "Biz insanı kuru, üzerinden yıllar geçmiş, eskimiş, siyah, özlü çamurdan yarattık." (15/26), "Rabbin meleklere: "Ben kuru, üzerinden yıllar geçmiş, eskimiş, siyah, çamurdan bir insan yaratacağım. Onun yaratılışını tamamlayıp ruhumdan üflediğim zaman ona secde edin." demişti" (15/28-29), "İnsanı pişmiş çamur gibi kuru balçıktan yarattı." (55/ /14), "Allah sizi yerden bir bitki olarak bitirdi." (71/17), "Oysa O sizi çeşitli aşamalardan geçirerek yaratmıştır." (71/14), "Sizi topraktan, sonra erginlik çağına ulaşmanız, sonra da yaşlanmanız için sizi bebek olarak dünyaya getiren O'dur." 40/67); "Sizi annelerinizin karınlarında üç karanlık içinde yaratmadan yaratmaya geçirerek yaratmaktadır." (39/6), "Sizi adi bir sudan yaratmadık mı? Onu sağlam bir karar yerine koyduk, belli bir süreye kadar. Ölçtük, biçtik. Ne güzel biçim vereniz biz." (77/20-23). Rivayete göre Tanrı Âdem'i yaratmayı dilediği zaman melekler yeryüzünün her yerinden birer örnek toprak toplayarak göğe çıkarır veya Mekke ile Taif arasında bir yere bırakırlar. İyice karıştırılan toprak üzerine kırk gün ya da kırk yıl hüzün yağmurları, arkasından da bir gün ya da bir yıl mutluluk ve sevinç yağmurları yağdırılır. Toprak siyah ve kokuşmuş çamur (*hame*), yapışkan çamur (*tin-i lazib*) aşamalarından geçtikten sonra Tanrı Âdem'in gövdesini şekillendirir. Gövde güneş altında uzun süre bekler ve dokunulduğunda ses veren kurumuş çamur (*salsal*) durumunu alır. Bundan sonra Tanrı gövdeye ruhundan üfler.
Âdem cennetten çıkarıldıktan sonra Hind'e, bir rivayete göre de Seylan (Serendib) adasına konulur. Hay bin Yakzan'ın türediği ada da Hind adalarından biri, kimilerine göre Seylan adasıdır. Âdem'e ilişkin bu bilgiler daha çok İslam öncesi geleneklere dayanmakla birlikte İslam bilgin ve tarihçileri tarafından da büyük ölçüde kabul görmüş ve nakledilmiştir. Ayrıntılı bilgi için Taberi tarihine ya da benzeri bir tarihe bakılabilir.

ikinci bölüm

doğanın kucağında

Anne Ceylan

Hay'ı kendi yavrusu sanarak onun anneliğini üstlenen ceylan kendine barınak ve yurt olarak adanın en otlu, meyve ağaçları en bol ve verimli kesimini seçmişti. Bu nedenle semiz ve sütü boldu. Çocuğun beslenmesine, onu emzirmeye son derece özen gösteriyor, ondan yalnızca otlanmak üzere ayrılıyordu. Hay'ı öylesine sevmiş, benimsemişti.

Çocuk da ona alışmıştı. Ceylan her günkü geliş zamanını biraz geçirse, biraz geç kalsa alabildiğine ağlar, çığlıklar atardı. Hay'ın ağlamasını, çığlıklarını duyan ceylan hemen ve koşarak gelirdi yanına.

Adada yırtıcı hayvan yoktu. Hay güvenlik içinde büyüdü bu nedenle. İki yaşına değin ceylanın bol sütüyle beslenerek büyüdü, gelişti. Dişleri çıktı, yürümeye başladı. Artık annesiyle birlikte barınaklarından çıkıyor, otlamaya gidiyordu. Yürürlerken annesi adımlarını onun minicik adımlarına uydurmaya çalışır, yürümesine yardımcı olurdu.

Ceylan onu adanın meyvesi en bol, en güzel olan yerlerine götürür, en tatlı yemişleri, meyveleri ona yedirirdi. Kabuklu meyvelerin sert kabuklarını kendi dişleriyle kırar, Hay'a öyle verirdi. Süt zamanı gelince de hiç savsaklamaz, hemen sütünü emzirir, susadığı zaman su başına götürürdü. Elinden geldiğince yakıcı güneşten, soğuktan korurdu. Akşam olunca karınları tok ve mutlu, barınak-

larına dönerlerdi. Ceylan Hay'ı koynunda yatırır, kendi sıcağıyla, sandık içinden çıkan giysi ve örtülerle sarmalar, ısıtırdı.

Bir gün bir ceylan yavrusu sığındı yanlarına. Birlikte yaşamaya başladılar. İyice alışmışlardı birbirlerine. Otlaklara, yaylaklara birlikte gidiyorlar, karınlarını birlikte doyuruyorlar, birlikte koşuyor, oynuyorlar, geceleri de birlikte geçiriyorlardı.

Zamanla Hay annesine öykünerek onun gibi sesler çıkarmaya başladı. Öylesine ustaca öykünüyordu ki, sesi bir ceylanın sesinden ayırdedilemiyordu.

Hay yaratılışındaki farklılıktan, yaratılıştan getirdiği yeteneklerinden dolayı fazladan olarak diğer hayvanların, kuşların seslerini de öğrendi. Başarıyla öykünüyordu onlara da. Bununla birlikte doğal olarak en çok öykündüğü sesler ceylanlarınkiydi. Onların haykırışlarını, bağırışlarını, birbirlerine sesleni̇şlerini, kısaca kimi özel durumlarda çıkardıkları kendilerine özgü tüm sesleri öğrenmişti iyice.

İşte bu yüzden yabanıl hayvanlarla yakınlık kurdu. Ne kendisi onlardan kaçıyor, ne de onlar kendisinden ürküyordu. Her birinin özelliklerini iyice öğrenmiş, birbirlerinden ayırmaya başlamıştı. Yalnız kaldığı zamanlar hayvanların, kuşların biçim ve imgeleri kafasında canlanır, üzerlerinde düşünür, hayretle kimilerine sevgi duyduğunu, kimilerinden de nefret ettiğini görürdü.

Hay zamanla hayvanlarla kendisi arasındaki ayrımın bilincine vardı. Hayvanları daha bir ilgiyle gözlemeye, hayvanlar ve kendisi üzerinde düşünmeye başladı. Hayvanlar tüylü, kıllı ya da yünlüydüler. Kendisinden güçlü idiler ve hepsi de daha hızlı koşuyorlardı. Gerektiğinde kendilerini savunabilecekleri boynuz, diş, tırnak ve pençe gibi doğal silahlara sahiptiler. Kendisi ise bunların tümünden yoksundu. Onlara göre daha zayıf ve güçsüzdü.

Karnını doyurmaya çalışırken kimi zamanlar hayvanların saldırısına uğrardı. Böyle durumlarda kendisini koruyamaz, savunamazdı onlara karşı. Dahası kaçamazdı da. Ceylan yavruları boynuzsuz doğmakla birlikte kısa bir süre sonra başlarında ikişer boynuz çıkıyordu. Doğduklarında konuşamıyorlardı, ama bir süre sonra hızlı bir biçimde konuşmaya başlıyorlardı. Oysa kendisinde böyle olmamıştı. Ne boynuzları çıkmıştı, ne de onlar gibi koşabiliyordu.

Hayvanlar doğal olarak örtülüydüler. Gizlenmesi gereken

yerleri kuyrukla, yünle ve benzerleriyle gizleniyordu. Kendisi bunlardan da yoksundu. Bu durum kendisine ağır geliyor, üzülüyordu.[1]

Hay bin Yakzan'ın kendisi ile hayvanlar arasında gözlemlediği biçimsel ve türel ayrımlar konusundaki düşünceleri uzadıkça uzadı. Artık yaşı da yediye yaklaşmıştı. Kendisinde eksik ya da büsbütün olmayan, bu yüzden zararını çektiği organ ve araçların tamamlanmasından bütünüyle umut kesti.

Açıklık sorununa bir çözüm olmak üzere önünü geniş yapraklarla örttü. Sarmaşıklardan bir kuşak yaparak beline bağladı ve bir kısmını kuyruk işlevi görmek üzere arkasına sarkıttı. Ne ki yaprak ve sarmaşıklar kısa sürede kuruyup dökülüyordu. Bu nedenle daha dayanıklı olabileceğini düşündüğü şeylerle örtünmeyi denedi. Bunların da tümü çok kısa bir zaman sonra aynı akıbete uğruyordu.

Bu sıralarda ağaç dalından kendine bir sopa yaptı. Ucunu sivrilttiği bu sopa ile zayıf hayvanlara saldırmaya, saldırganlara karşı da kendini savunmaya başladı. Düşünerek elleriyle bu gibi şeyler yapabileceğini anlayınca gözünde kendi yeri ve değeri önem ve ayrıcalık kazandı. Ellerinin hayvanların ellerinden daha üstün ve becerikli olduğunu anladı. Sopayı elleriyle yapmış, gizlenmesi gereken yerlerini onunla örtmüştü. Daha önceleri gıpta ettiği, kendisinde de olmalarını istediği hayvanlarınkine benzer doğal araç ve silahlara gereksinimi yoktu. Gereken şeyleri düşünebilir, elleriyle de yapabilirdi.

Yaşı yediyi geçtiğinde, örtünmek amacıyla yaprakları, sarmaşıkları yenileyip durmaktan usandı Hay. Arada sırada ölen hayvanların kuyruklarını kullanmayı düşünüyor, fakat hemen vazgeçiyordu bu düşüncesinden. Çünkü hayvanların leşlerden iğrendiklerini biliyordu.

Günün birinde ölmüş bir kartal buldu. Hayvanların ondan ürkmediğini görünce kartal aracılığı ile amacına ulaşacağını sezinledi. Eline geçen bu fırsatı kaçırmamalıydı. Kartalın derisini, kuyruk ve kanatlarının sağlam kalmasına özen göstererek yüzdü. Bununla kanatları kolları üzerine, kuyruğu arkasına gelecek biçimde örtündü. Böylece hem örtünmesi gerekli yerlerini sağlam bir örtüyle örtmüş, hem de kendisini soğuk ve sıcağın etkilerinden korumuş oldu.

Edindiği giysi hayvanlar arasında kendine ayrı bir yer kazan-

dırdı. Hayvanlar kendisinden çekinmeye, korkmaya başladılar. Bu olaydan sonra kendisiyle çekişen, annesi ceylandan başka yanına yaklaşma yürekliliğini gösteren olmadı.

Ceylanın Ölümü

Ceylan iyice yaşlanıncaya kadar birbirlerinden ayrılmadılar. Ceylan iyice yaşlanıp güçten düşünce bu kez de Hay onu gözetmeye, doyurmaya başladı. Onu bol meyveli, güzel otlu yerlere götürüyor, meyvelerin en güzelini, en tatlısını ona veriyordu. Ne var ki ceylan hastalanmış, son günlerini yaşıyordu. Hay'ın gösterdiği bütün özene karşın her geçen gün biraz daha zayıfladı. Sonunda yakalandığı ölümcül hastalıktan bitkin düşerek öldü.

Hay, yığılıp kalan ceylanın hareket etmediğini, elinin ayağının kıpırdamadığını görünce bağırıp çağırmaya başladı. Üzüntüsünden helak olacak bir kerteye gelmişti. Birbirlerini çağırageldikleri üzere seslenerek yanıt vermesini, hareket etmesini istediyse de boşuna. Hiçbir tepki alamadı.

Hay, ceylanın gözlerine, ellerine, ayaklarına ve diğer organlarına baktı, teker teker inceledi. Hiçbirinde belli bir rahatsızlık, hastalık belirtisi göremedi. Bununla birlikte, ceylanın ölümüne neden olan hastalığın merkezini bulup iyileştirebileceğini, ceylanı yeniden eski durumuna döndürebileceğini umuyordu. Fakat bütün umutları boşa çıktı. Hiçbir şey yapamadı, başaramadı.

Önceki birtakım deneyimlerinden yola çıkarak sayrılığın kaynağını, çıkış yerini araştırmaya karar verdi. Şöyle düşündü: Gözlerini yumduğunda ya da önüne bir engel geldiğinde göremiyor, gözünü açtığı, ya da önündeki engeli kaldırdığı zaman görüyordu. Parmaklarını kulaklarına sokunca duyamıyor, parmaklarını çekince eskisi gibi duyuyordu. Yine, burnunu tuttuğu zaman hiçbir kokuyu alamıyor, bırakınca yeniden kokuları almaya başlıyordu.

Öyleyse ceylanın organlarını çalıştırmayan, onu hareketten alıkoyan temel bir neden, bir engel vardı. O engel ortadan kaldırılırsa, ceylan eski durumunu yeniden kazanabilirdi. Ne var ki ceylana ilişen hareketsizlik yalnızca bir organını, bir duyusunu değil tüm organlarını, tüm duyularını etkilemişti. Ceylanın tüm gövdesi hareketten yoksun kalmış, canlılığını yitirmişti.

Buradan yola çıkarak şu sonuçlara ulaştı: Gövdenin içinde,

gözden gizli bir organ vardır. Diğer bütün organlar canlılıklarını ondan alırlar ve ona bağımlıdırlar. Hastalık işte o organdadır. O organı sağlığına kavuşturmak diğer tüm organları da sağaltmak olacaktır.

Bunun üzerine söz konusu organın gövdenin neresinde bulunabileceğini araştırmaya başladı.

O zamana kadar görmüş olduğu ölü hayvan gövdelerini düşündü. Hemen tümünde, içinde bir başka organı barındırabilecek üç bölüm vardı: kafa, göğüs ve karın. Bunların dışında, içinde başka bir organı barındırabilecek organ yoktu. Demek ki gövdenin canlılık merkezi bu üç organın birinin içinde olmalıydı.

Gövdenin canlılık merkezi olabilecek denli değerli olan organı barındırabilecek, koruyabilecek organın ortada bulunanı olması gerektiğini düşündü. Kendisini yokladı. Göğsünde böyle bir organın bulunduğunu sezinledi.

Ayrı ayrı eline, ayağına, kulağına, burnuna, gözüne baktı, üzerlerinde düşündü. Bunlar olmadan da, bunlara gereksinim duymadan da yaşayabilirdi. Aynı şeyi başı için de düşündü ve başsız olmak, başsız yaşamak da mümkünmüş gibi geldi. Göğsünde varlığını sezinlediği organa gelince, ondan bir an bile ayrılması, onsuz yaşayabilmesi olası görünmüyordu.

Hayvanlarla kavga ettiği zaman, onların saldırılarına karşı korumaya en çok özen gösterdiği yeri göğsü idi. Çünkü güdüsel olarak içindeki değerli organın bilincindeydi. Bütün bu belirtilerden sonra ceylanın hastalanan organının göğsü içinde bulunduğuna ilişkin kanısı pekişti.

Bu organa ulaşmak, sağaltmak amacıyla ceylanın göğsünü açmaya karar verdi. Bununla birlikte, bir yanlış yaparak sevgili annesi için, başına gelenden daha büyük bir yıkıma yol açmaktan korkuyordu. Böyle bir yanlış yüzünden girişimi, annesinin yararından çok zararına olabilirdi. Bu nedenle dikkatli ve uyanık olması gerekiyordu.

Hay Canı Arıyor

Hay belleğini yokladı. Acaba diğer hayvanlar içinde annesinin uğradığı yıkıma uğradıktan sonra eski durumuna dönen var mıydı? Böyle bir olayla hiç karşılaşmamıştı. Demek ki annesi için de böyle

bir ihtimal yoktu. Yine de annesinin söz konusu hastalıklı organını ele geçirip sağaltırsa eski durumunu kazanacağı yolunda az da olsa bir umut taşıyordu. Bu nedenle zaman geçirmeden annesinin göğsünü açmayı ve içinde bulunan organı incelemeyi kararlaştırdı.

Sert ve keskin taşlardan, kurumuş kamış parçalarından bıçağımsı araçlar yaptı ilkin. Bunlarla kemiklerin arasındaki eti, kaburga kemiklerini saran perdeye kadar yardı. Perde çok sağlam, çok dayanıklıydı. Böylesi bir sağlam korunak ancak aradığı onurlu organ için olabilirdi. Perdeyi açabilirse aradığı organı bulacağını umuyordu.

Perdeyi açmak için uğraşmaya başladı. Araçsız gereçsiz, taştan kamıştan uydurulmuş şeylerle çok güç bir işti bu. Araçlarını değiştirmek, keskinletmek zorunda kaldı. Perdeyi yarabilmek için değişik yollar, yöntemler denedi. Sonunda başardı.

Perdeyi aralayınca akciğer çıktı karşısına. Önce aradığı organı bulduğunu sandı. Evire çevire her yanını özenle inceledi. Hastalıklı bir yer bulamadı. Burası akciğerin yalnızca bir parçasıydı. Bu parçanın diğer yana doğru eğimli olduğunu gördü. Oysa aradığı organın boylamasına olduğu kadar enlemesine de gövdenin tam ortasında olması gerektiğini düşünüyordu. O nedenle araştırmasını sürdürdü.

En sonunda, son derece sağlam bir kılıfla sarmalanmış, dayanıklı askılarla bağlı, yardığı yandan akciğerle çevrili yüreği buldu. Bu organın, eğer diğer yandan da bu yandan olduğu gibi korunmuşsa, tam ortada bulunacağını ve dolayısıyla aradığı organ olacağını düşündü. Üstelik bu organda biçimsel güzellik, dokusunun sağlamlığı, birtakım korunaklarla çevrelenmesi gibi diğerlerinde benzerini görmediği özellikler de gözleniyordu.

Beklemeden göğsün diğer yanını da araştırmaya başladı. Yürek bu yandan kılıflarla, askılarla, akciğerle korunmuştu. Bu nedenle aradığı organın yürek olduğunu anladı. Şimdi yüreği çevreleyen kılıfı açmalıydı. Bin bir güçlükle, bütün güç ve dikkatini harcayarak kılıfı açtı, yüreği çıkardı.

Yürekte herhangi bir oyuk yoktu. Belirli bir hastalık bulunup bulunmadığını araştırdı, hiçbir şey bulamadı. Kuvvetle sıkarak içini yokladı. Esnemesinden içinde boşluk olduğunu anladı.

Kendi kendine, işte aradığım ve şimdiye değin bulamadığım şey bu organın içinde olmalı, dedi. Kalbin içini açtı. Birisi sağ, di-

ğeri sol yanda olmak üzere iki göz gördü. Sağ yandaki göz pıhtılaşmış kanla doluydu. Soldaki ise tümden boştu. Aradığı şey bu iki gözden birinde olmalıydı.

Sağdaki gözde pıhtılaşmış kandan başka bir şey görünmüyordu. Kan, gövde canlılığını yitirmeden önce pıhtılaşmış olamazdı. Çünkü bu kan da gövdenin diğer yanlarında bulunan kandan başkası değildi. Kan gövdeden çıktıktan sonra pıhtılaşır, sonra da kururdu. Bir de gördüğü kadarıyla kan, salt bir organa özgü değildi. Diğer organlarda da bulunuyordu. Oysa aradığı şeyin bir an bile kendisinden ayrı olunamayacak bu organa özgü olması gerekirdi. Bütün araştırmaları da yalnızca onu ele geçirmek içindi.

Hayvanlar tarafından birçok defa yaralanmış, bu yüzden de çok kan kaybetmişti. Ne var ki bu durum kendisini önemli bir zarara uğratmamış, hiçbir organının işleyişini engellememişti. Öyleyse aradığı şey bu gözde olamazdı.

Yüreğin sol yanındaki gözde ise hiçbir şey görülmüyordu. Bununla birlikte bu gözün büsbütün gereksiz, yararsız olması da düşünülemezdi. Çünkü bütün organların mutlaka kendine özgü bir işlevi vardı. Gözlemlediği bunca değerine karşın bu gözün gereksiz ve işlevsiz olması mümkün değildi. Aradığı şeyin bu göz içinde bulunduğuna ve fakat buradan çıkmış olduğuna kuşkusu kalmadı. O şey yerini terketmiş ve gövde canlılığını yitirmiş, algılayamaz, hareket edemez olmuştu.

Yüreğin sağ gözünde bulunan şey, ceylanın gövdesi sağlam, parçalanmamışken yerinden ayrıldığına göre, böyle harap olduktan, parçalandıktan sonra geri dönmezdi. Bunu kesin olarak anladı. Gövde gözünde tüm değerini yitirdi. Değerli olanın bir süre gövdede bulunduktan sonra onu terkeden şey olduğunu kavradı. Artık bütün düşüncesini o şey üzerinde yoğunlaştırmalı, bütün çabasını o şeyi anlamak, bulmak için harcamalıydı.

O şey neydi? Nasıl bir şeydi? Onu gövdeye bağlayan neydi? Gövdeden ayrıldıktan sonra nereye gitmişti? Giderken hangi kapıdan çıkmıştı? Gövdeden kendi isteğiyle mi, yoksa istemeyerek mi çıkmıştı? İstemeyerek çıkmışsa onu yerinden oynatan, çıkmaya zorlayan etken ya da etkenler nelerdi? Kendi isteği ile çıkmışsa, onu gövdeden soğutan, tiksindiren nedenler nelerdi? Bu biçimde türlü türlü sorular sormaya başladı kendi kendine.

Bütün bu karşılıksız sorular karşısında zihni dağıldı, şaşırdı kaldı. Gövdeden bütün bütün iğrendi, kafasından silip attı. Anlaşı-

lıyordu ki kendisine acıyan, doyuran, sevecen kucağına alan gövde değildi. Gövdeden olduğu sanılan işlerle aslında gövdenin bir ilgisi yoktu. Bütün bu işler, gövdeyi geçici bir süre için yurt edinen ve sonra onu terkeden şeyin eseriydi. O şey için gövde, kendisinin hayvanlarla döğüşmek üzere edindiği sopa gibi bir araçtan başka bir şey değildi.

Bu düşüncelerinden sonra gövdeye karşı büsbütün ilgisizleşti. Bütün ilgi ve çabası gövdeye canlılık veren o şeye yöneldi. Artık tek isteği, tek düşüncesi o şeyi anlamaktı.

Zamanla ceylanın leşi kokuşmaya başladı. Çevreye çok kötü bir koku yayılıyordu cesetten. Bu, gövdeye olan tiksintisini daha da artırdı. Hatta görmek bile istemiyordu artık onu.

Tam bu sıralarda iki karganın kavgasına tanık oldu. İzledi onları. Kavga sırasında kargaların biri diğerini öldürdü. Diri kalan karga eşinerek ayaklarıyla bir çukur açtı, öldürdüğü kargayı çukura atarak üzerini toprakla kapattı.

Hay, karganın yöntemini yerinde ve güzel buldu. Bu yöntemi düşünemediği için kendi kendisine yerindi. Bunu düşünmek kendisine yaraşırdı oysa. Zaman yitirmeden yerde büyükçe bir çukur kazdı, ceylanın leşini içine atarak üzerini toprakla kapattı.[2]

Ceylanı gömdükten sonra Hay, onun gövdesini hareket ettiren, ona canlılık veren şeyi düşünmeye daldı. Ne olduğunu bir türlü anlayamıyordu. Diğer ceylanları gözlemledi. Hepsi de annesiyle aynı biçimi taşıyordu. Demek ki, bunlara canlılık, hareket veren şeyle annesini canlı ve hareketli kılan şey aynıydı. Annesine benzedikleri için ceylanları sevmeye başladı. Onlarla yeniden ilişki ve dostluk kurdu.

Zaman akıp gidiyordu.

Hay da boş durmadı geçen zaman içinde. Hayvanların, bitkilerin özelliklerini, türlerini inceledi. Her hayvan türünün, her bitki türünün çok sayıda bireyleri vardı. Öyleyse kendisinin de bireylerden oluşan bir türden olması gerekirdi. Bu düşünceyle kendisine benzer, kendi türünden birini bulmak amacıyla araştırmalar yaptı. Adanın tüm kıyılarını, köşe bucaklarını dolaştı fakat boşuna, kendine benzer bir şey bulamadı.

Ada dört bir yandan denizle çevrili olduğu için Hay, dünyada başka bir yer olabileceğini düşünemiyordu.

Hay Ateşle Karşılaşıyor

Bir gün adadaki ormanların birinde yangın çıktı. Yükselen duman ve alevler Hay'ın ilgisini çekti. Hemen yangın yerine koştu. Ateşi ilk kez görüyordu. İyice yaklaştı yanan ağaçlara. Görünüm müthişti. O zamana değin hiç rastlamadığı, görmediği bir varlıkla karşı karşıyaydı. Uzun bir zaman uğradığı şaşkınlıkla yerinde kalakaldı.

Sonunda kendini toparlayarak biraz daha yaklaştı ateşe. Ateşin parlak yalımlarını, önüne çıkan her şeyi, otları, ağaçları hızla yakıp ateşe dönüştürüşünü izledi. Şaşkınlığından, nasıl davranmasırektiğini bilmediğinden, biraz da Tanrı'nın kendisine yaratılıştan verdiği yüreklilikle elini ateşe uzattı. Elini ateşe dokundurmasıyla çekmesi bir oldu. Eline baktı, avucunda ateş yoktu. Düşündü. Yeni tutuşmuş bir dal parçasını tutabilirdi.

Sakınarak denedi. Ucundan henüz tutuşmuş bir dal parçasını aldı. Sonra barınağına götürerek bir köşeye koydu. Ateşi ot ve çalı çırpı ile besleyerek büyüttü.

Ateş çok hoşuna gitmişti Hay'ın. İnanılmaz gücü karşısında şaşkınlıktan kendini alamıyordu. Gece gündüz sürekli besleyerek özenle korudu ateşi. Özellikle geceleri ateş daha bir önem kazanıyordu gözünde. Çünkü kendisine barınak olarak seçtiği mağarayı ısıtıyor, aydınlatıyordu. Bir bakıma güneşin yerini tutuyordu geceleri.

Hay'ın ateşe olan ilgisi giderek bir tutku durumuna dönüştü. O zamana kadar gördüğü şeylerin en değerlisi, en şereflisi olduğunda karar kıldı ateşin. Yalımlarının yükseklere doğru hareket etmesi, ateşin gözlediği gök cisimlerinden olduğunu düşündürüyordu kendisine.

Hay, ateşin yakma gücünün etkinlik derecesini tartmak düşüncesiyle kendince deneyler yapıyordu ateşle. Önüne çıkan her şeyden bir miktar atıyordu ateşin içine. Ateşe atılan nesne yanabilme yeteneğine göre ya hemen ya da aşamalı olarak yanıyor, ateşe dönüşüyordu.

Bu basit deneyini sürdüren Hay, bir gün denizin kıyıya attığı kocaman bir balığı da attı ateşe. Balık kızarıp yağı akmaya başlayınca iştaha gelerek bir parça yedi. Çok hoşuna gitti kızarmış balık. Bundan böyle de yediği etleri hep ateşle pişirmeye, kızartmaya başladı.

Etin lezzetini anlayınca kara ve deniz hayvanlarını avlamanın yollarını araştırdı. Kısa sürede birtakım teknikler, yöntemler geliştirerek avcılıkta büyük ustalık kazandı. Ateşin önemi ve değeri de daha bir arttı gözünde. O güne değin yiyemediği nefis yiyecekleri ateş sayesinde elde etmiş, yemeye başlamıştı çünkü.

Ateşin böylesi iyi ve yararlı etkilerini gören, her nesneyi yakıcı, ayrıştırıcı gücünü gözlemleyen Hay'ın ateşe duyduğu ilgi ve sevgi aşırı boyutlara ulaştı ve kalbinde kökleşti. Bunun sonucu olarak aklında, kendini besleyip büyüten, annelik eden ceylanın yüreğinden çıkan şeyin ateş türünün bir bireyi olabileceği düşüncesi doğdu.

Gerçekten de hayvanların bedenleri canlı iken sıcak, öldükten sonra ise soğuk oluyordu. Hayvanlardaki bu durum hiç değişmiyor, düzen hiç bozulmuyordu. Kendi göğsünün altında da şiddetli bir sıcaklık duyumsardı hep. Bu olgu, düşüncesine iyice güç kazandırdı.

Gerek ölü ve diri hayvanlarda, gerek kendisinde egemen olan bu düzenin değişmezliğinin bilincine erdikten sonra aklına şu düşünce geldi: Eğer bir hayvanın yüreğini diri iken çıkarırsa, annesinin yüreğinde boş gördüğü gözü bu kez dolu olarak görebilir ve gözü dolduran şeyin ateşin türünden olup olmadığını, dolayısıyla ateş ve ışıktan bir iz taşıyıp taşımadığını anlayabilirdi.

Hemen bir hayvan avlamaya çıktı ve rastladığı ilk hayvanı yakaladı. El ve ayaklarını sıkıca bağlayarak göğsünü, annesinin göğsünü yardığı yerden yardı. Yüreğini bularak sol yanını açtı. Annesininkinde boş bulduğu göz, beyaz sise benzer buharlı bir hava ile doluydu. Parmağını içine soktu. Yürek, eli yakacak denli sıcaktı. Fakat parmağını sokar sokmaz hayvan ölüverdi.

Bu deneyinden şu sonuçlara ulaştı: Hayvanları canlı kılan şey, gördüğü sıcak buhardır. Diğer tüm hayvanların yüreğinde de aynı sıcak buhar bulunmaktadır. Sıcak buhar yürekten ayrılır ayrılmaz hayvanlar ölürler.

Daha sonra içinde hayvanların diğer organlarını, bunların durum ve düzenlerini, nicelik ve niteliklerini, birbirleriyle olan bağlantılarını, canlılıklarını sürdürebilmek için yürekteki sıcak buhardan nasıl yararlandıklarını, gövdede kaldığı süre içinde buharın nasıl bulunduğunu ve niçin tükenmediğini inceleme ve araştırma isteği uyandı.

Zaman geçirmeden düşüncesini uygulamaya koydu. Diri olsun, ölü olsun eline geçen bütün hayvanları parçalayarak büyük bir ilgiyle incelemeye girişti. Öylesine çalıştı ki, kısa sürede gövdebilimde (*anatomi*) büyük hekimlerin düzey ve ustalğına ulaştı.

Hayvanlar birçok değişik organa, çeşit çeşit duygu ve davranışa sahiptiler. Ne var ki bunlar tek bir kaynaktan doğarak diğer organlara dağılmak üzere bölünen hayvansal ruh[3] nedeniyle bir sayılırlar. Bütün organlar hayvansal ruhun ya yardımcısı, ya da taşıyıcısıdır.

Gövdenin yönetimi konusunda ruhun durumu, değişik silahlar aracılığı ile düşmanla savaşan, ya da kara veya deniz avcılığı yapan kimsenin durumu gibidir. Savaşta kullanılan silahlar ya savunma içindir, ya da saldırı. Av araçlarının bir bölüğü deniz avcılığında, bir bölüğü de kara hayvanlarını avlamakta kullanılır. Gövdebilimde hayvanları parçalamak için kullanılan araçlar da böyledir. Bir kısmı kesmekte kullanılır, bir kısmı delmekte. Bunları kullanan insan ise tektir. Araçların her biri insan tarafından uygun oldukları amaca, taşıdıkları niteliklere göre değişik biçimlerde kullanılırlar.

Hayvansal ruh da birdir. Göze görme, kulağa duyma, buruna koklama, dile tatma gücünü veren, deriyi duyarlı kılan ve diğer dış organlara işlevlerini yerine getirme yeteneği kazandıran bu ruhtur. İç organlar için de durum aynıdır.

Organların her biri için de yardımcı organlar vardır. Hiçbir organ sinir denilen yollar aracılığı ile ruhtan bir güç almadıkça görevini yapamaz. Sinir denilen yollar bozulduğunda veya kapandığında çalışamaz olurlar. Sinirler ruhtan yardımı beyin aracılığı ile alırlar. Beyin de ruhtan alacağını yürek yoluyla alır.

Beyinde çok sayıda ruh vardır. Çünkü beyin dağıtım merkezidir. Bu nedenle beyinle ilişiği kesilen, dolayısıyla ruhtan yoksun kalan bir organ canlılığını yitirir, işçi tarafından kullanılmayarak atılan araç durumuna döner. Hayvansal ruh eğer gövdeden çıkar, tükenir ya da başka bir biçimde yok olursa tüm gövde cansız kalır. Dirim, ölüme dönüşür.

Hay bin Yakzan, yirmi bir yaşının sonuna doğru düşünce yoluyla yukarıda özetlediğimiz bilgi düzeyine erişti.

Geçen bu zaman içinde nesneleri kullanma yönünde de birçok yöntemler geliştirmeyi başardı. Deneylerinde kullandığı hayvanların derilerinden ayakkabı ve giysiler yaptı. Hayvan kılları,

ebegümeci, hatmi kamışı ve telli otların tellerinden kalınlı inceli iplikler elde etti. İlk giysi ve ayakkabısını sağlam dikenlerden, taşlarla keskinlettiği kamış parçalarından yaptığı kanca ve iğnelerle iplik yerine sazları kullanarak hayvan derilerinden uydurmuştu.

Kırlangıçlardan yapı tekniğini öğrendi. Barınmak için bir oda ve artan yiyeceklerini korumak için bir mahzen yaptı. İşini gücünü görmek için yerinden ayrılmak zorunda kaldığı zamanlarda yiyeceklerini hayvanlardan korumak amacıyla, birbirine bitiştirdiği, bağladığı kamışlardan bir kapı yaparak barınağının girişini kapattı.

Avcılıkta kullanmak üzere yırtıcı kuşlar eğitti. Yumurtalarından ve yavrularından yararlanmak amacıyla birtakım hayvanlar, kuşlar evcilleştirdi, besledi.

Yabanıl öküzlerin boynuzlarından süngüyü andırır şeyler yaparak bunları sağlam kamışlara, hizran ağaçlarına taktı. Eğri olanları ateşle doğrulttu, ucu kalın ve küt olanları taşlarla sivriltti. Böylece mızraklar elde ettikten sonra kalın hayvan derilerinden kalkanlar yaptı. Bütün bunları hayvanlar gibi doğal silahlardan yoksun olduğu için yapmıştı. Artık adada yaşayan hayvanların hiçbiri ona karşı koyamıyordu.

Çözümlenmesi gereken bir sorunu daha kalmıştı. Avlamak istediği hayvanların büyük çoğunluğu kendisinden daha hızlı koşuyordu. Onları yakalamakta yetersiz, güçsüz kalıyordu. Bu sorununa da bir çözüm aradı. Uzun uzun düşündükten sonra hayvanların en hızlı koşanlarından gerektiği kadarını evcilleştirip eğitmeye karar verdi. Bunu başarırsa avlamak istediği hiçbir hayvanı izlemekte, yakalamakta güçlük çekmeyecekti.

Adada yabanıl eşek, at ve kısraklar vardı. Kendince en uygun olanlarını seçerek amacına elverişli duruma getirinceye kadar eğitti. Deriden eyer, dizgin, gem ve üzengi uydurdu. Amacına ulaşmıştı. Artık bütün hayvanları rahatlıkla izliyor, avlıyordu. Hayvan gövdelerinin özelliklerini, niteliklerini öğrenmek amacıyla yaptığı araştırmalardan edindiği bilgiler nedeniyle bütün bu işlerde kısa sürede beceri ve ustalık kazanmıştı. Doğal olarak yirmi bir yılın kazandırdığı deneyimleri de yabana atmamak gerek.

Notlar

1 Hay'da ortaya çıkan ilk duygu utanmadır. "Ağacın meyvesini yedikleri zaman kendilerine ayıp yerleri göründü, cennet yapraklarından oralarını örtmeye koyuldular" (7/22) ayetinin belirttiği gibi Âdem ile Havva cennette yasak meyveyi yer yemez, bir bakıma meleksi saflıktan insani yapıya geçer geçmez ilk olarak utanma duygusu kendini göstermektedir.

2 Bu motif de *Kur'an*'dan, Habil ile Kabil meselinden alınmıştır. Habil ile Kabil meseli *Kur'an*'da şöyle tamamlanır: "Bunun üzerine kardeşini öldürmekte nefsine uydu ve onu öldürerek zarara uğrayanlardan oldu. Allah kardeşinin ölüsünü nasıl gömeceğini göstermek üzere ona yeri eşeleyen bir karga gönderdi. 'Bana yazıklar olsun! Kardeşimin ölüsünü örtmek için bu karga kadar olmaktan aciz kaldım' dedi de ettiğine yananlardan oldu." (7/30-31)

3 Hayvansal ruh, canlandırıcı ruh. Deyimdeki "hayvansal"lık canlandırıcılık anlamındadır. Ruh adıyla anılmakla birlikte özdekseldir. İnce bir cisimdir. Yeri yürektir ve damarlar aracılığı ile gövdenin diğer bölümlerine yayılır. İnsan ve hayvanlarda ortaktır. Gerçek (*insani*) ruhun bineğidir. Descartes'a göre kandan çıkıp sinirlerde ve beyinde dolaşan gayet ince bir özdektir. Bacon da "Bedende kapalı, hayvanların yüksek türünde başa konulmuş ateş ve hava karışımı bir soluk" olarak tanımlar.

üçüncü bölüm

varlığın özüne doğru

Canlıların Görünmeyen Birliği

Hay bin Yakzan gündelik yaşamını belirli bir düzene soktuktan sonra teorik düşünce alanına geçti. Oluş ve bozuluş evrenindeki (*âlem-i kevn ü fesad*) varlıkları, hayvan, bitki, maden, taş ve toprakları, bunların türlerini ve niteliklerini, suyu, buharı, kar, dolu ve dumanı, yalımı, koru ve ısıyı araştırmaya başladı. Her birinde ayrı ayrı nitelikler, türlü türlü etkiler, birbiriyle uyuşan ya da çelişen hareketler gözlemledi. Bütün bu ayrım ve ayrıntıları önemle inceledi. Gerçeğe ulaşabilmek için ince girişimlerde bulundu.

Nesneler kimi nitelikleri bakımından özdeş, kimi nitelikleri bakımından farklıydılar. Özdeş oldukları nitelikler açısından bakıldığı zaman bütün nesneleri bir ve aynı saymak olasıyken ayrımları bakımından ele alındıklarında birbirine karşıt ve çoktular. Hay, nesneleri özgül kılan, birbirinden ayıran özelliklere baktığında evreni sayılamayacak, saptanamayacak bir çokluk içinde görüyordu.

Bu açıdan baktığında kaçınılmaz biçimde kendisinde de çokluk gözlemliyordu. Çünkü çok sayıda ve değişik organı, her organının kendine özgü bir niteliği ve etkisi vardı. Her organın birçok nesneden oluştuğu sonucuna vardı. Diğer tüm nesneleri de böyle teker teker inceledi.

Daha sonra gerek kendisini, gerekse nesneleri farklı açıdan incelemeye, düşünmeye başladı. Kendi organları her ne kadar çok görünüyorlarsa da birbirlerine bitişik, bağlı ve aralıksız olmaları

bakımından tek bir nesne sayılabilirlerdi. Birbirlerinden ayrılıkları yalnızca etkilerinin ayrımlarından kaynaklanıyordu. Gerçekte değişik de olsa etkilerinin temel nedeni birdi. O da kendisinin özünü oluşturan ve tüm organlarının onun birer aracı olduğu insani ruhtu. Bu bakış açısından kendisini bir olarak nitelemek kaçınılmazdı.

Kendisine ilişkin düşünceleri belirginlik kazandıktan sonra hayvanlara, hayvanların türlerine yöneltti bakışlarını. Hayvanların her bireyini de yukardaki bakış açısından bir saymak zorundaydı. Bunun üzerine at, eşek, geyik gibi türleri ve kuşların sınıflarını gözden geçirdi. Türlerin bireyleri iç ve dış organları bakımından, kavrayış ve davranışları bakımından benzeşiyorlardı. Birbirlerinden ayrıldıkları yanlar çok azdı.

Türlerin bireylerinde ayrı ayrı bulunan ruh da aslında tek bir ruhun parçalarından başka bir şey değildi. Bunların ayrı gibi görünmeleri yalnızca ayrı yüreklerde bulunmalarından ileri geliyordu. Ayrı yüreklere dağılmış ruhları bir kapta toplamak mümkün olabilse, tümünün aynı ruhun parçaları oldukları görülürdü. Ayrı yüreklerde bulunan ruhun durumu değişik kaplara bölünen bir suyun durumuna benzetilebilirdi. Bu nedenle ister bölünmüş, parçalanmış olsun, ister olmasın ruh hep aynı ruhtu. Ruha ilişen çokluk bulunduğu yerlerin çokluğundan başka bir şey değildi.

Bu açıdan bakıldığında bir türün tüm bireyleri gerçekte tek bir varlık sayılırlardı. Çok gibi görünmeleri, bir gövdenin organlarının çokluğundan öte bir anlam taşımazdı.

Hay daha sonra hayvan türlerini birer birer inceledi. Bütün türler beslenmeleri ve istekleri doğrultusunda hareket etmeleri bakımından benzeştiler. Kısaca hayvansal ruha özgü tüm durum ve davranışlarda birbirlerine benziyorlardı. Birbirlerinden ayrıldıkları yanlar ise hayvansal ruhla ilgili değildi.

Araştırmaları sonunda bütün hayvanlarda bulunan ruhun gerçekte bir ve aynı olduğu görüşüne ulaştı. Türlerin ruh bakımından farklı görünmeleri aldatıcıydı. Bu ayrım ılık ve soğuk kaplara bölünmüş suyun taşıdığı ayrım gibiydi. Isı derecesi aynı olan sular neyse, bir türe özgü hayvansal ruh da oydu. Suyun çok ve ayrımlı görünmesine karşın bir olması gibi, hayvanlardaki ruhlar, dolayısıyla da tüm hayvanlar birdi.

Tüm hayvan türlerini açıklandığı üzere tek bir ruha indirgeyen Hay, düşüncesini ve bakışlarını bitkilere yöneltti. Bitkilerin türlerini, türlerin bireylerini inceledi. Bitkilerin dallarının, yaprak-

larının, çiçeklerinin, meyvelerinin ve eylemlerinin benzeştiğini gördü. Bunun üzerine bitkileri hayvanlarla karşılaştırdı.

Hayvan türlerinin bireyleri arasında nasıl ortak bir ruh var ve bu ruhtan dolayı tüm hayvanları nasıl bire indirgeyebiliyorsa, bitki türlerinin bireyleri arasında da hayvansal ruha benzeyen ortak bir ruh olabilir ve bu ortak ruh nedeniyle tüm bitkileri teke indirgeyebilirdi. Hayvanlara ilişkin düşüncelerini bitkilere de uyguladı. Sonunda sudan ve topraktan beslenişlerinden, büyüyüp gelişmelerindeki benzerliklerinden yola çıkarak tüm bitkilerin de tek ve ortak bir ruhu olduğu sonucuna ulaştı.

Bitki ve hayvanlar üzerindeki araştırmalarından, akıl yürütmelerinden bu sonuçlara ulaşınca, bu kez de iki cinsi birlikte düşünmeye, değerlendirmeye başladı.

Bitkiler doğrudan su ve topraktan, hayvanlar ise kendilerine özgü besin maddeleri ve su ile besleniyorlardı. İki cins beslenmeleri ve büyümeleri bakımından benzeşiyorlardı. Ancak aralarında duygu, algı ve hareket bakımlarından bir ayrım ve hayvanlar lehinde bir üstünlük vardı. Gerçi bitkilerde de çoğu kez hayvanlarınkine benzer algı ve hareket olayları gözlemleniyordu. Örneğin çiçekler yüzlerini güneşten yana çeviriyor, bitkilerin kökleri besinin bulunduğu yöne doğru hareket ediyordu. Bunlara benzer daha birçok ortak yan gözlemlemek olasıydı.

Bu araştırma, gözlem ve akıl yürütmeleri sonunda bitki ve hayvanların arasında barındırdıkları ortak bir nitelikten kaynaklanan bir birlik bulunduğu sonucuna vardı. Söz konusu nitelik hayvanlarda yetkin bir dereceye ulaştığı halde bitkilerde, taşıdıkları kimi engeller nedeniyle yetkinliğe eremiyordu.

Bitkilerdeki engeller görmezden gelinirse, hayvanlarla sahip oldukları ortak nitelik kolayca anlaşabilirdi. Bu ortak niteliği birisinde donmuş, diğerinde normal bir suya benzetiyor ve bu nedenle de gözünde tüm hayvan ve bitkiler ek bir varlık durumunu alıyordu.

Nesnelerin Cisimsel Doğası

Hay bin Yakzan, bitki ve hayvanlar üzerindeki inceleme ve araştırmalarından sonra taş, toprak, su ve ateş gibi algıdan, beslenmekten, büyümekten uzak nesneler dünyasına çevirdi bakışlarını. Söz

konusu cisimlerin tümü bir uzama[1] sahipti. Birbirlerinden ancak kimi nicel özellikleriyle ayrılıyorlardı. Sözgelimi kimisi soğuk, kimisi sıcaktı. Kimisi renkli, kimisi renksizdi.

Ne ki sıcak olanlar soğuyor, soğuk olanlar ısınıyordu. Su buhara, buhar yeniden suya dönüşüyordu. Yanan nesneler kor, kül, yalım ve duman oluyor, yükselen duman bir engelle karşılaşınca yeniden yerel bir nesne durumunu alıyordu. Bütün bu gözlemlerinden sonra tüm nesneler gözünde tek bir nesne durumunu aldı. Cansız cisimlere ilişen çokluğun hayvanlara ve bitkilere ilişenden farklı olmadığı ortadaydı.

Hayvanlarla bitkileri tek bir varlık durumuna indirmesini sağlayan ortak niteliği, ruhu yeniden düşündü. Hayvan ve bitkiler de cansız cisimler gibi ene, boya ve derinliğe sahiptiler. Yine hayvan ve bitkiler de cansız cisimler gibi sıcak ya da soğuktular. Fakat bunlar cansız cisimlerden sahip oldukları bitkisel ve hayvansal yetenek ve organlara bağlı olarak ortaya çıkan eylemleri nedeniyle ayrılıyorlardı. Ne var ki bu eylemler bitki ve hayvanların kendi doğalarından gelmiyor, bir başka şeyden bulaşıyordu. Eğer o şey cansız cisimlere de geçse, bulaşsa, bunlar da bitki ve hayvanlar gibi beslenebilir, duyumsayabilirdi.

İşte bu ihtimale dayanarak bitki ve hayvanları, ilk bakışta kendilerinden kaynaklanıyor gibi görünen söz konusu eylemlerden soyutlayarak düşününce, onların da sonuçta bir tür nesne olduklarını gördü. Bu akıl yürütme yoluyla tüm nesnelerin gerçekte tek bir varlık oldukları sonucuna ulaştı.

Tüm nesneler gerçekte birdi. Birbirlerinden ayrıldıkları yan yalnızca kimilerinin barındırdıkları araçlar aracılığı ile birtakım eylemlerde bulunmalarıydı. Hay, bu eylemlerin o nesnelerin kendilerinden mi kaynaklandığını, yoksa başka bir nedeni mi olduğunu kesin olarak ayırt edemiyordu. Bu sıralarda görebildiği tek şey nesnelerdi.

Hay, bir açıdan baktığında tüm nesneleri, tüm varoluşu tek bir nesne gibi algılıyordu. Bir başka açıdan baktığında ise varoluşta sınırsız ve sonsuz bir çokluk gözleniyordu. İki bakış açısının çatışması bir süre ikircim içinde kalmasına neden oldu.

Zamanla bazan bir, bazan çok gördüğü nesnelerin tümünü, canlısını, cansızını yeniden gözden geçirdi. Üzerlerinde yeniden düşündü. Nesneler genelde şu iki durumun dışında kalamıyordu: Ya duman, yalım ve su altında bulunan hava gibi yükseklere doğ-

ru ya da su, yerel nesneler, bitkiler ve hayvanlar gibi aşağıya doğru hareket içinde idiler. Kendilerini alıkoyan bir engel olmadığı sürece cisimler bu iki doğal devinimi sürdürüyor, hiçbir zaman durağanlık söz konusu olmuyordu. Nitekim yüksekten düşen bir taş yeri delemediği için devinimini sürdüremiyor, düştüğü yerde kalıyordu. Eğer yeri delmesi mümkün olabilse, hareketi sürerdi.

Taş yerden kaldırıldığında aşağıya olan eğilimi ve inme isteği nedeniyle ağırlığı duyumsanıyordu. Duman da kendisini durduracak bir engelle karşılaşmadığı sürece sürekli yükseliyordu. Sözgelimi bir kubbeye rastladığında sağa sola yayılarak kurtulmaya çalışıyor, kurtulabilirse yeniden yükselmeye başlıyordu. Çünkü hava, dumanı yükselmekten alıkoyamıyordu.

Bir tulum hava ile şişirilerek ağzı sıkıca bağlanıp suya daldırıldığında yukarı doğru çıkıyordu. Onu su altında tutan kimse yükselme eğiliminin zorlamasını rahatlıkla duyuyordu. Tulum kendi başına bırakıldığında hemen yüzeye çıkıyor ve durağanlaşıyordu.

Bu iki yönlü devinimden birine eğilimli olmayan bir nesne bulabilmek için boşu boşuna düşünüp durdu. O ana değin titizlikle incelediği cisimler arasında böyle bir cisim yoktu.

Bu arayışından amacı, kökeni çokluk olan niteliklerden soyutlayarak salt cisimsel doğayı yoklamaktı. Böyle bir cisim bulamayınca bakışlarını cisimsel özelliklerin en azını taşıyan, en yalın olan cisimlere yöneltti. Bunlar da ağırlık ve yeğnilik gibi cisimsel özelliklerden uzak değillerdi.

Bu kez bu iki özelliğin, bir cisimde salt cisimlikten dolayı mı, yoksa cisimlikten başka ve cisme eklenen artık bir nitelikten mi kaynaklandığını araştırmaya başladı. Araştırmaları onu bu özelliklerin cisimlikten değil, artık bir nitelikten kaynaklandığı sonucuna götürdü. Çünkü salt cisimlik o iki özelliğin cisme ilişmesini gerektirseydi her cismin hem ağır, hem de yeğni olması gerekirdi. Oysa ağır ve yeğni nesnelerin her ikisi de cisim oldukları halde ağırı sürekli ağır, yeğnisi de sürekli yeğni ve doğal olarak yukarı ya da aşağı yönünde harekete eğilimliydi.

Buna göre, her nesnede kendine özgü ve cisimliği üzerine eklenmiş ayrı bir nitelik vardı. Bu nitelik nedeniyle yeğnilik ve ağırlık ayrı şeyler oluyordu. Eğer bu nitelik olmasaydı tüm cisimlerin her konuda eşit olmaları gerekirdi.

Açıklanan bilgilerden sonra yeğni ve ağır nesnelerin her birinin iki şeyin birleşiminden oluştuğunu anladı. İki şeyden ilki, aralarında ortak olan cisimlik, ikincisi ise her birine özgülüğünü kazandıran ve birbirlerinden ayrılmasını sağlayan, cisimliğe bitiştiğinde yeğniyi yükseklere doğru hareket ettiren yeğnilik ve ağırı aşağılara doğru hareket ettiren ağırlık nitelikleriydi.

Bu yaklaşımla tüm hareketli ve hareketsiz cisimlerin canlı ve cansızlarını inceledi. Tümünün cisimlikle cisimlikten ayrı birer, ikişer, üçer ya da daha fazla nitelikten bileşen birer gerçeklik ve her cismin kendine özgü bir biçimi (*suret, form*)[2] olduğunu anladı.

Cisimlerin biçimleri Hay bin Yakzan'ın anlaşılır evrenden ulaştığı ilk bilgidir. Çünkü biçimler duyularla değil, ancak akıl yoluyla kavranabilir.

Hay bin Yakzan'ın akıl yürütmeler yoluyla kavradığı ilk şeylerden biri de yürekte bulunan hayvansal ruhtu. Ruhun özü ve gerçekliği, cisme eklenerek ona duygu, hareket ve algı gibi kendine özgü türlü türlü eylem ve etki yeteneği kazandıran cisimlikten başka bir nitelikti. İşte bu nitelik hayvansal ruhun türel biçimi ve kendini diğerlerinden ayıran özgül ayrımdır.[3] Mantıkçıların "hayvansal nefs" dedikleri şey de ruhun bu özgül ayrımından başkası değildir.

Hayvanlardaki hayvansal ruhu diğer cisimlerden ayıran bir özgül ayrım olduğu gibi bitkilerdeki örgensel güce özgü de bir özgül ayrım vardır ki, filozoflar buna "bitkisel nefs" derler. Oluş ve bozuluş evrenindeki bitki ve hayvanların dışında kalan diğer tüm nesnelerdeki güçler için de birer özgül ayrım vardır. Bu özgül ayrım nedeniyle her nesnede gözlemlediğimiz kendine özgü hareket ve etkiler ortaya çıkar. Filozoflar bu özgül ayrımlara doğa[4] adını verirlerdi.

Hay, bu düşünce yöntemiyle gerçekliğini anlamak amacı ile tüm çabasını harcadığı hayvansal ruhun cisimliğe eklenen bir başka şey olduğunu anladı. Cisimlik diğer nesnelerde de vardı, fakat tümünde hayvansal ruh yoktu.

Hay, hayvansal ruhun cisim ve cisimlikten ayrı bir şey olduğunu kavrayınca cisimlik gözünde tüm değerini yitirdi. Onu önemsememeye başladı. Bütün ilgisi hayvansal ruha yöneldi ve onun gerçekliğine ulaşma isteği uyandı içinde. Bütün düşüncesini hayvansal ruhla sınırlandırdı.

Nesneleri cisimlikleri açısından değil, taşıdıkları ve birbirle-

rinden ayrılmalarını sağlayan, kendine özgülüklerini oluşturan biçimleri açısından gözden geçirmeye, gerçekliklerini kavrayabilmek için düşünmeye başladı. Bu noktayı amacına ulaşmak için bir çıkış noktası kabul etti.

Nesneleri teker teker gözden geçirdi, en ince ayrıntılarına değin belleğine yerleştirdi. Nesneler kimi etkilerini gözlemlediği biçimleri bakımından benzeşiyorlardı. Bir bölümü ise ortak biçimlerinden farklı olarak kendilerine özgü eylem ve etkilere kaynaklık eden başka bir biçime daha sahiptiler. Kimileri de ortak oldukları birinci ve ikinci biçimden başka üçüncü bir biçimi daha taşıyorlardı. Nitekim topraklar, taşlar, madenler, bitkiler, hayvanlar ve diğer ağır cisimlerin tümü ortak oldukları ilk biçim nedeniyle birbirlerine benziyorlardı. Bunlar engellenmedikleri sürece söz konusu biçim nedeniyle aşağıya doğru hareket ediyorlar, yukarı doğru atıldıklarında bir miktar yükselmekle birlikte taşıdıkları biçim nedeniyle hemen aşağıya iniyorlardı.

Nesnelerin oluşturduğu bütünün birer parçası olan bitki ve hayvanlar, ağırlığı ve aşağıya doğru hareket eğilimini zorunlu kılan biçim bakımından diğer nesnelerle özdeş olmakla birlikte beslenme ve büyümeye kaynaklık eden biçimleri bakımından onlardan ayrılıyorlardı. Bu iki eylem yalnızca bitki ve hayvanlarda bulunuyor ve ruh olarak adlandırılan biçimden kaynaklanıyordu.

Hayvanlar da birinci ve ikinci biçimlerde bitkilerle ortak olmakla birlikte duygu ve hareketlerine kaynaklık eden üçüncü bir biçim nedeniyle onlardan ayrılıyorlardı.

Hayvan türlerinin her birine özel ve onları birbirlerinden ayıran bir özgülük vardı. Bu özgülük, diğer türlerle ortak oldukları biçimden fazla olarak taşıdıkları biçimden, kendilerine özel bir özgül ayrımdan kaynaklanıyordu. Bitki türleri de hayvan türleri gibi birbirlerinden bu özgül ayrımları nedeniyle ayrılıyorlardı.

Nesnelere Biçim Veren Aşkın Güç

Hay bin Yakzan bu gözlem ve araştırmalarından sonra, oluş ve bozuluş evrenini oluşturan nesnelerin bir bölümünün ortak oldukları cisimlik niteliğinden başka az ya da çok artık niteliklerin birleşiminden oluşan birer gerçeklikleri olduğu sonucuna vardı. Kuşkusuz bileşenleri az olan nesneleri anlamak bileşenleri çok olanları

anlamaktan daha kolaydı. Bu nedenle öncelikle bileşenleri en az olan nesneleri tanımalıydı.

Bitki ve hayvanlar bileşenleri çok olan nesnelerdi. Çünkü kendilerinde gözlemlenen eylemler çoktu. Onları incelemeyi sonraya bırakarak eylemi, dolayısıyla bileşenleri en az olan su, toprak, ateş ve hava gibi nesneleri incelemeye başladı.

Önceleri bu dört nesnenin bir bölümünün bir bölümüne dönüşeceğini, aralarında cisimlikten oluşan bir ortak nitelik olduğunu sanmıştı. Bu ortak nitelik, birbirlerinden ayrılmalarını sağlayan diğer niteliklerden farklı bir şeydi. Söz konusu ortak nitelik diğerlerinden soyutlanınca nesnenin ne aşağı ya da yukarı hareket etmesi, ne soğuk ya da sıcak olması, ne de yaş ya da kuru olması mümkündü. Çünkü açıklanan niteliklerin hiçbiri tüm cisimleri kapsayıcı bir nitelik değildi. Bu nedenle nesnelere ilişmeleri salt cisimliklerinden dolayı olamazdı. Cisimlik niteliğinden başka bir nitelik taşımayan bir nesne olabilse bu özelliklerin hiçbirini taşımazdı. Ancak değişik biçimleri taşıyan tüm nesneleri kapsayıcı ortak bir nitelikten söz açılabilirdi.

Hay bin Yakzan bu düşüncelerinin hemen arkasından canlı cansız tüm cisimleri kapsayıcı bir nitelik bulunup bulunmadığını araştırmaya başladı. Bulabildiği tek şey, her nesnenin bir eni, boyu ve derinliği olduğu, yani bir uzama sahip bulunduğu idi. Bu uzamın nesnenin cisimliğinden kaynaklandığı belli ise de salt uzama sahip bir nesne algılanamıyordu. Duyularla algılanabilmek için nesnede uzamdan fazla bir ya da daha çok niteliğin bulunması gerekiyordu.

Hay, sonra uzamın yalnız olarak mı, yoksa başka bir nitelikle birleşerek mi cisimliği oluşturduğunu düşünmeye başladı. Sonuçta, uzamın cisimliği oluşturmak üzere birleştiği maddeyi[5] buldu. Uzam yalnız ve kendi başına bir varlık gösteremiyor, madde de uzamsız olamıyordu. İkisi de birbirlerini gereksiniyorlardı.

Hay, maddeyi daha iyi kavrayabilmek amacıyla, çeşitli biçimlere yatkın duyulur cisimlerle karşılaştırdı. Karşılaştırma yoluyla somutlaştırarak düşündü. Sözgelimi çamurdan bir küre yapıldığı zaman o çamurun küre ölçüsünde bir uzamı oluyordu. Kürenin biçimi bozularak küp ya da yumurta biçimi verildiğinde çamur aynı kalıyor, yalnız boyutlarının ölçüleri değişiyordu. Bununla birlikte çamurun uzayda kapladığı yer değişmiyordu. Demek ki, çamur uzamsız olamıyordu. Biçimi bozulsa bile hemen yeni bir bi-

çim kazanıyordu. Uzam çamurdan ayrı bir şeydi ve çamur uzamdan tümüyle soyutlanamıyordu. Öyleyse uzam çamurun gerçekliğini oluşturan parçalardan biriydi.

Buradan anlaşıldığına göre bir cismin, salt cisimliği açısından gerçekliği iki şeyin bileşiminden oluşuyordu. Bu iki şeyden birisi, yapılan örneklemede istediğimiz biçimi verebildiğimiz çamurla, diğeri ise yaptığımız biçimlere koşut uzam ile simgelenmektedir. İşte cisim denildiğinde bu iki anlamdan, nitelikten oluşan bir şey anlaşılır. Bu iki niteliğin birbirinden soyutlanması imkânsızdır. Fakat henüz çamur ile uzamın hangisinin cisim, hangisinin biçim yerini tuttuğu belirginlik kazanmamıştır.

Uzam sürekli değiştiği ve bir durumda kalmadığı için cisimde değişim ve dönüşüme yatkın biçimi simgeler. Çamur ise değişik biçimleri kabule yetenekli olması, buna karşılık kendisi hiç değişime uğramaması bakımından her türlü biçimi kabule hazır, kendisi hiç değişmeyen ve durumunu koruyan cisimliğe örnektir. İşte çamurla örneklediğimiz bu cismin birinci parçası filozoflar tarafından madde ya da özdek (*heyula*) olarak adlandırılmış ve bunun tüm biçimlerden arı olduğu kabul edilmiştir.

Hay bin Yakzan, bilgisi bu noktaya ulaşınca ve duyulur dünyadan biraz ayrılıp anlaşılır dünyaya yaklaşınca belirgin bir yabansılık duydu. Hemen alıştığı duyulur dünyayı özlemeye başladı. Bu nedenle yavaş yavaş geriye döndü.

Mutlak cisim duyularla algılanacak bir şey olmadığı için onu terkederek daha önce gözlemlediği toprak, su, hava ve ateş gibi duyulur cisimlerin en yalın olanlarını ele aldı. Önce su üzerinde düşündü.

Su durumuyla, doğasıyla ve biçiminin gerektirdikleriyle kendi başına bırakıldığında onda duyularla, soğukluk ve düşme eğilimi gibi iki özellik duyumsanıyordu. Ateş ya da güneşle ısıtıldığı zaman önce soğukluğu gidiyor, ama aşağı hareket eğilimi sürüyordu. Isı derecesi arttıkça aşağıya hareket eğilimi giderek yükselme eğilimine dönüşüyordu.

Hay bin Yakzan, o ana kadar suyun biçiminden bu iki eylemden başka bir eylemin kaynaklandığını görmemişti. Su iki nitelikten arınınca biçiminin geçerliliği kalmıyordu. Suda, suyun biçiminden kaynaklanan eylemlerden başka bir eylem görülmesi, suyun eski biçiminin bir başka biçimle yer değiştirdiğini gösteriyordu. Sonradan gözlemlenen eylemler bu yeni biçimin ürünüydü.

Sürdürdüğü bütün gözlem ve araştırmalarının sonunda Hay, her cismin madde ve biçimin birleşmesinden oluştuğunu anladı. Madde hiç değişmiyordu. Biçim ise sürekli değişiyor ve her biçim kendine özgü eylem ve etkilerle kendini gösteriyordu. Biçim değiştikçe doğal olarak cisimde gözlenen eylem ve etkiler de değişiyordu. Bu nedenle eylem ve etkilerin değişmesi cismin biçiminin de değiştiğini gösteriyordu.

Hay bütün çabasını kullanarak yaptığı araştırma ve çıkarımlarla bu bilgilere ulaşınca tanrıvergisi (*ilm-i zaruri*)[6] olarak her yaratılmış için bir yaratıcı bulunması gerektiği bilgisine ulaştı. Buna koşut olarak tüm biçimler için bir özne ve etken bulunması gerektiği gerçeği de zihninde yerleşti. Bunun üzerine önceden öğrendiği biçimleri yeniden düşündü. Tümü de sonradan olan (*hâdis*), yaratılmış şeylerdi ve her biri için bir öznenin varlığı zorunlu idi.

Hay daha sonra biçimlerin ne olduklarını anlamaya çalıştı. Biçimler, cisimlerin kendilerine özgü eylem ve etkilere yatkınlığından, yetenekliliğinden başka bir şey değildi. Örneklemek gerekirse su, son dereceye değin ısıtıldığında yükselme yeteneği kazanıyor ve bu yetenek onun biçimi oluyordu.

Verilen örnekte şu üç şeyden başka bir şey yoktu.

1 – Bir cisim olarak su.

2 – Suda yoktan varolan birtakım nitelik ve hareketler.

3 – O nitelik ve hareketleri yoktan vareden bir özne.

İşte bir cisim olan suyun ancak bir türlü hareketleri kabul etmesi ve başka türlü bir harekete güç yetirememesi onun biçiminden kaynaklanan yeteneğiydi.

Düşündüğü bütün biçimlerde ulaştığı sonuçlar aynı oldu. Bu nedenle daha önce biçimden kaynaklandığını sandığı eylem ve etkilerin gerçekte biçimden değil, biçimi bir araç gibi kullanan bir Özne'nin eseri olduğunu kavradı.

Hay bin Yakzan'a tecelli eden bu gerçek, *"Kulum bana fazladan ibadetlerle yaklaşır. Öyle ki, onu severim. Sevince de onun duyan kulağı, gören gözü, yürüyen ayağı, yapan eli olurum."* kudsi hadisi[7] ile *"Onları siz öldürmediniz, fakat Allah öldürdü. Attığın zaman da sen atmamıştın, ancak Allah atmıştı."*[8] keremli ayetinin dile getirdiği gerçektir.

Her eylem ve olayın ilke ve ilk nedeni olan zorunlu (*vacib*) ve bağımsız Özne'nin işlerinden bir bölümü ayrıntısız ve genel bir biçimde tecelli edince Hay bin Yakzan, Özne'yi ayrıntılı biçimde tanıma isteği duydu. Henüz duyulur dünyadan kopamadığı için ba-

ğımsız Özne'yi de duyumlar yönünde aramaya koyuldu. Üstelik onun bir ya da çok olduğu konusunda da kesin bir yargıya varamamıştı.

Önceden tanıdığı, üzerlerinde düşündüğü cisimleri yeniden incelemeye başladı. Bunların tümü sürekli bir oluş ve bozuluş içindeydi. Ne ki bozuluş cismin maddesinde değil, biçiminde veya biçimlerinde kendini gösteriyordu. Nitekim suyun ateş nedeniyle havaya, havanın şiddetli soğuk nedeniyle kara dönüşmesi bu anlamda bir bozulmaydı. Bütün cisimler arasında yaratılmış olmayan, bağımsız Özne'ye gereksinim duymayan tek bir cisim bulamadı. Bunun üzerine yerel cisimler gözündeki tüm önem ve değerini yitirdi.

Hay bin Yakzan bilginin bu aşamasına ulaştığında yaşı yirmi sekizi bulmuştu.

Notlar

1 Uzam (*hayyiz, tahayyüz, imtidad, mekân*). Cisimlerin uzayda kapladıkları yer. Uzayın sınırları belli ve ölçülebilen parçasını dile getirir.

2 Bir nesnenin biçim almamış özdeğinden, içeriğinden ayırmak üzere onun dışını, dış çizgilerini, aynı zamanda iç yapısını, kuruluşunu, düzenini belirleyen. Biçim almamış özdeğe karşılık belli bir düzene girmiş olan. Platon'da idea ile aynı anlamda kullanılır. Genel olanı, değişmez olanı ve kendinden varolanı dile getirir. Aristoteles'te her somut nesne özdek ve biçimden kuruludur.

3 Özgül ayrım (*fasl-ı mümeyyiz, fasl-ı karib*). Bir türü başka türlerden ayıran.

4 Birçok değişik anlamlarda kullanılan "doğa" sözcüğü burada bir bireyin kendine özgü çizgilerin tümü, bir bireye özgü olan nitelikler, özel belirtiler (*mahiyet*) anlamında kullanılmaktadır.

5 Madde, özdek, *heyula, materia*. Yalın anlamıyla insanın biçim verdiği ya da yararlandığı doğal nesneler. İbn Sina'nın tanımlamasıyla, kendinden başkasıyla birleşmesi ve yavaş yavaş gelişmesiyle yetkinliği kabul eden nesne. Aristoteles felsefesinin özel kavramı olarak, ancak bilim yoluyla gerçeklik kazanacak olan, henüz belirsiz imkân durumundaki şey: a. İlk özdek, salt özdek, bütün şeylerin temelinde bulunan, kendiliğinden varolmayan, ancak biçimle etkinleşen gerçeklik. b. Son özdek ya da ikinci özdek. Biçim almış özdek.

6 Tanrıvergisi (*ilm-i zaruri, ilm-i keşfi*). Tanrı'nın insan zihnine kendiliğinden ve aracısız olarak verdiği bilgi. Düşünme, akıl yürütme ve tasarımlama ile hiçbir ilgisi yoktur.

7 Kudsi hadis. Tanrı'dan gelen bir anlamın Elçisi tarafından dile getirilmiş biçimi.

8 Enfal Suresi, 17.

dördüncü bölüm

sıfırdan sonsuza

Uzayın Sınırları

Hay, yaratıcı Özne'yi tanıma konusunda yerel cisimlerde aradığını bulamayınca gözlerini göğe ve gök cisimlerine çevirdi.

Gökler ve içindeki yıldızlar da ene, boya ve derinliğe, yani bir uzama sahiptiler. Bir uzama sahip olan şeylerin cisim olması gerektiğinden gökler ve yıldızlar da birer cisimdi. Onu düşündüren, bu cisimlerin boyutlarının sonsuza değin uzanıp uzanmadığı idi. Bir süre şaşkınlık ve ikircim içinde kaldı. Sonunda düşünme gücü sayesinde bunun mümkün olmadığını anladı. Sonsuz bir cismin varlığı akılla bağdaşacak gibi değildi. Bu yargısını zihninde belirginlik kazanmış birçok kesin kanıtla doğruladı.

Özetle şöyle düşündü: Göğün ve gök cisimlerinin bana bakan yanlarının sonlu olduğunu kuşkuya yer bırakmayacak bir açıklıkla görüyorum. Kuşku duyduğum karşıt yönlerinin sonsuza değin uzaması da imkânsız ve saçmadır. Bunu anlamak için göğün duyumsadığım sonlu yönünden başlamak üzere diğer yönde sonsuzca uzayan iki çizgi varsayalım. Bu çizgilerin birisinden belirli bir parçayı keserek çıkaralım. Sonra, bir parçasını çıkardığımız çizginin ucunu diğerinin ucuyla çakıştırarak sonsuz sanılan yönde izleyelim. Eğer o yön gerçekten sonsuz ise birisi eksik, diğeri tamam iki çizginin sonsuzca uzaması gerekir. Yani eksik çizginin diğerine eşit olması gerekir. Bu ise saçmadır, akıl dışıdır.

Eğer eksik çizgi sonsuza değin sürmez, bir yerde sona ererse,

sonlu demektir. Öyleyse kendisinden parça çıkarılmayan diğer çizgi de bir süre sonra sona erecek, dolayısıyla o da sonlu olacaktır.

Bu kanıt gösteriyor ki, kendisinde böylesi çizgiler varsayılabilecek cisimler sonludur, sınırlıdır. Bütün cisimler için böylesi çizgiler varsayılabileceğine göre buradan tüm cisimlerin sonlu olduğu gerçeği ortaya çıkar. Demek ki, sonsuz bir cisim varsaydığımız zaman yanlış bir varsayımda bulunmuş oluruz.

Hay bin Yakzan, doğal yetenekleri nedeniyle ortaya koyduğu bu tür kanıtlar yardımıyla göğün sonluluğunu, sınırlılığını kuşkuya yer bırakmayacak biçimde kavradı. Bunun üzerine göğün ve gök cisimlerinin biçimlerini, sınırlarını araştırmaya başladı.

Hay, önce güneşe, aya ve yıldızlara baktı. Tümü de doğudan doğuyorlar, batıdan batıyorlardı. Başucu noktasından[1] geçen yıldızlar büyük bir daire,[2] başucu noktasının kuzey ve güney yanlarında bulunanlar ise küçük birer daire çiziyorlardı. Güney ve kuzeydeki yıldızlar başucu noktasından uzaklaştıkça daha küçük daireler çiziyorlardı. En küçük daireler ise güney kutbunu çevreleyen Süheyl dairesi ile kuzey kutbunu çevreleyen Ferkadân dairesi idi.

Daha önce belirttiğimiz gibi Hay bin Yakzan'ın bulunduğu ada Ekvator üzerinde bulunduğu için söz konusu bütün daireler ufukları yüzeyinde bulunuyordu. Güney ve kuzeydeki dairelerin durumları birbirine benziyor ve Hay, her iki kutbu da görebiliyordu.

Hay, büyük daire üzerinde doğan yıldızlarla küçük bir daire üzerinde doğan yıldızların doğuş ve batışlarını gözlemeye başladı. Aynı anda doğan bütün yıldızlar yine aynı anda batıyorlardı. Yıldızların doğuş ve batışlarındaki birlikteliğin, düzenin bütün zamanlar için geçerli olduğu sonucunu çıkardı gözlemlerinden. Buradan da göğün yuvarlak olduğu düşüncesine ulaştı. Bu düşüncesini şu gözlem ve çıkarımları da doğruluyor, pekiştiriyordu:

1 – Güneş, ay ve yıldızlar batıda battıktan sonra yeniden doğuya dönüyorlardı.

2 – Bu cisimler doğduklarında, batarken ve ikisinin arasındaki zamanlarda hep aynı irilikte görünüyorlardı.

3 – Gök cisimlerinin hareketleri dairesel olmasa kimi zaman yakın, kimi zaman uzak olacaklarından görünüşleri farklı olurdu. Kimi zaman küçük görünürken, kimi zaman da büyük görünmeleri gerekirdi. Çünkü hareketleri dairesel olmasaydı merkezden

uzaklıkları değişik olurdu.[3] Dairesel hareket ettikleri için merkezden uzaklıkları hep aynı oluyordu.

Bütün bu durumlar göğün küre biçiminde olduğunu açık ve kesin biçimde ortaya koyuyordu.

Hay, ayın ve diğer hareketli yıldızların hareketlerini gözden geçirdi. Tümü doğudan batıya doğru hareket ediyorlardı. Gökbilimde ileri bir düzeye varıncaya kadar incelemelerini sürdürdü.

Gezgin yıldızların hareketleri, üzerlerinde bulundukları göklerin hareketlerine bağlıydı. Göklerin hareketi ise tümünün üstünde, tümünü kuşatan ve doğudan batıya doğru hareket ettiren büyük bir gök aracılığıyla gerçekleşiyordu.

Hay bin Yakzan'ın bir bilgiden diğerine nasıl geçtiğini açıklamak uzun sürer. Bu bilgiler gökbilimle ilgili kitaplarda ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Biz yalnızca konumuzla ilgisi bakımından bilinmesi gereken kadarını veriyoruz.

Hay açıklanan bilgiye ulaşınca, içerdikleriyle birlikte göklerin birbirlerine bitişmiş durumlarıyla tek bir bütün oluşturduklarını anladı. Daha önce incelediği yer, su, hava, bitkiler, hayvanlar ve benzerlerinin tümü ile gökler büyük bir göğün içindeydi. Bu büyük göğün dışında kalan hiçbir şey yoktu.

Bu büyük gök, içindeki bütün varlıklarla birlikte bir canlı (*hayvan*) sayılabilirdi. Gökte görülen parlak yıldızlar hayvanın duyuları, birbirine bitişmiş gökler hayvanın organları, oluş ve bozuluş âlemi (*dünya*) ise hayvanın dölyatağı gibiydi. Hayvanın içinde nasıl yeni bir canlı oluşuyorsa, evrenin dölyatağı gibi olan dünya da oluş ve bozuluş yurduydu.

Yaratıcının Zorunluluğu

Hay, oluş ve bozuluş yurdu dünyadaki cisimleri teke indirgeyen, tek bir şey gibi değerlendirmesini sağlayan düşünüş biçimiyle gökler ve içerdiklerinin de aynı şekilde birleşik olduğu sonucuna vardı. Bütün gökler içerdikleriyle birlikte bağımsız bir Özne'ye muhtaç tek bir şeydi. Bu vargısından sonra evrene bir bütün olarak bakmaya, düşünmeye başladı.

Acaba evren yoktan mı varolmuştu, yoksa başlangıçsız mıydı (*kadim*), yokluk kendisini hiç öncelememiş miydi? Kuşku ve ikircim içindeydi. Bu iki olasılığın hangisinin doğru olduğu konusun-

da bir seçim yapamadı, bir karara varamadı.

Bu kuşku ve ikircim nereden kaynaklanıyordu? Evrenin (*büyük âlem*) başlangıçsız (*kadim*) olma ihtimali üzerinde durduğu zaman, sonsuz uzama sahip bir cismin imkânsızlığını ortaya koyan kanıtlara benzer birçok engel, başlangıçsız ve sonsuz bir varlık düşüncesini de imkânsız kılıyordu. Üstelik bu varlığın yaratılmışlardan (*havadis*) arınmış olmadığını da görüyordu. Yaratılmışlıktan arınmayan bir varlığın yaratılmışlardan önceliği (*takaddüm*) düşünülemezdi. Yaratılmışlar üzerine önceliği olmayan herhangi bir varlık da zorunlu olarak yaratılmış olacaktı.

Evrenin yaratılmış (*hâdis*) olması olasılığı üzerinde durduğu zaman ise önüne başka engeller çıkıyor, inancını sarsıyordu. Çünkü evrenin yokluktan sonra yaratılmış olması, zamanın ona öncelik kazanması demektir. Sonradan olmaktan (*hudus*) çıkan anlam budur. Oysa zaman, yaratılmış olduğunu varsaydığımız evrenin bir parçasıdır ve ondan ayrılması mümkün değildir. Bu nedenle evrenin zamandan sonra olması, yaratılması anlaşılır bir şey değildir.

Eğer evren yaratılmış ise onu yaratmak için bir Yaratıcı gereklidir. O zaman da akla şu soru geliyor: Yaratıcı evreni niçin daha önce yaratmadı da sonra yarattı? Acaba Yaratıcı'ya evreni sonradan yaratmasını gerektirecek bir şey mi ilişti? Oysa ortada Yaratıcı'dan başka bir şeyin bulunması mümkün değildir ki ona ilişmesi de söz konusu olsun.

Yoksa Yaratıcı'da önce yaratmadığı şeyi sonradan varetmesini, yaratmasını gerektirecek bir değişiklik mi ortaya çıktı? Eğer böyle bir değişiklik olduysa, bu değişikliği ortaya çıkaran nedir?

Hay bin Yakzan yıllarca ikircim içinde kaldı. Sürekli düşündü, sürekli araştırdı. Kanıtlar kıyasıya çarpışıyordu zihninde. Evrenin başlangıçsız ya da yaratılmış, sonradan ortaya çıkma olduğu görüşlerinden birini diğerine seçemedi. Bu kuşku ve ikircimi gidermek –başlangıçsızlık ve yaratılmışlık görüşlerinden birini diğerine seçmek– için düşünmekten yorulunca bu görüşlerin gerektireceği sonuçları düşünmeye başladı. Her ikisinden de birtakım sonuçlar çıkarmak mümkündü.

Evrenin yoktan varolduğunu kabulü şu sonuçları gerektiriyordu: Evrenin kendi kendine varolması mümkün değildir. Onu varedecek bir Özne, Yaratıcı bulunmalıdır. Bu Özne'yi beş duyu ile algılamak olanak dışıdır. Çünkü duyularla algılanabilecek bir şey

cisimlerden bir cisim, bu nedenle de evrenin parçalarından bir parça olacaktır kaçınılmaz olarak. Dolayısıyla bir yaratıcıya muhtaç olacaktır. O yaratıcı da üçüncü bir yaratıcının varlığını zorunlu kılacaktır. Bu zorunluluk zinciri sonsuza kadar sürüp gidecektir. Oysa bir şeyin sonsuzca sürüp gitmesi mümkün değildir. Buna göre evren için cisim ve cisimsel olmayan bir Yaratıcı gereklidir. O Yaratıcı cisim olmadığı için duyular yoluyla algılanması söz konusu olamaz. Çünkü duyular ancak cisimleri ve cisimsel olan nitelikleri duyumsayabilir.

Yaratıcı duyumsanamayınca onu imgeleme (*tahayyül*) de mümkün olamaz. Çünkü imgeleme (*tahayyül etme*), duyumsanan nesnelerin gölgelerini, biçimlerini zihinde canlandırmak demektir. Yaratıcı cisim olmadığına göre onun için cisimsel nitelikler de düşünülemez.

Cisimlerin ilk nitelikleri uzamdır. Yani her cismin bir eni, boyu ve derinliği vardır. Evrenin Yaratıcı'sı ise uzamdan ve buna bağlı niteliklerden yüce ve arı olmalıdır. Yaratıcı, evrenin varedicisi olduğu için onunla ilişkisi yalnız bilim ve gücü yönündendir. *"Yaratan bilmez olur mu? O latiftir, haberdardır."*[4]

Evrenin başlangıçsız olduğu, eşdeyişle yokluğun varlığını öncelemediği, yani şimdi nasıl varsa, ezelden beri öylece varolageldiği görüşünü seçtiğinde, bu kabulü de şu sonuçları gerektirecekti:

Evrenin hareketi başlangıçsız, ezele doğru sonsuz olmalıdır. Varolduğu zaman durağanlık hareketini öncelememelidir. Oysa hareket için mutlaka bir hareket ettirici gereklidir. Bu hareket ettiricinin, hareket ettirici ya da bir cisme –o cisim ister hareket ettiricinin kendisi, ister başkası olsun– bulaşan bir güçtür, ya da hiçbir cisme bulaşmayan bir güçtür.

Hareket ettirici, eğer cisme bulaşan (*sirayet eden*) bir güç ise, cismin varlığıyla varolur, parçalanmasıyla parçalanır. Nitekim taş ikiye bölündüğünde taşın aşağıya doğru hareketini zorunlu kılan ağırlık da ikiye bölünür. Taşa bir taş daha eklenirse, ağırlığı da o oranda artar. Taş sonsuza değin büyüyecek olsa, ağırlığı da sonsuzca büyür. Taşın büyümesi belirli bir sınıra kadar varıp durursa, ağırlığı, da o sınırda kalır.

Ne ki, cismin sınırlılığı, sonluluğu kanıtlandığına göre, cismin taşıyacağı niteliklerin de sınırlı olması gerekir. Eğer sonsuz bir iş yapan bir güç varsa bu, cisimde varolmayacak bir güçtür.

Büyük göğün başlangıçsız, kadim olduğunu varsaydığımızda

hareketinin de ebediyen, sonsuz olarak süreceğini kabul etmiş oluruz. Bu nedenle gökleri döndüren güç, ne göğün kendi cisminde, ne de kendisinin dışındaki başka bir cisimde bulunan bir güç olabilir. Öyleyse o güç, cisimlikten arı ve cisimsel niteliklerden hiçbiriyle nitelenemeyen bir şeyde bulunmaktadır.

Hay bin Yakzan'a oluş ve bozuluş yurdu, dünya üzerindeki ilk düşünüşünde, cisimlerin varlığının gerçeklik ve doğasını cisimlerin türlü hareketlere yetenekliliği demek olan biçimi oluşturduğu, maddesi yönünden olan varlığının ise anlaşılması mümkün olmayan zayıf bir varlık olduğu bilgisi tecelli etmişti.

Öyleyse evrenin varlığı, maddeden ve cisimsel niteliklerden yüce, duyularla duyumsanamayan ve imgelemin (*tahayyül*) uzanamadığı bir hareket ettiricinin etkisini kabule yetenekli olmaya bağlıdır. Bu hareket ettirici, türlerinin çeşitliliğine karşın tüm gökleri aynı biçimde hareket ettirdiğine göre, ona güç yetireceğinden, onu bileceğinden kuşku edilemez.

Hay, evreni başlangıçsız varsaydığında da, sonradan olma, yaratılmış varsaydığında da ulaştığı sonuçlar aynı olmuştu. Evrenin başlangıçsız ya da yaratılmış oluşu konusundaki kuşku ve ikircimi ulaştığı sonucu etkilemiyordu. Her iki durumda da cisim olmayan, ne cisme bitişik, ne ondan ayrı, ne cismin içinde, ne onun dışında olan bir Özne'nin varlığının zorunluluğu kesinlik kazanıyordu. O'na cisimden ayrı demek, cismin içinde olduğunu söylemek kadar anlamsızdır. Çünkü bitişiklik, ayrılık, içte ya da dışta bulunmak hep cisimlere özgü durumlardır. Söz konusu Özne, Yaratıcı ise bütün bu durumların üstündedir.

Mutlak ve Tek Varlık

Madde, kendisinin belirmesine, somutlaşmasına neden olan bir –yetenek demek olan– biçime bağımlıdır. Bu biçim olmadan madde varlık kazanamayacağı gibi gerçeklik kazanması da mümkün değildir. Biçimin varlığı ancak bağımsız Özne'nin varlığı ile mümkündür. Bu nedenle Hay bin Yakzan katında bütün varoluşun o Özne'ye bağımlı, zorunlu olduğu ve o Özne olmaksızın hiçbir varlığın varolamayacağı gerçeği belirginlik kazandı. Demek ki o Özne, bütün varlıkların varoluş nedeni, ilkesidir.

Bütün varoluş, ister yoktan yaratılmış olsun, ister başlangıç-

sız, yani yokluk kendisini önceleyip zaman bakımından başlangıcı ve öncesi bulunmamış olsun, o Özne'nin eseri, yaratığıdır. Varlıklar her iki durumda da eserdirler ve bir Özne'ye zorunludurlar. Varlıkları O'nun varlığına bağlıdır. O varolmasaydı, kendileri de varolamazdı. O sürekli olmasaydı, varlıklar da kalıcı olamazdı. O başlangıçsız olmasaydı, varlıklar da başlangıçsız, kadim olamazlardı.

Bununla birlikte o Özne, temelde bütün varlıklardan yüce ve arıdır. Nasıl öyle olmaz ki, O'nun gücüne bir son olmadığı da, bütün cisimlerin, cisimlerle bitişenlerin ya da çok az bir ilgi ile de olsa onlara ilişkin olanların sonlu, sınırlı oldukları da kesin kanıtlarla ortaya konulmuştur. Bu nedenle tüm evren, içindeki gökler, yıldızlar ve aralarındaki ve üstlerindeki ve altlarındaki şeylerin hepsi o Özne'nin eseri ve yaratığıdır.

Varlıklar zaman bakımından O'ndan sonra olmasalar bile özsel, zati sonralık bakımından sonradırlar. Nasıl, elde tutulan bir cisim hareket ettirildiği zaman, elin hareketi ile cismin hareketi aynı anda başlarsa, cismin hareketi zaman bakımından elin hareketinden sonra olmasa bile, özsel olarak elden sonra ise, tıpkı bunun gibi, bütün evren o Özne'nin yaratığıdır ve zamanca değil, özsel (*zati*) sonralık olarak O'ndan sonradır. *"Bir şeyi dilediği zaman, Onun buyruğu sadece, o şeye "Ol" demektir, hemen olur."*[5]

Hay bin Yakzan, bu düşünüşünün sonunda anladı ki, bütün evren o Özne'nin eylem ve eseridir. Bu bilgiye ulaşınca o Özne'nin gücünün karşı konulmazlığı, sanatının şaşırtıcılığı, evrenin her zerresine yumuşaklıkla nüfuz eden hikmeti ve biliminin inceliği karşısında sonsuz bir hayranlığa kapıldı.

Varoluşu bu duyguyla yeniden gözlemlemeye, incelemeye başladı. Nesnelerin yüksek tabakalarında değil, en aşağı ve değersiz olanlarında bile O'nun sanatının güzelliğinden, olağanüstülüğünden öyle şeyler görüyordu ki, hayret ve şaşkınlığı en yüksek dereceleri buluyordu.

Gözlemleri sonucunda bu nesnelerin ancak son derece yetkin, mükemmel bir bağımsız Özne'nin eseri olduğu inancı daha bir pekişti, kesinlik kazandı. *"Göklerde ve yerde zerre kadar olanlar bile O'nun ilmi dışında değildir. Bundan daha küçüğü ve daha büyüğü de kuşkusuz apaçık kitaptadır."*[6]

Hay, daha sonra hayvanların türleri üzerinde düşündü. Yaratıcı, her birini kendine özgü bir yaratılışla yaratmış ve sonra onlara

yaratılıştan bağışladığı güç ve yetenekleri kullanma yollarını göstermişti. Eğer hayvanlara sahip oldukları organ ve güçlerin nasıl kullanılacağı, onlardan nasıl yararlanılacağı gösterilmemiş olsaydı onlar bu organ ve güçlerden faydalanamazlardı. Faydalanmak şöyle dursun, o organ ve güçler kendilerine ağır, taşınmaz bir yük olurdu.

Hay bundan da anladı ki, o Özne cömertlerin en cömerdi, merhametlilerin en merhametlisidir. Dünyada gördüğü her güzelliğin, her değerin, her erdemin ve diğer tüm üstün niteliklerin, o büyük ve bağımsız Özne'nin biliminden, cömertliğinden ve eyleminden geldiğini apaçık görüyordu. Zatına özgü olan üstün niteliklerin, yaratıklarına özgü olanlardan daha yetkin, daha tam ve daha güzel, daha değerli ve sürekli olduğunu, yaratıklara ait olanların diğerleriyle hiçbir şekilde karşılaştırılamayacağını kavramıştı.

Hay, ne kadar yetkin nitelik varsa tümünü araştırdı, inceledi. Bütün bu nitelikler o bağımsız Özne'nin eseri olarak varoluyordu. Bu niteliklerin Özne'ye ilişkinliği, aynı nitelikleri taşıyan nesnelere ilişkinliğine oranla daha yerinde, daha uygundu.

Bütün eksik nitelikleri de inceledi. Özne bunların tümünden yüce ve arıydı. Özne'nin eksik niteliklerden arı olmaması düşünülemezdi. Çünkü eksiklikler salt yokluktan, ya da salt yoklukla bağlantılı olan şeylerden kaynaklanıyordu. Özne eğer eksikliklerden arı ve yüce olmasaydı salt yokluk, her nesneye varlık veren ve kendinde varlığı zorunlu olan Zat'a ilişmiş, onu kuşatmış olurdu. Oysa tek varlık O'dur. O mutlak varlıktır. Yetkinlik de, tamlık da, güzellik de yalnız O'dur. Saltık değer, güç, bilim O'dur. O, ancak O'dur ve "*O'ndan başka her şey helak olacaktır.*"[7]

Notlar

1 Başucu noktası, yeryüzünün herhangi bir noktasında, çekül doğrultusunda kalan yön. Ayakta duran bir insanın ayaklarından başlayıp başından geçen dik bir çizginin gökteki noktası.

2 Büyük daire, gök yarıküresini iki eşit parçaya bölen dairedir. Büyük daireye ve birbirlerine koşut olarak kutuplara kadar sıralanan daireler ise küçük dairelerdir.

3 Eski gökbilime göre evrenin merkezi dünyadır.

4 *Kur'an*: 67/14.

5 *Kur'an*: 36/82. Tanrı'nın bir şeyi yaratmak için ne maddeye, ne de zamana gereksinimi vardır. Tanrı'nın zatı, istemi, bilimi ezeli olduğundan ezelde de yaratması mümkündür. Tanrı eğer evreni ezelde yaratmışsa evrene önceliği zamansal bir

öncelik değil, özsel bir önceliktir. Bu öncelik ve sonralık sorununu biraz açıklamakta yarar var. Öncelik ve sonralık altı biçimde söz konusu olabilir:

1 – Nedensel öncelik. Etken nedenin sonuç üzerine olan önceliği.
2 – Doğal öncelik. Etken neden dışındaki nedenlerin her birinin sonucu üzerindeki önceliği.
3 – Zamansal öncelik. Babanın oğlu üzerindeki önceliği gibi önceliğinin sonralığıyla birleştirilmesi mümkün olmayan öncelik.
4 – Rütbe önceliği. Bu da iki şekilde olur. Birincisi duygusal rütbe ile olan önceliktir. İmamın cemaatına önceliği gibi. İkincisi, ussal rütbe ile olan önceliktir. Cinsin türe, türün bireye önceliği gibi.
5 – Onursal öncelik. Bilginin bilgisize, öğretmenin öğrenciye önceliği gibi.

Kelam bilginleri, bu beş önceliğe altıncı olarak *özsel* önceliği eklemişlerdir. *Özsel* öncelik, zaman parçalarının birbirlerine önceliği gibidir. Filozoflar bunu zamansal öncelik içinde değerlendirmişlerdir.

[6] *Kur'an*: 34/3.

[7] *Kur'an*: 28/88.

beşinci bölüm

yolun sonu

İnsanın Gerçekliği ve Mutluluğu

Yaratıcı konusunda yukarıda özetlenen bilgi düzeyine ulaşan Hay bin Yakzan'ın yaşı otuz beşi doldurmuştu.

Ulaştığı bilgi nedeniyle kalbine yerleşen o Özne'ye ilişkin bir hal, O'ndan başka herhangi bir şeyi düşünmesine izin vermiyordu. Artık inceleyegeldiği varlıkları ve onlardan söz etmeyi unuttu.

Zamanla öyle bir aşamaya vardı ki, baktığı her nesneyi bir sanat yapıtı gibi görüyor ve hemen eseri bırakıp yaratıcısına yöneliyor, bu nedenle de Yaratıcı'ya olan özlemi artıyordu. Buna bağlı olarak gönlü de bütün bütün aşağılık duyulur dünyadan soğuyarak yüce anlaşılır dünyaya bağlanıyordu.

Varlığı sürekli, tüm evrenin varoluş nedeni olan ve kendi varlığı hiçbir nedene bağımlı olmayan bu yüce Varlık'ın bilgisine ulaşınca, bu bilgiye erişmesine neden olan aracı, gücü öğrenme isteği duydu. İlkin duyu organlarını gözden geçirdi. Kulağını, gözünü, burnunu, dilini ve elini tarttı. Bu organlar yalnızca cisimleri ve cisimsel nitelikleri duyumsuyor, bunların ötesinde bir şeyi duyumsayamıyordu. Kulak, cisimlerin birbirlerine çarpmasıyla havanın titreşmesinden oluşan sesleri duyuyordu. Göz, yalnız renkleri görüyor, burun kokuları, dil tatları anlıyor, el nesnelerin sertlik ve yumuşaklığını, saflık ve düzgünlüğünü duyumsuyordu.

İmgelem gücü de, dış duyular gibi ancak en, boy ve derinliği olanı, yani cisimleri algılayabiliyordu. Algılanan şeylerin tümü ci-

simlerin niteliklerindendi. Bu duyuların duyumsadıkları cisimsel niteliklerden başkasını kavrayacakları yoktu. Çünkü bu duyular cisimlere yayılmış ve cisimlerin bölünmeleriyle kendileri de bölünen, parçalanan güçlerdi. Dolayısıyla parçalanabilir cisimlerden başka bir şeyi duyumsamaları, algılayabilmeleri sözkonusu olamazdı.

Öyleyse cisimde bulunan herhangi bir güç, cisim ya da cisme giren şeylerden başkasını algılayamazdı. Oysa zorunlu Varlık'ın her bakımdan cisimsel niteliklerden uzak ve arı olduğu açık biçimde anlaşılmıştı. Bu nedenle onun algılanması, duyumsanması mümkün değildi. Ne cisim, ne cisimde yayılan bir güç, ne de herhangi bir yönden cisme ilişmiş, cismin içinde, dışında, ona bitişmiş ya da ondan ayrı olan bir şeyle kavranması mümkün değildi.

Hay, bu yüce Varlık'ı kendi zatı, özü aracılığı ile kavradığını, varlığının bilgisine ulaştığını anladı. Ne cisim, ne de cisimsel olan Zat'ı, zorunlu Varlık'ı kavrayan kendi zatının da cisim üstü ve cisimsel niteliklerden arı olması zorunluydu. Dışarıdan görünen cisimselliği, zatının gerçekliği olamazdı. Zatının gerçekliği, varlığı zorunlu olan saltık Varlık'ı bilmesine neden olan şey olmalıydı.

Hay, zatının duyularıyla algıladığı gövdesinden başka bir şey olduğunu kavrayınca, cisim, önemini bir kez daha yitirdi gözünde. Varlığı zorunlu olan kutsal Varlık'ı kavrayan kendi zatını düşünmeye ve zatı (*özü, ruhu*) aracılığı ile kendini gözlemlemeye başladı.

Acaba zatı yok olacak, çözülecek ve bozuluşa uğrayacak bir şey miydi, yoksa kalıcı mıydı? Bozulma ve çözülmenin cisimlere ilişkin nitelikler olduğunu biliyordu. Çünkü cisimler suyun buhar, buharın su, bitkinin toprak ve toprağın bitki olması gibi bir biçimden çıkıp bir başka biçime bürünebiliyorlardı. Bozuluşun anlamı buydu. Ne ki cisim olmayan, varlığında cisimlere bağımlı olmayan ve tüm cisimsel niteliklerden arı olan şey için bozuluş düşünülemezdi.

Gerçek varlık bozuluşa uğrayamazdı. Bunu kesin biçimde kavrayınca bedenden ilgisini kestiği, onu beslemekten vazgeçtiği zaman durumunun ne olacağını anlamak istedi. Oysa daha önce, zatına araç olabilme niteliğini taşıdığı sürece bedeni yoksayamayacağı bilgisine ulaşmıştı.

Bu isteğin ardından bütün bilgi edinme güçlerini, yetilerini gözden geçirdi. Bu güçlerin her biri kimi zaman güçsel (*bilkuvve*),

kimi zaman da edimseldi (*bilfiil*). Nitekim göz yumulduğu ya da gördüğü nesneden başka bir yöne çevrildiği zaman görme gücü güçsel algılayıcı durumunu kazanıyordu.

Göze güçsel algılayıcı demenin anlamı, göz şimdi algılamıyorsa da gelecekte ve görülebilecek bir nesneye yöneldiğinde görür, algılar demektir. Edimsel algılayıcı deyimi de gözün şimdi gördüğünü, algılamakta olduğunu dile getirmektedir.

Duyu organlarının algı güçlerinin güçsel ve edimsel olması gibi güçler de güçsel (*bilkuvve*) ve edimsel (*bilfiil*) olabilirler. Bu güçlerden herhangi biri eğer edimsel olarak bir şey algılamamışsa, güçselliği sürdükçe algılama isteği duymaz. Çünkü o güç, henüz hiçbir şey tanımamıştır. Tıpkı anadan doğma bir kör gibidir.

Fakat eğer bir şeyi algıladıktan sonra, algısı edimsellikten güçselliğe dönüşürse, güçsel durumda kaldığı sürece edimsel algıya özlem duyar. Çünkü o güç daha önce algıladığı için ona, algıladığı nesneye bağlanmış, sevmiş ve eğilim kazanmıştır. Bu nedenle sonradan kör olan bir adamın gözleri sürekli görme özlemi içindedir. Algılanan nesnelerin yetkinlik, değer ve güzelliğinin derecesi oranında, duyulan özlem artar, yitirilmeleri durumunda ortaya çıkan üzüntü de o oranda çok olur. O nedenledir ki, sonradan gözlerini yitiren kimselerin acısı, koklama gücünü yitirenlerin acısından daha büyüktür.

Eğer yetkinliği sonsuz, değer, iyilik ve güzelliği sınırsız, her değer ve iyiliğin üstünde, ne kadar iyilik, güzellik, değer ve yetkinlik varsa, tümünün kendisinden çıktığı (*türüm, sudur*) ve başkalarına ondan taştığı, feyezan ettiği bir varlık varsa, onu kavrayan, bilen, tanıyan kimse hiç kuşkusuz sınırsız bir tat, sonsuz bir coşku ve zevk duyar. Kuşkusuz daha sonra bu kavrayış ve bilgiden yoksun kalırsa, bu yoksunluk süresince sonsuz bir acı ve sıkıntı çekecektir.

Daha önce zorunlu Varlık'ın bütün yetkin niteliklerle donanmış ve tüm eksik niteliklerden uzak ve arı olduğunu anlamıştı. Şimdi de aracılığı ile bu Varlık'ın bilgisine ulaştığı kendi zatının da cisimlerin hiçbirine benzemeyen, cisimlerin çürüyüp bozulmasıyla bozulmayan bir şey olduğu kesin biçimde ortaya çıkıyordu.

Buna göre, kavrayışa yetenekli ve hazır olan zat (*ruh*), ölüm olayıyla bedenden kurtulup soyutlanınca, ölümden önce gövdeye egemen olarak onu kullandığı süre içinde bu zorunlu Varlık'ı hiç tanımamış, O'nunla hiç ilgisi olmamış ve O'na dair hiçbir şey duy-

mamış ise, zorunlu Varlık'a kavuşamaz. Ayrıca, kavuşamadığı için üzüntü ve acı da duymaz. İnsan biçiminde olan ve olmayan tüm hayvanlar için geçerlidir bu.

Ruh ölümden önce, bedeni kullandığı sürece ve Varlık'ın bilgisine ermiş, yetkinlik ve ululuğunu, saltanat ve gücünü bilmiş, ancak daha sonra O'ndan yüz çevirerek dünyasal ve benmerkezcil istek ve eğilimlerine uymuş ve bu durumda iken yakasını ölümün pençesine kaptırmış ise, ölümden sonra O'nun müşahededen (*görme*) yoksun kalır. O'nun yüzünü, güzelliğini görme özlemi içinde uzun bir azap ve sonsuz acılar çeker. Sonra, yeteneğine ve dünya hayatındaki hazırlığına göre ya uzun bir azaptan sonra çektiği acılardan kurtularak özlemini duyduğu Zat'ı müşahedeye erer, ya da sonsuz olarak acılar içinde kalır.

Ruhu bedeninden ayrılmadan zorunlu Varlık'ı bilen, düşüncesini O'nun ululuğu, iyilik ve değeri ile sınırlayan, ölünceye değin O'ndan yüz çevirmeyen ve edimsel olarak O'nu müşahede eder ve huzurunda dururken ölüme yakalanan kimsenin ruhu bedenden ayrıldığı zaman sonsuz bir tat, bitimsiz bir coşku, bir sevinç ve ferahlık duyar. Çünkü hayattaki müşahede ile ölümden sonraki müşahede arasında bir kopukluk yoktur. Bu müşahedesi acı lekesinden esendir. Çünkü bu durum ve müşahedeye göre acı, kötülük ve engel nedeni sayılan cisimsel güçlerin gerektirdiği duyumlar ondan ayrılmıştır.

Hay bin Yakzan, zatının yetkinlik ve zevkinin zorunlu Varlık'ı sürekli müşahedeye bağlı olduğunu anlayınca, bu müşahedeyi edimsel olarak ve sonsuza değin sürdürmeye karar verdi. Dünyada tattığı zevk, ölüm sonrasında da ve acıyla hiç karışmaksızın sürmeliydi. Bunun için de O'ndan bir göz kırpışı olsun yüz çevirmemeli, son soluğuna değin edimsel olarak aralıksız müşahede içinde olmalı ve bu durumda iken ölüme teslim olmalıydı.

Nitekim sufilerin önderi Cüneyd, ölümüne yakın, bu müşahede durumuna işaret amacıyla, "Bu zaman kendisinden yararlanılacak zamandır" dedikten sonra "Allahuekber" diyerek namaza başlamak üzere tekbir almıştı.

Hay, aldığı karardan sonra mutlak Varlık'tan yüz çevirmeyi imkânsız kılacak edimsel müşahedeyi sürdürmenin nasıl ve ne yolla mümkün olabileceğini araştırmaya başladı.

Hay'ın araştırmaları sonunda bulabildiği en iyi yöntem, sürekli düşünme (*tefekkür*) oldu. Bütün zamanını o yüce Varlık'a ayırdı. Her an O'nu düşünüyordu. Fakat zaman zaman gözüne çarpan bir nesne, kulağına gelen bir ses, zihnini çelen aykırı bir düşünce, doğal gereksinimleri, hastalık, soğuk, sıcak gibi kimi etkenler düşünmesini engelliyor, kesintiye uğratıyordu. Düşünmesinin kesintiye uğraması ise bulunduğu durumdan uzaklaşmasına neden oluyordu. Bulunduğu müşahede durumuna yeniden dönebilmek için şiddetli bir mücahedeye[1] girmesi gerekiyordu.

Herhangi bir nedenle O'ndan yüz çevirdiği bir anda ya da bir gaflet anında ansızın ölümün pençesine düşmekten çok korkuyordu. Çünkü böyle bir durum, sonsuz bir hüsran demek olan sevgiliden yoksun kalmasına, acıklı bir azaba uğramasına neden olabilirdi. Bu korkuyla fenalıklar geçiriyor, fakat bir çözüm yolu bulamıyordu.

Sorununa bir çözüm yolu bulmak düşüncesiyle hayvanları, hayvanların davranışlarını araştırmaya başladı. İçlerinde mutlak Varlık'ı bilen birisi olabilirdi. Eğer böyle birisini bulabilirse ondan içine düştüğü tehlikeli durumdan kurtulmasını sağlayacak bir çözüm yolu öğrenebilirdi.

Araştırmaları sonuçsuz kaldı. Hayvanlar bir ömür boyu, geceli gündüzlü yalnızca yemek, içmek, çiftleşmek, ısınmak, serinlemek ve benzeri doğal istek ve gereksinimlerini gidermek için çalışıyorlardı. Bu durumun dışında kalan, değişik bir amaç uğruna davranışta bulunan, çalışan bir hayvan bulamadı.

Gözlemlediği ve incelediği durumlardan anladı ki, hayvanlar mutlak Varlık'ın bilincinde değildiler. Aralarında ne O'nu tanıyan, ne de müşahedesine özlem duyan vardı. Bu yoksunlukları nedeniyle belli ki tümü yok olacak veya yokluğa benzer bir duruma geleceklerdi.

Hayvanların sonları hakkında ulaştığı yargının bitkiler için de, hem de öncelikle geçerli olacağı açıktı. Çünkü bitkilerin anlayışı hayvanların anlayışının ancak bir parçası olabilirdi. Anlayış bakımından daha gelişmiş olan, zorunlu Varlık'ı bilebilecek bir yet-

kinliğe ulaşmamışsa, anlayışı daha yetersiz olan bitkilerin o düzeye erişemeyeceği evleviyetle anlaşılmış olurdu. Kaldı ki, incelendiğinde bitkilerin bütün eylemlerinin beslenme ve büyüme ile sınırlı kaldığı görülüyordu.

Hay bin Yakzan, sorununa hayvan ve bitkilerden bir çözüm bulmaktan umut kesince göklere, yıldızlara baktı. Tümü belirli bir düzen içinde muntazam hareket ediyorlardı. Saydam ve aydınlıktılar. Üstelik bozulma ve değişmeye uğradıkları da görülmüyordu.

Hay, birdenbire güçlü bir sezgi[2] ile bu gök cisimlerinde zorunlu Varlık'ı anlayacak cisim dışı bir şeyin varlığını anladı. Bu şey, cisim olmadığı gibi cisme girmiş bir şey de değildi.

Buna göre gök cisimlerinde cisimlikten arı bir varlık vardır. Nitekim benzerleri olan insan, bütün güçsüzlüğüne, dünyasal işlere şiddetle bağımlı ve bozulur cisimlerden olmak gibi eksik nitelikleri taşımasına karşın zorunlu Varlık'ı anlayacak bir öze, zata sahiptir. Çünkü söz konusu eksiklikler, insan zatının cisim ve cisimsel niteliklerden uzak olmasını engelleyememiş, bozulmaya uğramasına neden olamamıştır.

Bu karşılaştırmadan anlaşılıyordu ki gök cisimleri zorunlu Varlık'ı bilmeye yetenekli bir zata, bir öze sahip olmak konusunda insandan daha üstün ve hak sahibi idiler. Çünkü gök cisimleri zorunlu Varlık'ı biliyor, sürekli ve edimsel müşahede içinde bulunuyorlardı. Gök cisimlerinde, kendisini zaman zaman müşahededen alıkoyan doğal engel ve ilişkilerin benzerleri yoktu.

Hay, gök cisimleri ile olan benzerliğinin ayrımına varınca, gök cisimlerine benzerliğini sağlayan onurlu varlığın, hayvanlar arasında niçin yalnız kendisine özgü kılındığı üzerinde düşündü

Nesnelere ilişkin önceden edindiği bilgileri yokladı. Nesnelerin dönüşümlerinden yola çıkarak vardığı sonuçları yeniden hatırladı.

Nesneler hep bulundukları durum ve biçimde kalmıyorlardı. Sürekli bir oluş ve bozuluş içindeydiler. Çünkü yalın değil, bileşiktiler. Yapılarını birbirine karşıt ögeler oluşturuyordu. İçlerinde katışıksız, saf bir nesne yoktu.

Bozuluşa en az uğrayanlar altın ve yakut gibi yalınlığa en yakın, bileşenleri en az olan cisimlerdi.

Gök cisimleri ise yalın ve katışıksızdı. Bu yüzden bozuluşa uğramıyorlar, biçimleri sürekli değişiklik göstermiyordu.

Oluş ve bozuluş dünyasındaki cisimlerin bir bölümünü oluş-

turan dört öge, bir cisimlikle cisimliğe eklenmiş tek biçimden (*suret*), bitki ve hayvan gibi diğer bir bölümü de cisimlikle çok sayıda biçimin birleşmesinden oluşuyordu.

Az sayıda biçimin birleşmesinden oluşan cisimlerin eylem ve etkileri de azdı. Bunlar canlılıktan da o ölçüde uzaktılar. Biçim ve yetenekten tümüyle yoksun olan nesnelerin canlılık kazanması ise olanaksızdı. Böylesi nesneler yokluğa benzer bir durumda kalıyorlardı.

Çok sayıda biçimin birleşmesinden oluşan cisimlerin eylem ve etkileri çok, canlılık yetenekleri güçlüydü. Eğer bu biçimler maddeye hiç ayrılmayacak şekilde girmişse, o maddede canlılık son derece güçlü, sürekli ve açıktı.

Özdek (*heyula*) adı da verilen madde, tüm biçimlerden soyutlanmıştı. Bu nedenle maddede hiçbir canlılık belirtisi yoktu. Yokluğa benzer bir durumdaydı.

Cisimlikle tek bir biçimin birleşmesinden oluşan dört öge, yani toprak, su, ateş ve hava, oluş ve bozuluş evrenindeki en aşağı varlık derecesini oluşturuyordu.

Çok sayıda biçimi toplayan nesneler ögelerin birleşmesinden oluşuyordu. Yalnızca ögelerin birleşmesinden oluşan cisimler, nesneler içinde canlılık dereceleri en zayıf olanlardı. Ancak tek yönlü bir harekete sahiptiler.

Bu tür nesnelerin canlılıklarının zayıf oluşu, bileşimlerindeki ögelerin farklı nitelikte ve birbirinin biçimini değiştirme eğiliminde olmasından ileri geliyordu. Ögelerin savaşımından baskın çıkan ögenin niteliği diğer ögelerin etkinliğini kırıyor, güçlerini yok ediyordu. Bileşik, baskın çıkan ögenin niteliğine bürünüyordu. Tek ögenin canlılık yeteneği az olduğu için doğal olarak bileşiğin canlılığı da az oluyordu. Bu nedenle varlıkları kalıcı ve kararlı değildi. Bitkilerin canlılıkları bunlardan daha güçlü, hayvanların canlılıkları da bitkilerden daha güçlü ve belirgindi.

Ögeleri ılımlı olan bileşiklerde hiçbir unsurun niteliği diğerlerine baskın çıkıyordu. Ögeler arasında tam bir denge, tam bir uyum vardı. Birbirlerini eşit oranda etkiliyorlar, güçlerini de karşılıklı ve eşit oranda gideriyorlardı. Bir ögenin eylem ve etkisi diğerlerinden daha belirgin değildi. Dolayısıyla niteliği bileşiğe egemen olamıyordu. Böyle olunca o bileşiğin özdoğası (*mizac*) ögelerin hiçbirinin niteliğine benzemiyordu. Kabul edilen biçim ve yeteneği etkileyecek, bozacak karşıt bir nitelik de bulunmuyordu.

İşte bu doğal ılımlılık nedeniyle bileşik canlılığa yetenek kazanıyordu. Ilımlılık arttıkça bileşik yetkinleşiyor, ögelerin nitelikleri arasındaki uyum güç kazanıyordu. Nitelikler arasındaki çelişki tümüyle ortadan kalkıyor ve bileşiğin canlılığı daha muntazam oluyordu.

Kalpte bulunan hayvansal ruh toprak ve sudan daha ince (*latif*), ateş ve havadan daha yoğundu. Bu nedenle bütün bileşiklerin en ılımlı olanıydı. Niteliği, ögelerinin niteliklerinin bileşiminden oluşmuştu. Ögeleri arasında belirgin bir karşıtlık, çelişki yoktu. Bu nedenle canlılık biçimini alma, kabul etme yeteneği kazanmıştı.

Hayvansal ruh, bu ılımlılık arttıkça daha mükemmelleşiyordu. Niteliği, ögelerinden birinin niteliğine eğilim göstermek ya da onlarla çelişkiye düşmek gibi tehlikelerden uzaklaşıyor, dolayısıyla canlılığı daha da güç kazanıyordu.

Hay bin Yakzan, hayvansal ruhlar içinde en ılımlı olanının oluş ve bozuluş dünyasındaki canlılığın en mükemmeline ulaştığını ve bu ruhun biçiminin bir karşıtı olmadığını ve biçimlerinin karşıtı olmayan gök cisimlerine benzeyen bu ruhun kendi hayvansal ruhu (*can*) olduğunu anladı.

Bu ruh yükseklere doğru hareket eden ögelerle aşağıya doğru hareket eden ögelerin tam ortası bir niteliğe sahiptir. Hatta eğer bu ruh yeryüzü ile ateşin yükselebileceği son nokta arasındaki mesafenin tam ortasına konulabilse, bozuluşa uğramadığı sürece orada kalır, ne yukarıya çıkmak ne de aşağıya inmek ister. Eğer belirli bir mekân üzerinde hareket ederse merkez çevresinde, yerinde hareket ederse kendi ekseni çevresinde döner ve küre biçimini alır. Onun için bunun dışında bir şey mümkün değildir. Bu nedenle, bu ruhun gök cisimlerine benzerliği son derece güçlüdür.

Hay bin Yakzan, üzerlerinde yaptığı gözlem ve incelemeler sonunda hayvanların zorunlu Varlık'ın bilincinde olduklarını gösteren bir belirti bulamamıştı. Yalnız kendisiydi o Varlık'ın bilincinde olan. Demek ki, gök cisimlerine benzeyen ve ılımlı ruhu barındıran tek canlı kendisiydi. Öyleyse hayvanlardan farklı bir türün temsilcisi olmalıydı. Kendisi diğer hayvanların yaratılış amacından farklı bir amaç için yaratılmıştı. Çünkü hiçbir hayvan türünün yükümlü kılınmadığı yüce görevlerin yükümlülüğünü taşıyordu.

Varlığını tamamlayan iki parçadan –beden ve hayvansal ruh– güzel olanı, bütün nesneler içinde oluş ve bozuluş dünyasının dışında, eksik olan gök cisimlerine en çok benzeyeni, yani hayvansal

ruhu idi. Varlığını tamamlayan bu iki parçadan da üstün olanı (*eşref*) ise kuşkusuz zorunlu Varlık'ın bilincine varan, O'nu tanıyan Tanrısal emr, yani ruhtu.[3] Bu onurların en büyüğüydü.

Ruh (*Tanrısal emr*) başkalaşımı kabul etmez. Bozuluşa uğramaz. Cisimlerin nitelikleri ile nitelenemez. Hiçbir duyu ile algılanamaz. Hayal de edilemez. Varlığının bilgisine kendisinden başka hiçbir araçla ulaşılamaz.

Ona ulaşmak yine ancak kendisiyle mümkündür. Bilen de o, bilinen de o, bilgi de odur. Bilgin de, bilim de, bilinen de odur. Aralarında bir ayrılık, aykırılık yoktur. Çünkü ayrılık, aykırılık yalnız cisimlere özgü durumlardır. Oysa ruh evreninde ne cisim, ne cisimsel nitelikler, ne de cisimliğe ilişkin bir şey vardır.

Eylemin Üç Aşaması

Hay bin Yakzan, hayvanlar arasında gök cisimlerine yalnız kendisini benzer kılan nedeni anlayınca bütün gücüyle gök cisimlerine yönelmenin, onlara benzemeye çalışmanın zorunlu olduğu gerçeğini anladı.

Hay, yine kendisinin zorunlu Varlık'ı bilen onurlu parçası, ruhu nedeniyle zorunlu Varlık'la da az çok benzeştiğini gördü. Çünkü Varlık cisimsel niteliklerden nasıl arı ve yüce ise kendisinin gerçekliğini oluşturan parçası olan ruhu da cisimsel niteliklerden öylesine arı ve yüce idi. Öyleyse mümkün olabilecek tüm yönlerden zorunlu Varlık'ın niteliklerini kazanmaya çalışmalıydı.

O'nun ahlakıyla ahlaklanmalı, eylemlerine boyun eğmeli, istemine (*irade*) karşı çıkmamalı, bütün işlerini O'na ısmarlamalıydı. Bundan dolayı gövdesi incinecek, zarara uğrayacak, hatta bütünüyle yok olacak olsa bile, hakkındaki her yargısına bütün kalbiyle ve sevinç duyarak razı olmalıydı.

Hayvanlarla da aralarında bir ortaklık, benzerlik vardı. Kendisini oluşturan diğer parça oluş ve bozuluş evrenine, dünyaya aitti. Karanlık ve yoğun gövdesini oluşturan bu aşağılık parça kendisini yeme, içme ve benzerleri gibi diğer hayvanlarla özdeş kılacak davranışlara zorluyordu.

Kuşkusuz bedenin yaratılışı büsbütün saçma ve anlamsız değildi. Ruhla birleştirilmesi amaçsız ve gereksiz olamazdı. Öyleyse ilgisini kesmeyerek gövdesini kollamak, durumunu olabildiğince

düzeltmeye çalışmak zorundaydı. Onu kollamak da ancak diğer hayvanların davranışlarına benzer davranışlarda bulunmakla mümkün olabilirdi.

Bu üç tür benzerlik, üç amaç yönünde zorunlu eylemlerle yükümlü kılıyordu kendisini:

1 – Hayvanlara benzerliğin gerektirdiği eylemler.

2 – Gök cisimlerine benzerliğin gerektirdiği eylemler.

3 – Zorunlu Varlık'a benzerliğin gerektirdiği eylemler.

Birinci benzerlik ve gerektirdiği eylemler zorunludur. Çünkü dünyasal bir bedeni vardır. Farklı görevleri olan organları ve çok değişik güçleri barındıran bedenin de türlü türlü gereksinimleri vardır.

İkinci benzerlik ve gerektirdiği eylemler de zorunludur. Kalbinde barındırdığı hayvansal ruhu bunu zorunlu kılmaktadır. Kalp ise bedenin ve tüm bedensel güçlerin kaynağı, ilkesidir.

Üçüncü benzerlik ve gerektirdiği eylemler ise "O, O'dur" gerçeği nedeniyle zorunludur. Çünkü kendi gerçekliği, zorunlu Varlık'ı bilen zattan (*öz, ruh*) oluşmaktadır. Daha önce sıkıntılardan kurtularak mutluluğa ulaşmasının zorunlu Varlık'ı bir göz kırpışı kadar bile gafil olmayacak biçimde sürekli müşahede etmeye bağlı olduğunu anlaması da bununla mümkün olmuştu.

Hayvanlara benzerliğin gerektirdiği eylemler müşahede durumuna bir katkıda bulunamaz. Tersine, bu eylemler insanı müşahededen alıkoyar, önüne engeller çıkarır. Çünkü bu benzerlik duyumsal işlerle uğraşmayı gerekli kılmaktadır. Bedensel ve dünyasal bütün işler, eylemler ise müşahede yoluna gerilmiş engellerdir.

Bedensel eylemler, gök cisimlerine benzemesine neden olan hayvansal ruhun isterleri açısından kaçınılmazdır. Bu eylemler müşahedeyi engellemesi bakımından zararlı olmakla birlikte, canın korunması ve sürdürülmesi zorunluğu açısından gerekli ve yararlıdır.

Gök cisimlerine benzerlik tam anlamıyla gerçekleştirildiği zaman müşahede yolunda önemli aşamalar yapılır. Fakat bu müşahede katıksız bir müşahede değildir. Çünkü müşahedeye bu yolla erenler kendi zatlarına da ilgi ve eğilim içindedirler.

Üçüncü benzerlik ile katıksız bir müşahedeye, katıksız bir kendinden geçmeye (*istiğrak*)[4] ulaşılır. Bu müşahedede yalnızca zorunlu Varlık görülür. Ondan başkasına ilgi ve yönelim sözkonusu olamaz. Bu yolla müşahedeye erenlerin kendi zatları yitmiş,

yok olmuştur. Gerçek ve zorunlu olan tek Zat dışında tüm varlıklar yokluğa gömülmüşlerdir.

Hay, son amacının bu üçüncü benzerlik olması gerektiğini anladı. Ne var ki, bu benzerlik ancak ikinci benzerlik durumunda uzun bir süre çalıştıktan ve hazırlıktan sonra gerçekleşebilirdi. İkinci benzerlikte geçireceği hazırlık dönemi de birinci benzerlik nedeniyle mümkün olabilirdi.

Gerçekleşmenin Yöntemi

Hay bin Yakzan, yapısının gerektirdiği eylemleri nasıl gerçekleştireceğini araştırmaya, düşünmeye başladı ulaştığı kuramsal sonuçlardan sonra.

Hay, hayvanlara benzerliğin yardımının zatına değil, doğasına olduğunu biliyordu. Ne ki, zatının ilerlemesini engellese de bu benzerlik kaçınılmazdı. Bu nedenle hayvanlara benzerliğin gereklerini en alt düzeyde yerine getirmeye zorlamalıydı kendini. Bu düzeyin ölçüsü, canın varlığını daha azıyla sürdüremeyeceği yeterlik miktarı olmalıydı.

Canın varlığını sürdürebilmesi için zorunlu iki şey vardı. İlk zorunluluk hayvansal ruhun gücünü korumak üzere beden içinde tükenen besinlerin yerine yenisini almak, ikinci zorunluluk da canı soğuk, sıcak, yağmur, güneş, yırtıcı hayvanlar gibi dış etken ve tehlikelere karşı korumaktı.

Zorunlu gereksinimlerini belirleyeceği bir düzen içinde karşılamalıydı. Yoksa aşırı gidebilir, yeterlik ölçüsünün üzerine çıkabilirdi. Bu da farkında olmadan kendi aleyhine çalışması demek olurdu.

Söz konusu belirlemeyi şu üç şeyde yapmalıydı:

1 – Neleri yemeliydi?

2 – Ne kadar yemeliydi?

3 – İki yemek arasındaki zaman ne kadar olmalıydı?

Yiyebileceği maddeler üzerinde düşündü. Besin maddelerini üç sınıfa ayırmak mümkündü:

1 – Henüz kocamamış bitkiler. Bunlar yenilebilecek nitelikte yaş bitkilerdi.

2 – Türlerinin devamını tohumlarıyla sağlayan bitkilerin yaş ya da kuru meyveleri.

3 – Yenilebilecek nitelikteki kara ve deniz hayvanları.

Bütün çeşitleriyle besinler hiç kuşkusuz Hay'ın mutluluğu kendisine yakınlıkta gördüğü, olanca gücüyle benzemeye çalıştığı zorunlu Varlık'ın eyleminin ürünü, eseriydi. Bu nedenle onları yemek yetkinleşmelerini, yaratılış amaçlarına ulaşmalarını engellemek olacaktı. Dolayısıyla onları yemesi, onların Özne'sine, zorunlu Varlık'a karşı koymaktan, isyandan başka bir anlam taşımazdı. Bu da gerçekleştirmek istediği benzeşim ve ulaşmak istediği yakınlık amacıyla çelişkiye düşmek demekti.

Bu yaklaşımın doğal sonucu olarak Hay, doğru olanın, olabilirse yemekten büsbütün uzak kalmak olduğunu düşündü. Fakat buna güç yetiremezdi. Çünkü yemek yemeyi büsbütün bırakırsa kendi cismi telef olurdu. Bu ise Özne'ye birinciden daha şiddetli, daha büyük bir isyan demek olurdu. Çünkü kendi cismi, yiyeceği maddelerin cisimlerinden daha üstün, daha onurlu idi ve onları yiyerek daha üstün olanın yaşamasını sağlıyordu. Bu bakımdan kendi cisminin bozuluşu ile diğer nesnelerin bozuluşu sonucunu doğuracak bu iki zorunlu durumdan daha zararsızını seçmek, dolayısıyla iki karşı koyuştan daha hafif olan nesnelerin telefine katlanmak gerekiyordu.

Hay, önce besin maddelerinin hangilerinin daha kolay elde edileceğini tesbit etmeli, sonra alacağı miktarı belirlemeliydi. Eğer tümü kolaylıkla bulunuyor, elde edilebiliyorsa, o zaman, ihtiyatlı davranarak Yaratıcı'nın eylemine en az karşı çıkış sayılacak olanını seçmek gerekirdi. Buna göre en doğrusu, türünün devamını sağlayan, çekirdeği olan meyveleri seçmekti. Yalnız bir koşulla: Çekirdekleri yememeli, bozmamalı, taşlık ve çorak alanlara atarak telef etmemeliydi.

Buna göre amacına en uygun olan yiyecekler elma, armut, erik gibi etli ve besleyici meyvelerdi. Bunları bulamazsa, o zaman, ceviz ve badem gibi içiyle beslenilebilecek yemişlerden, ya da diğer meyvelerden iyice olgunlaşmış olanlarını yiyebilirdi. Bu meyveler içinden de en bol ve çoğalma niteliği en güçlü olanına öncelik vermeliydi. Eğer bitkilerden yemek zorunda kalırsa, bitkileri kökünden koparmamaya, varsa tohumlarını telef etmemeye özen göstermeliydi.

Yeterli meyve ve sebze bulamazsa, o zaman, hayvanlardan ya da yumurtalarından yararlanabilirdi. Bunda da sayısı en çok olanı seçmek, türün tükenmesine neden olmamak koşuluna bağlı kalmalıydı.

Hay, yiyeceklerin seçimi konusundaki ilkelerini böylece belirledikten sonra, yemesi gereken miktarı düşündü. Alacağı besin, açlığın bedeninde neden olduğu boşluğu dolduracak ölçüde olmalıydı. Bu ölçüyü kesinlikle aşmamalıydı.

İki yemek arasındaki süreyi de şöyle belirledi: Ayakta durmasını sağlayacak kadar yedikten sonra, gök cisimlerine benzeyebilmek için yerine getirmek zorunda olduğu –ayrıntıları ileride verilecek– görevlerden herhangi birini yapamayacak denli güçsüzleşinceye kadar ikinci kez yemek yememeliydi.

Canın varlığını sürdürmek için gerekli olan ikinci iş, yani onu dış etki ve tehlikelerden koruyacak, çeşitli eziyetlerden uzak tutacak önlemleri almak Hay için çok kolaydı. Zaten hayvan derilerinden yaptığı giysiler giyiyor, kendisini dış etken ve tehlikelerden koruyan bir barınağı bulunuyordu. Bu kadarı yeterli, daha fazlasıyla uğraşması gereksizdi.

Hay, beslenmesi konusunda saptadığı ilke ve ölçülere uyum sağladıktan sonra, gök cisimlerine benzer eylemleri gerçekleştirmenin yollarını araştırmaya, düşünmeye başladı. Gök cisimlerine nasıl benzeyebilir, onların niteliklerini, özelliklerini nasıl kazanabilirdi? Bu konuda bir karara varabilmek için öncelikle gök cisimlerini gözlemlemesi gerekiyordu.

Gök cisimlerinde üç tür nitelik gözleniyordu. Birincisi, kendilerinin altında bulunan oluş ve bozuluş dünyası ile ilişkilerinde kendini gösteren niteliklerdi. Bunlar oluş ve bozuluş dünyasını etkileyerek ısıtmak, soğutmak, aydınlatmak, saydamlık ya da yoğunluk vermek gibi nesneleri varlığı zorunlu Özne'den taşan ruhsal biçimleri kabule yetenekli duruma getiren niteliklerdi.[5]

İkincisi, saydamlık, parlaklık, kir ve bulanıklıktan uzaklık, kendi ekseni çevresinde ya da bir başkasının çevresinde dairesel biçimde hareket etmek gibi gök cisimlerinin kendilerine özgü niteliklerdi.

Gök cisimlerinde gözlenen üçüncü tür nitelik ise zorunlu Varlık'la olan bağıntılarından kaylanan niteliklerdi. Zorunlu Varlık'ı sürekli müşahede etmek, O'ndan yüz çevirmemek, O'na olağanüstü bir tutkuyla bağlanmak, bütün buyruklarına boyun eğmek ve yalnız O'nun istemi doğrultusunda hareket etmek gibi.

Hay, bütün bu niteliklerinde gök cisimlerine benzemek için çalışmaya başladı.

Gök cisimlerinin oluş ve bozuluş dünyası ile ilişkilerinden or-

taya çıkan niteliklerini kazanmak amacıyla, kendisini, kendinden aşağı yaratıkların hizmetine adadı. Bitki ve hayvanların gereksinimlerini karşılamayı, karşılaştıkları sorunları çözümlemeyi, her durumda onlara yardımcı olmayı bir görev saydı kendine.

Sözgelimi bir engel nedeniyle güneş ışıklarından yoksun kalmış bir bitki mi gördü, hemen koşuyor, engeli kaldırıyor, bitkiyi güneş ışığına kavuşturuyordu. Yabancı bitkiler tarafından kuşatılmış, hayatı tehlikeye girmiş bir bitki bile kaçmıyordu Hay'ın gözünden. Hemen boğulmak üzere olan bitki ile diğerlerinin arasını ayırıyor, çevresini açıyordu. Sudan uzak kalmış, ölürcesine susamış bir çiçek mi gördü, onu suya kavuşturana kadar hiç durmadan çalışıyordu.

Yabanıl bir hayvanın pençeleri arasında son soluklarını almakta olan zavallı bir yavru Hay'ın müdahalesi ile canını kurtarıyor, yaşamının sevincini yeniden duyuyordu. Herhangi bir yerine bir şey batmış, bir çalıya takılmış, gözüne ya da kulağına bir şey kaçmış acıyla inleyen, kıvranan hayvanlar Hay'ı yanıbaşlarında buluyorlardı. Hay'ın sevecen elleri yaralarını sarıyor, acılarını dindiriyordu.

Bir sevimli derecik, bir ırmak da yardıma gereksinim duyabilirdi. İçine yuvarlanan bir kayanın akışını engellediği bir dere, toprağın kayarak önünü kapattığı, yönünü çevirdiği bir ırmak, Hay'ın çalışmaları sonucu kendilerine alışmış, bekleyip duran bitki ve hayvanlara doğru olağan akışını sürdürüyordu.

Hay, bitki ve hayvanlara yönelik ilgi ve etkinlikleri kendisi için doğal bir nitelik durumuna gelinceye kadar büyük bir titizlikle eylemini sürdürdü.

Arkasından, gök cisimlerinin kendilerine özgü niteliklerini kazanmanın yollarını araştırdı. Bunun için en çok temizliğe önem vermesi gerekiyordu. Kendisini, giysilerini ve gövdesini temizlemek ve güzelleştirmekle yükümlü kıldı. Sık sık yıkanmaya başladı. Dişlerini, tırnaklarını ve gövdesinin en çok kir toplayan diğer yerlerini temiz tutmaya özen gösterdi. Çiçeklerden ve otlardan güzel kokular elde ederek bunları kullandı. Giysilerini olabildiğince temiz tutmaya ve güzelleştirmeye çalıştı.

Hay, bir yandan kendini temizler, güzelleştirmeye çalışırken bir yandan da gök cisimlerininkine benzer dairesel hareketler yapıyordu. Kimi zaman adanın çevresinde dönüyor, kimi zaman barınağının ya da bir tepenin çevresinde dönüyordu yürüyerek ya

da koşarak. Öylesine yoğun bir çaba harcıyordu ki, özellikle kendi çevresinde dönerken düşüp bayıldığı bile oluyordu.

Gök cisimlerine üçüncü tür niteliklerinde benzemek için de duyulur dünyadan bütün ilgisini keserek sürekli zorunlu Varlık'ı düşünüyordu. Gözlerini yumuyor, kulaklarını tıkıyor, hayale kapılmaktan kaçınıyordu düşüncesini daha iyi yoğunlaştırabilmek için. Bütün çabası yalnız O'nu düşünebilmek, O'na hiçbir şeyi ortak etmemek içindi.

Hay giderek düşünme eylemini dairesel hareketleriyle desteklemeye, güçlendirmeye başladı. Hareketi sırasında bedensel güçleri zayıflıyor, etkinliğini iyice yitiriyordu.

Bu çalışmaları sonunda öyle bir noktaya geldi ki, dönme eylemi şiddetlendikçe duyulur dünya tümüyle kayboluyordu. Bedensel araçlar gereksinen hayal ve diğer güçleri gevşiyor, cisimden arınmış eylemleri güç kazanıyordu. Hatta kimi zaman düşüncesi dünyasal olanlarla karışmaktan kurtularak öylesine saflaşıyorduki, onunla zorunlu Varlık'ı müşahede ediyordu.

Fakat bu müşahede durumu uzun sürmüyor, cisimsel güçler bastırarak durumunu bozuyor, onu aşağıların aşağısı olan eski durumuna çeviriyorlardı. Bunun üzerine Hay, bedensel güçlerine dönüyor, eğer bunlar kendini çalışmalarından alıkoyacak denli güçsüzleşmişse, daha önce belirlediği ilkeler doğrultusunda besin alıyordu. Yeterli güce ulaştıktan sonra da açıklanan biçimde gök cisimlerine benzemek üzere çalışmalarına yeniden başlıyordu.

Düşüncesini cisim ve cisimlik kuşkularından arındırma gücünü kazandığı zamanlarda kendisinde, tanrısal niteliklerle donanan kimselere özgü birtakım durumlar belirerek kendisini bu makama çağırıyordu. Hay böylesi zamanlarda zorunlu Varlık'ın niteliklerini kavramaya çalışıyordu.

Hay, bu edimlerine başlamazdan önce, bilimsel araştırmaları sırasında zorunlu Varlık'ın niteliklerinin ikiye ayrıldığı sonucuna ulaşmıştı. Bunlardan birincisi olumlu niteliklerdi (*sıfat-ı sübutiye*). Bilim, güç ve hikmet gibi. İkincisi ise olumsuzlanan niteliklerdi (*sıfat-ı selbiye*). Cisimlik ve cisimliğe özgü olanla ve bunlarla isterse çok uzaktan olsun ilgi ve bağlantısı olan her şeyden arınmış olması gibi.[6]

Zorunlu Varlık'ı olumlu niteliklerinde de cisimsel niteliklerden soyutlamak temel koşuldur. Çünkü zorunlu Varlık, olumlu nitelikleri nedeniyle çokluğu kabul etmiş sayılamaz. Çokluğu kabul

etme şöyle dursun, olumlu niteliklerin tümü, zorunlu Zat'ın gerçekliği demek olan tek bir anlama döner.

Hay, iki bölüme ayrılan bu niteliklerin her birinde zorunlu Varlık'a nasıl benzeyebileceğini araştırdı.

Olumlu niteliklerin zorunlu Varlık'ın gerçekliği dışında bir gerçekliği yoktu. Çünkü böyle bir durum çokluğu gerekli kılardı. Çokluk ise cisimlere özgü bir nitelikti. Buna göre, zorunlu Varlık'ın özünü bilmesi, bir bilen-bilinen ikiliği çıkarmazdı ortaya. Tersine, özü, özünü bilmesinin aynısı, özünü bilmesi, özünün aynısıydı.

Öyleyse niteliklerin ayrı ayrı kazanılması olanaksızdı. Nitelikler öze ilişkin ve özün aynısı olduğuna göre onları donanmak ancak zorunlu Varlık'la özdeşleşmeye bağlı bir durumdu.

Hay'ın zorunlu Varlık'la özdeşleşmesi ancak bilgi yoluyla mümkündü. Hay, zorunlu Varlık'ı bilebilirse, ulaştığı bilgi, zorunlu Zat'tan farklı bir gerçeklik anlamı taşıyamaz, O'nun aynısı olurdu. Bu nedenle olumlu niteliklerinde zorunlu Varlık'a benzemek, hiçbir cisimsel nitelikle karıştırmaksızın O'nu bilmek demekti.

Anlatılamayan

Hay, bu çıkarımlardan (*istidlal*) sonra aynı yaklaşımla kendini ele aldı.

Olumsuzlanan niteliklerin tümü, zorunlu Varlık'ı cisimlikten soyutlamaya yönelikti. Bu nedenle tüm cisimsel niteliklerden kendini arındırmaya çalıştı. Zaten gök cisimlerine benzemek için yaptığı çalışmalar, uyguladığı çileci yöntemler sonucu cisimsel niteliklerin çoğundan arınmıştı. Fakat yine de bir kalıntı vardı üzerinde. Sürdürdüğü dairesel hareketler, bitki ve hayvanlara ilişkin şeyleri önemsemesi, onlara acıması, onları yetkinliğe ulaşmaktan alıkoyan engelleri ortadan kaldırmak için çaba harcaması bunların en belirgin olanlarıydı. Bütün bunlar da önünde sonunda cisimlere özgü niteliklerdi. Çünkü bunları cisimsel güçleriyle görüyor, cisimsel güçleriyle çaba harcıyor, uğraşıyordu.

Söz konusu ilgi ve eylemlerin tümünü terketti Hay. Çünkü bu ilgi ve eylemler büyük bir istekle koştuğu, ulaşmak için çalıştığı üçüncü benzerlik durumuna yakışacak şeyler değildi.

Barınağının en kuytu köşesine çekildi. Adeta kendini hapsey-

ledi oraya. Gözlerini sımsıkı kapattı. Cisimsel güçlerden yüz çevirdi. Duyulur dünya ile olan bağlarını kesti. Düşünce ve çabasını zorunlu Varlık'a yöneltti. Hayaline gelen diğer tüm şeyleri anında kovarak düşüncesini yalnız O'na özgü kıldı.

Hay artık yalnızca düşünüyordu. Bunu bir yaşama biçimi durumuna getirmiş ve bu yaşam içinde kendini, benliğini eğitiyor, arındırıyordu.

Hay, bu yoğun yaşama zamanla öylesine alıştı ki, günlerce hiçbir şey yemediği, yerinden hiç kımıldamadığı oluyordu. Düşünürken kendi özü dışındaki tüm varlıklar siliniyor, kayboluyordu. Fakat kendi özü henüz zorunlu ve gerçek Varlık olan Zat'ın müşahedesine daldığı zamanlarda yok olmuyordu. Bu kötü bir durumdu. Çünkü katıksız müşahedeye diğer bir şeyi karıştırmanın görüş ve düşüncedeki şirkten ileri geldiğini biliyordu.

Hay, şirkten kurtulana, hem kendisi, hem de yer, gökler ve içerdikleri şeyler, ruhsal biçimler ve zorunlu Varlık'ı bilen tüm özler düşüncesinden tümüyle silinip yitinceye kadar Tanrı'yı katıksız müşahedeye ulaşmak için çalışmasını sürdürdü. Sonunda diğer varlıklar da, kendi özü de kayboldu, tümüyle yok oldu. Zorunlu ve gerçek Varlık'ın, kendinden başka bir gerçeklik taşımayan sözüyle, *"Bugün mülk kimindir? Tek ve her şeye gücü yeten Tanrı'nındır."*[7] diye haykırarak yokluğa (*fena*)[8] erdi.

Hay bin Yakzan bu aşamaya ulaştıktan sonra, zorunlu ve tek olan Zat'ın çağrısını duydu, kelamını anladı. Konuşmaması, konuşmanın ne olduğunu bilmemesi o tek Varlık'ın kelamını anlamasını engelleyemedi. Bu durum içinde kendini yitirdi, daldı ve boğuldu. Hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın duymadığı, hiçbir kalpten geçmeyen şeyleri gördü ve tattı.

Bir Uyarı

Sakın hiç kimsenin kalbinden geçmeyen bu durumu tanımlama, niteleme sevdasına kapılma. Düşün ki, insanın kalbine gelen şeylerin bile birçoğunu tanımlamak, nitelemek mümkün olmuyor. Böyleyken, kalpten geçmesi mümkün olmayan, kalbin bulunduğu dünyanın dışında ve bu dünyada bulunanların eşi ve benzeri olmadığı şeyleri tanımlamak nasıl mümkün olabilir?

Kalp sözcüğü ile ne kalbin cismini, ne de içinde barındırdığı

hayvansal ruhu anlatmak istiyorum. Anlatmak istediğim, sahip olduğu güçler aracılığı ile insana taşan tanrısal ruhun özel biçimidir. Bu özel biçimlerin her birine kalp adı verilir.

Hiç kimse, Hay'ın aşamasında müşahede ettiği şeyleri hatırlayamaz. Bu nedenle o durumu sözle açıklamaya çalışan kimse saçmayla uğraşmış olur. Sözgelimi renklerin tadını anlamak isteyen, siyahın tatlı mı, yoksa ekşi mi olduğunu anlamak isteyen kimsenin düştüğü gülünç duruma düşer.

Bununla birlikte seni, Hay'ın ulaştığı aşamada müşahede ettiği görülmemiş, olağanüstü şeylerden büsbütün yoksun bırakmayacağız. Ne ki, müşahede makamında görülen şeyleri gereği gibi anlamanın ancak oraya ulaşmakla mümkün olabileceğini gözden ırak tutmaman gerekir. Sana Hay'ın müşahede ettiklerini, doğrudan gerçeklerin kapısını çalarak değil, dolayımlı olarak gösterecek birtakım göstergelerle, örnekleme yöntemiyle anlatmaya çalışacağım. Bu nedenle şimdi işaret edeceğim şeyleri kalp kulağıyla dinle, akıl gözüyle görmeye çalış. Belki bunlarda seni doğru yola götürecek bir kılavuzluk bulursun.

Yalnız bir şartım var: Şimdilik, bu sayfalara aktardığım kadarından daha fazla açıklama istemeyeceksin benden. Çünkü meydan çok dar ve dile getirilemeyecek gerçeklere sözcüklerle tahakküm etmeye kalkışmak tehlikelidir.

Hay bin Yakzan, müşahede ettiği şeyleri kendinden ve diğer varlıklardan fena bulduğu, varlıkta diri (*hay*), kendiliğinden varolan (*kayyum*), bir'den (*vahid*) başka bir şey görmediği zaman müşahede etti. Daha sonra sarhoşluğa benzer bu müşahede durumundan ayrılarak zorunlu Varlık dışında kalanları gördüğü, düşünebildiği olağan durumuna döndü.

Olağan durumunda iken kalbine şunlar doğdu: Kendine özgü öz, gerçek Varlık'ın özünden ayrı bir gerçeklik taşımamaktadır. Özünün gerçekliği Tanrı'nın özüdür. Daha önceleri Tanrı'nın özünden ayrı gördüğü ve salt kendine özgü bir öz sandığı şeyin ayrı bir gerçekliği yoktu. Varlıkta yalnız Tanrı'nın özü vardı ve başka hiçbir şey yoktu.[9]

Başka şeylerin varlığı, yoğun cisimlerde yansıyan ve ilk bakışta cisimlerden çıktığı sanılan güneş ışıkları gibidir. Bu ışıklar yansıdığı cisimlerden çıkıyor gibi görünürlerse de gerçekte güneşin ışıklarından başka bir şey değillerdir. Cisim ortadan kalktığında ışığı da yok olur. Oysa güneşin ışıkları hep aynı durumda kalmak-

tadır. Ne cisimlerin varlığı nedeniyle azalmakta, ne de cisimlerin yokluğu durumunda çoğalmaktadır.[10]

Bu düşünce, Hay'ın Tanrı özünün çokluğu kabul etmediği ve özüne ilişkin bilgisinin özünün aynısı olduğu yolundaki önceki çıkarımları ile çakışıyordu. Buradan yola çıkarak şu sonuçlara ulaştı: Kim kendi özüne ilişkin bir bilgiye ulaşırsa, ulaştığı bilgi, özü ile aynı olur. Kendi özüne ilişkin bilgisi, özünün varlığının da gerçeklik kazanmasıdır aynı zamanda. Çünkü özün varlığının bilinmesi, ancak yine kendisiyle mümkündür. Bir başka şeyin özünü bilmek de özsel özdeşliği gerekli kılar. Öyleyse daha önce çok sandığı soyut ve Tanrı'yı bilen özler, bilgileri nedeniyle gerçekte aynı şeydirler.[11]

Tanrı Hay'ı acımasıyla korumasa, yol göstermesiyle (hidayet) gerçeğe erdirmeseydi bu konudaki kuşku cisimlerin karanlığı ile duyulur dünyanın bulanıklığından kaynaklanmaktadır. Az, çok, bir, birlik, toplamak, toplanmak, ayrılmak hep cisimlerin nitelikleridir. Oysa şanı yüce ve gerçek Zat'ı bilen, maddeden yüce ve aşkın özler için ne bir, ne de çok denilebilir. Çünkü çokluk sözcüğü özlerin birbirinden ayrı oluşlarını, birlik sözcüğü ise birbirlerinden ayrı özlerin birleşmelerini dile getirir. Her iki durum da ancak duyulur dünya içinde bir anlam taşır. Madde üstü evrende ise tüm anlamını yitirir.

Gerçekten de sözcükler bu aşamada yetersiz kalmaktadır. Çünkü maddeden arınmış olan bu özleri –şimdi olduğu gibi– çokluk takısıyla anlatsak, onlarda gerçekten çokluk bulunduğu sanısı uyanır. Eğer sözcüğü tekil biçimde kullanırsak, bu da birleşme yanılgısına düşürür. Oysa bu özler için birleşme olası değildir.

Bana öyle geliyor ki, yarasa gibi güneş ışığını karanlık görenler, cinnet zincirlerinde çırpınanlar, "Araştırmalarında öylesine ileri gittin ki, akıl sahiplerinin yolundan saptın, aklın yasalarını büsbütün yabana attın. Çünkü aklın yasaları nesnenin ya bir, ya da çok olmasını gerektirir" diye saldıracaklardır bana. Böyle söyleyenler hadlerini bilsinler, keskin dillerini tutsunlar ve kendilerini suçlasınlar. İçinde bulundukları değersiz, aşağılık duyulur dünyadan Hay bin Yakzan gibi ders alarak gerçeğe ulaşsınlar.

Hay da önceleri duyulur dünyayı bir bakış açısıyla sınırsız bir çokluk içinde, başka bir bakış açısından da bir görmüştü. Gerçekte çok muydu, bir miydi? Uzun süre ikircim içinde kalmış, kesin bir yargıya ulaşmamıştı.

Sonra anladı ki, birlik ve çokluğun kaynağı duyulur dünyadır. Birlik ve çokluk bu dünya için bir anlam taşır. Ayrılmak, birleşmek, yerleşmek, başkalaşmak gibi nitelikler yalnız bu dünya çin geçerlidir. Tanrısal evrende ne tüm, ne de parça sözcükleri bir şey ifade eder. Tanrısal evrene ilişkin bir iş, bir şey hakkında bilinen sözcüklerle konuşmak gerçek dışı sonuçlara götürür insanı.

Tanrısal evreni ancak gören bilebilir. Oranın gerçekliği yalnız oraya ulaşanlar tarafından anlaşılabilir. Beni "akıl sahiplerinin yolundan sapmak, aklın yasalarını yabana atmak"la suçlayanlara hak veriyor ve onları akılları ve akıl sahipleri ile başbaşa bırakıyorum. Çünkü onların akıl dedikleri şey, duyulur dünyayı araştıran, inceleyen ve onlardan genel kurallar çıkaran düşünme gücünden (*nefs-i natıka*)[12] başka bir şey değildir. Akıl sahipleri dedikleri de, duyulur varlıklardan kendilerine özgü düşünme yöntemleriyle çıkarımlarda bulunan kimselerdir.

Bizim tartıştığımız konu, söylenilenlerin çok üstündedir. Duyulur dünya ve bu dünyaya ilişkin genellemeler dışında bir şey tanımayan kimseler bu konularla ilgilenmesinler, kulaklarını sımsıkı kapatsınlar ve yalnız dünya hayatının dış yüzünü bilen, iç yüzünden, öte dünya bilgisinden habersiz olan sürüye katılsınlar.[13]

Eğer, tanrıbilime (*ilm-i ilahi*)[14] özgü işaretler ve örtük anlatımla yetinir, söyleyeceklerimizi alışılmış anlamları doğrultusunda algılamazsanız Hay'ın arınmış kimselere özgü makamda gördüğü şeylerden bir bölümünü eski bilgilerinize katabilirsiniz.

Aynalar Düzeneği

Hay, katıksız kendinden geçme (*istiğrak*) ve tam yokoluş (*fena*) ile gerçekliğe ulaştıktan sonra, ötesinde hiçbir cisim bulunmayan en yüce gök katında[15] maddeden arınmış bir öz gördü. Bu öz, gerçek ve bir olan Zat'ın kendisi olmadığı gibi göğün kendisi de değildi. Fakat başka bir şey de değildi.

Şöyle de anlatabiliriz bunu: Güneş, güneşin karşısına konulmuş bir ayna ve güneşin aynada görünen suretini düşün. Aynada görülen suret nedir? Güneş mi? Ayna mı? Tümüyle başka bir şey mi? Hiçbiri değil.

Hay, en yüce gök katının arınmış özünde öyle bir yetkinlik,

öyle bir değer, öyle bir güzellik gördü ki, sözcüklerle dile getirilemez. Öylesine aşkın ve ince (*latif*) idi ki, ona ses ve harf giysisi giydirilmesi mümkün değildi.

En yüce gök katının aşkın özü, yüce ve ulu Gerçek'in (*Hakk'ın*) özünü müşahede ediyordu. Şiddetli bir istek, sevinç, coşku ve zevk içindeydi.

Hay sonra en yüce gök katının altındaki sabit yıldızlar katında da maddeden aşkın bir öz gördü. Bu öz de ne gerçek Bir'in özü, ne en yüce gök katının aşkın özü, ne bu gök katının kendisi, ne de bunlar dışında başka bir şeydi.

Yine aynı örneğe başvurarak şöyle diyebiliriz: Bu öz, güneşin, karşısındaki aynadan bir başka aynaya yansıyan sureti gibidir.

Hay, bu özde de önceki özde gördüğü nitelikleri, diğeri, güzelliği, zevk ve coşkuyu gördü.

Hay, sabit yıldızlar katının altındaki Zühal (*Satürn*) katı için de maddeden arınmış ve ne gördüğü önceki özlerin aynısı, ne de onlardan başkası olan bir öz müşahede etti. Güneşin, karşısındaki aynadan bir başka aynaya ve ondan da bir diğer aynaya yansıyan sureti gibi.

Bu öz de önceki özlerin niteliklerini taşıyordu.

Hay, gök katlarının düzeni üzere, güneşe karşı düzenlenmiş aynalardan, aynadan aynaya yansıyarak görünen güneşin sureti gibi, her gök katı için maddeden arınmış ve kendisinden önceki özlerin ne aynısı, ne de başkası olan bir öz gördü. Bu özlerin her birinde hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın duymadığı, hiçbir insanın tatmadığı bir tat, bir sevinç, bir güzellik ve değer müşahede etti.

Hay bin Yakzan, yukarıdan aşağıya doğru bütün gök katlarını müşahede ederek bütün parçalarıyla Ay katı içinde bulunan oluş ve bozuluş dünyasına kadar geldi. Bu dünya için de maddeden soyutlanmış ve gördüğü önceki özlerin ne aynısı, ne de başkası olan bir öz gördü. Bu özün yetmiş bin yüzü, her yüzde yetmiş bin ağzı, her ağızda yetmiş bin dili vardı. Bu dillerin tümüyle gerçek olan Zat'ı anıyor, ululuyor, kutsuyordu. Hem de en küçük bir usanç, bezginlik göstermeden.[16]

Çok olmadığı halde, çok olduğu yanılgısına düştüğü bu özde de öncekilerde gördüğü tüm nitelikleri aynen gördü. Oluş ve bozuluş dünyasına özgü olan bu öz, çalkalanan bir suda görülen güneşin sureti gibiydi. Bu suret, yukarıdan aşağıya doğru sıralanan

aynalar düzeneği içinde, güneşin karşısındaki ilk aynadan başlayan yansımanın sona erdiği son aynadan suya yansıması gibiydi.[17]

Bütün bu müşahede ve tecellilerden sonra Hay, kendisi için de bir öz müşahede etti. Eğer oluş ve bozuluş dünyasına özgü yetmiş bin yüzlü özün parçalanması mümkün olsaydı, bu özün onun parçalarından biri olduğu söylenebilirdi. Eğer kendi özü sonradan varolmasaydı, oluş ve bozuluş dünyasına özgü özün aynısı ve eğer Hay'ın sonradan olma bedenine özgü olmasaydı, yaratılmamış, başlangıçsız olduğu düşünülebilirdi.

Bu aşamada Hay, varolduktan sonra yok olmuş cisimlerle, kendisiyle birlikte varolagelen –ister çok, ister tümü bir sayılsın– sonsuz sayıdaki bütün cisimler için kendi özü gibi birçok öz müşahede etti. Hem kendi özü için, hem de kendi düzeyindeki özler için hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın duymadığı, hiçbir beşerin kalbinden geçmeyen, hiçbir niteliğin niteleyemeyeceği ve bu gerçeğe ulaşanlardan başka hiç kimsenin kavrayamayacağı sonsuz bir tat, bir değer, bir güzellik müşahede etti.

Bu özlerin yanısıra, güneşin suretini yansıtan aynaya arkası dönmüş, yüzü ondan çevrilmiş, pas ve küf içinde kalmış aynalara benzer, maddeden soyutlanmış birçok öz daha müşahede etti. Bunlarda hiç düşünülemeyecek bir çirkinlik, bir eksiklik vardı. Sonsuz acılar, bitimsiz özlemler içindeydiler. Azap çadırları kuşatmıştı ve ayrılık ateşi yakıp durmadaydı bunları. Sanki kopma ve çekilme testereleriyle ikiye biçilmişlerdi.

Hay, oluş ve bozuluş dünyasında acı içinde kıvranan bu özlerden başka birtakım özler daha gördü. Bunlar beliriyor, sonra yok oluyor, toplanıyor, sonra dağılıyorlardı. Bu özlerin gerçekliğine ulaşmak için yoğun bir çaba harcadı, derin gözlemlerde bulundu Hay. Dehşet, akıl almaz işler, son derece hızlı yaratılışlar, yetkin yargılar, düzeltilen bedenler, üfürülen ruhlar, yapmalar ve bozmalardan başka bir şey göremedi.[18]

Hay, bu makamda uzun süre duramadı. Yitmiş bedensel güçleri yeniden devreye girdi ve baygınlığa benzer durumdan ayrıldı. Bulunduğu makamdan ayağı kaydı. Duyulur dünya yeniden göründü, tanrısal evren kayıplara karıştı. Çünkü bu iki dünyanın bir arada bulunması mümkün değildir. Bu dünya ile öte dünya iki kuma gibidir. Hangisinin gönlünü yapsan diğerini gücendirmiş olursun.

Bir Soru ve Yanıtı

Soru: Hay bin Yakzan'ın öykülediğin müşahedelerinden ortaya şu çıkıyor: Aşkın özler, gök katları gibi varlığı sürekli cisimlere özgü iseler, onların varlıkları da süreklidir. İnsan gibi sonu dağılma ve bozulma olan cisimlere özgü iseler onların da bozulmaları, yokolmaları kaçınılmazdır. Nitekim verdiğin örnekte, aynalardaki suretler, ancak aynaların varlığına, kalıcılığına bağlıdır. Aynalar bozulur, yokolursa suretler de yokolurlar.

Yanıt: Verdiğin sözü ne çabuk unuttun ve bağı çözdün, anlaşmamızı bozdun. Sana daha önce bu alanda dilin, anlatımın yetersiz kaldığını, sözcüklerin gerçekleri tam olarak dile getiremeyeceğini, bu nedenle yanılgıya düşürebileceklerini belirtmiştim oysa.

Seni kuşkuya düşüren, kullandığımız simge ile simgeleneni bir kabul etmen ve böyle değerlendirmendir. Aslında böyle bir değerlendirme olağan konuşmalar için bile yersiz ve yanlıştır. Böyle iken, tanrısal evrene ilişkin bir bilgi aktarımında nasıl düşünülebilir?

Güneşin kendisi, ışığı, sureti, aynalar ve aynalarda beliren suretler cisimlerden ayrılmayan, cisimlere bağlı olan ve ancak cisimlerde bulunabilen şeylerdir. Bu nedenle varlıkları cisimlere bağımlıdır. Cisimlerin çözülmeleriyle onlar da çözülür, yok olurlar.

Tanrısal özler, Rabbani ruhlar ise cisimlerden, cisimsel olandan ve cisimlere ilişen şeylerden tam anlamıyla arı ve aşkındırlar. Aralarında hiçbir bağlantı yoktur. Onlara göre cisimlerin asılsızlığı ile gerçekliği, yokluğu ile varlığı arasında bir fark yoktur.

Tanrısal ruhlar, yalnızca varlığı zorunlu ve gerçek olan tek Zat'la bağlantılı, ilişkilidirler. Tanrı bunların tümünden önce, tümünün ilkesi, nedeni ve yaratıcısıdır. Bunlara süreklilik, sonsuzluk bağışlayan yalnızca Tanrı'dır. Varlıklarına kalıcılığı O verir.

Bu özler hiçbir cisme gereksinim duymazlar. Tersine bütün cisimler bunlara gereksinim duyarlar. Varlığı yüce ve zorunlu Zat'ın bir an için yok olduğunu varsaysak nasıl bütün özler, bütün cisimler ve baştan başa tüm duyulur dünya yok olur, hiçbir varlık kalmazsa; bu özler de bir an için yok olsalar, bütün cisimler yıkıma uğrar, yok olurlar. Çünkü bunların varlıkları birbirine bağlıdır.

Her ne kadar duyulur dünya, tanrısal evrene bağımlı ve onun gölgesi, tanrısal evren duyulur dünyadan bağımsız ve aşkın ise de, yokluğunu varsaymak mümkün değildir. Çünkü duyulur dünya

tanrısal evrene bağımlıdır. Bu nedenle onun bozuluşu biçim değiştirmekten başka bir şey değildir. Yoksa tümüyle yok olması demek değildir. Yüce Kitap da bunu bildirir. Nitekim, *"İnsanların ateş çevresinde çırpınıp dökülen kelebeklere dönmesi", "Dağların atılmış renkli yünlere benzemesi",*[19] *"Güneşin dürülüp ışıksız kalması", "Denizin kaynayıp dalgalanması",*[20] *"Göklerin Tanrının sağ elinde dürülmesi", "Yerin başka bir yere dönüşmesi"*[21] bozuluşun bu anlama geldiğini göstermektedir.

Buraya değin Hay'ın ulaştığı o büyük makamda müşahede ettiklerinden işaret yoluyla dile getirmeye güç yetirebildiğim kadarını anlattım. Söz yoluyla daha çoğunu anlatmamı isteme benden. Çünkü bu mümkün değildir.

Hay bin Yakzan, ulaştığı müşahedelerden sonra dünyasal hayatın yükümlülüklerinden iyice usandı. Buna karşılık sonsuz hayata ilgi ve özlemi arttıkça arttı. Bu nedenle ulaştığı makama yeniden dönmeyi istedi. Önceki çalışmalarından daha az bir çalışmayla müşahede makamına ulaştı. Bu kez, ilk eriştiğinde kaldığından daha uzun bir süre kaldıktan sonra döndü duyulur dünyaya.

Hay, duyulur dünyaya her dönüşünden sonra, müşahedeye yeniden ermek için çaba ve çalışmasını sürdürdü. Her defasında biraz daha kolay ulaşıyordu. Giderek öyle bir düzeye geldi ki, müşahede makamına istediği zaman ulaşıyor, istemedikçe de oradan ayrılmıyordu.

Çalışmalarını, müşahede makamında durmayı ve oradan ayrılmayı istemine bağlı bir duruma getirinceye kadar sürdürdü. En alt düzeye indirdiği zorunlu bedensel gereksinimlerini gidermenin dışında hiçbir şey için makamından ayrılmaz oldu. Yine de bu küçük ayrılıklar üzüntü ve acıya boğuyordu Hay'ı. Bu yüzden ayrılığa neden olan bedeninden bütünüyle kurtularak sonsuz huzura ve kurtuluşa ermeyi diliyordu Tanrı'dan.

Notlar

[1] Mücahede. Sözcük anlamıyla savaşmak demek olan mücahede, terim olarak insanın benliğiyle savaşması, dünyasal olandan kurtulması için çaba harcaması anlamını dile getirir. Tanrı, *"Uğrumda mücahede edenleri elbette yollarımıza eriştireceğiz"* (Ankebut: 69) buyurmuştur.

[2] Sezgi (*hads, mükâşefe*). Deney ve düşünmenin belli bir birikimi sonunda birdenbire gerçekleşen bilme.

[3] Ruh ile hayvansal ruhun ayrı şeyler olduğu unutulmamalıdır.

[4] İstiğrak, kendinden geçmek, kendini yitirmek, esrimek. Uyaranlara karşı duyarlığın yok olduğu, çevrede olup bitenlerin algılanmadığı, yalnız tanrısal olanın görüldüğü gaybet durumu.

[5] "Yıldızların ve tabiatların tesir ve tasarrufta rolleri vardır. Fakat bu tesir ve tasarruflar onlara mahsus değildir. Yıldızlar ve tabiatlar o hakim ve sani' olan Allahü taalanın aletler gibi hizmetçileridir. Mesela bir padişah büyük bir saray yaptırıp içinde kendi veziri için hususi bir köşk hazırlasın. Köşk etrafında bir avlu ve avlu içinde on iki hücre bina edip her bir hücrede bir naib nasbetsin. Naibler vezir-i azamın emirlerini dışarıya tebliğ ile görevli olsunlar. Hücrelerin kapıları üzerinde yedi süvari nakib yani bey olsun. Görevleri hizmette mukim olup Padişahtan vezire, ondan naiblere, onlardan nakiblere gelen emir ve hükümleri dışarıda icra kılmak olsun. Ayrıca dışarda dört piyade zabit bulunup ellerindeki kemendlerle padişahın istediği kimseleri bağlayıp huzura getirsinler veya huzurdan çıkarsınlar. Bu misalde Padişahtan murad âlemlerin Rabbidir. Büyük saray Arş, köşk, vezir-i azamın makamı olan Kürsidir. Avlu sekizinci felektir. On iki burcunda on iki melek vardır. Süvari nakibler yedi gezegendir. Bunlar gece gündüz o burçların kapılarını dolaşıp hizmet ederler. Piyade zabitler anasır-ı erbaadır. Bunlar bulundukları yerden hareket etmezler. Sıcaklık, soğukluk, yaşlık ve kuruluk ateş, hava, su ve toprağın elinde dört kemendi gibidir." (İbrahim Hakkı, *Marifetname*)

[6] Kelam bilimine göre Tanrı'nın nitelikleri (*sıfat-ı ilahiye*) ikiye ayrılır: 1) Olumsuzlanan nitelikler (*sıfat-ı selbiye*): *Hudus* (başlangıçlı olmak), *fena* (sonlu olmak), *müşabehet* (başkasına benzemek), *kıyam-ı ligayrihi* (başkasıyla varolmak), *şirk* (ortaklık). Bu nitelikler Tanrı'dan selbedilerek bulunması gereken karşıt niteliklere ulaşılır. Bunlar da *kıdem* (başlangıçsızlık), *beka* (sonsuzluk), *muhalefetünlihevadis* (hiçbir şeye benzememe), *kıyam- bizatihi* (kendisiyle varolma) ve *vahdaniyet* (tek olma). 2) Olumlu nitelikler (*sıfat-ı sübutiye*): *İlim* (her şeyi bilme), *hayat* (diri olma), *kudret* (yapabilmeye sonsuzca gücü yetme), *semi'* (her şeyi işitme), *basar* (her şeyi görme), *kelam* (kendine özgü söyleyiş) ve *tekvin* (yaratabilme ve yokedebilme).

[7] *Kur'an*: 40/16.

[8] Fena. Kulun hayvansal niteliklerinden arınarak ve dünyasal olandan ilgisini keserek Tanrı varlığında yok olması durumu. Bu durumdaki kul tam anlamıyla tanrısal istemin denetimi altına girmiştir.

[9] Tanrı elçisi, *"Tanrı vardı ve O'nunla birlikte hiçbir şey yoktu"* buyurdu. Bu hadisi duyan Ali bin Ebu Talib, *"O şimdi de ezelde nasılsa öyledir"* dedi. Her ikisine de selam olsun.

[10] "Bu görünen şeyler renkli camlara benzerler. O Vücud güneşinin ışığı vurmuştur. Kırmızı, sarı ve yeşil olan o camlardan güneş o renklerde imiş gibi görünür." (Cami)

[11] Bu düşüncenin doğru kavranabilmesi için "*Kendini bilen Rabbini bilir*" hadisiyle birlikte düşünülmesi yerinde olur.

[12] Nefs-i natıka yada nefs-i insani. Ruh, maddi kişilik, akıl, duygu ve istem gücü.

[13] "Onlar, dünya hayatının görülen kısmını bilirler. Onlar, ahiretten habersizdirler." (*Kur'an*: 30/7)

[14] Tanrıbilim (*ilm-i ilahi, ilm-i lahuti*), ilahiyat, teoloji. Tanrı ve din konusunu ayrıntılarıyla inceleyen bilim.

[15] *Kur'an*'a göre *felek* (gökyüzü) yedi kattır. Bu yedi kat feleğin üstünde Arş-ı âlâ ve hepsinin üstünde de Kürsi yer alır. Gökbilimle uğraşan eski bilginlere göre her gezegenin bir gök katı vardır. Bunlar dokuz tanedir ve şöyle sıralanır: 1. *Felekü'l-Kamer* (Ay katı) 2. *Felekü'l-Utarid* (Merkür katı) 3. *Felekü'z-Zühre* (Venüs veya Çobanyıldızı katı) 4. *Felekü'ş-Şems* (Güneş katı) 5. *Felekü'l-Merih* (Merih veya Mars katı) 6. *Felekü'l-Müşteri* (Jüpiter katı) 7. *Felekü'z-Zühal* (Satürn katı) 8. *Felekü's-Sevabit* (Sabit yıldızlar katı) 9. *Felekü'l-Azam* (En büyük kat) Buna *Felekü'l-Ula* (En yüksek gök katı), *Felekü'l-Eflak* (Felekler feleği) *Felekü'l-Mevhum* (Boşluk katı), *Felek'ül-Atlas* (Atlas katı) da denir.

[16] "Yedi gök, yer ve bunların içindekiler O'nu tesbih ederler. Onu övgü ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Ama siz onların tesbihlerini anlamazsınız." (*Kur'an*: 17/44)

[17] "Görünen şeyler bütün aynalardır ve onlarda görünen yine Haktır. Yahut Hakkın nuru ayna ve görünen şeyler suretlerdir. Bakışı kuvvetli olan hakikati araştıranın gözünde de bu aynalardan her biri yine başka bir şeydir." (Cami)

[18] "O her an bir iştedir." (*Kur'an*: 55/29)

[19] *Kur'an*: 101/4-5.

[20] *Kur'an*: 81/1-2.

[21] *Kur'an*: 84/1-3.

altıncı bölüm

gerçeğin iki yüzü

Absal

Hay'ın bu birkaç sayfaya sıkıştırılan serüveni onun hayatının tam kırk dokuz yılını doldurmuştu. Bir insanın ulaşabileceği son aşama olan müşahede makamına erdiği ve dünya ile bütün ilgilerini kopardığı sıralar yaşı elliye varmış ve müşahedenin doyumsuz sarhoşluğunu, zevkini yaşıyordu.

Ancak tam bu sıralarda hayatında büyük bir değişiklik yapacak önemli bir olay oldu. Bir gün adasında o güne değin hiç görmediği bir yaratıkla, bir insanla karşılaştı. İşte bundan sonra nefsini arındırmak için adaya gelen Absal ile Hay arasında geçen öyküyü anlatacağız.

Öykümüzün başında, Hay bin Yakzan'ın dünyaya gelişi ile ilgili iki değişik varsayımdan sözetmiştik. Kendiliğinden türemeyi mümkün görmeyenlerin varsayımlarına göre Hay bir başka adada dünyaya gelmişi.

İşte bu adada önceleri eski inançların bozulmuş şekillerine bağlı insanlar yaşıyorlardı. Fakat zamanla son Tanrı Elçisi'nin tebliğ ettiği gerçek, sahih inanç bu adaya da ulaştı ve ışıklarını saçmaya başladı. Ada halkı arasında hızla yayılan yeni inanç ve öğreti, kısa zamanda halkın çoğunluğunun inancı durumuna gelerek büyük bir güç ve etkinlik kazandı. En sonunda, adanın sultanı da çoğunluğun inancına boyun eğerek tüm ada halkının sahih öğretiyi benimsemesini sağladı.

Ada halkı içinde birbirini çok seven candan iki arkadaş vardı.

Birisinin adı Absal, diğerininki Salaman'dı. Adanın en seçkin ve soylu gençlerinden olan bu iki arkadaş da sahih inancı içtenlikle benimsemişlerdi. Yasaklarından kaçınıyor, buyruklarını titizlikle yerine getiriyorlardı. Bir yandan da dini öğrenmeye, bilgilerini derinleştirmeye çalışıyorlardı daha iyi anlamak, daha güzel yaşamak için. Tanrı'nın Kitabı düşmüyordu ellerinden. Sürekli okuyor, sürekli düşünüyorlardı üzerinde.

Kitap, bütün insanlara seslenmeyi amaçladığı için açık, anlaşılır bir dili vardı. Bununla birlikte farklı düzeydeki insanların, açık ve yalın anlamların ötesinde daha farklı ve derin anlamlara ulaşmalarına olanak tanıyan imler, simgeler barındıran olağanüstü bir anlatım gücü taşımaktaydı.[1]

İki arkadaştan Absal, yaratılışı gereği ruhsal gerçekleri daha çok önemsiyor, bunlara yoğun bir ilgi duyuyordu. Bu yüzden Kitap'ın daha çok iç anlamlarını araştırıyor, sözlerin dış anlamlarını yorumlama eğilimi taşıyordu.

Absal'ın arkadaşı Salaman ise Kitap'ın açık ve anlaşılır dış anlamlarını korumak gerektiğine inanıyordu. Kitap'ın sözlerinin iç anlamlarını araştırmaktan, sözlerin dış anlamlarını yorumlamaktan şiddetle kaçınıyordu. Salaman'a göre sözlerin dış anlamları bütün insanları ilgilendiriyordu ve bu anlamların yorumlanması kargaşaya yol açardı. Sorumluluk alanı Kitap'ın dış anlamları ile belirlendiğine göre iç anlamları araştırmanın anlamı yoktu.

Aralarındaki ilgi ve yaklaşım farkına karşın her iki arkadaş da açık buyrukları titizlikle yerine getiriyorlardı. Benliklerini denetim altına alarak arınma, dünyasal istek ve eğilimleriyle savaşım (*mücadele*) konusunda olağanüstü bir çaba harcıyorlardı.

Ne ki bu amaçlarını nasıl gerçekleştirecekleri konusunda anlaşmazlığa düştüler.

Kitap'ın içerdiği kimi söz ve ögeler insanları yalnızlığa çağırıyor, üstünlük ve kurtuluşun yalnızlıkta, toplumdan soyutlanmada olduğuna işaret ediyordu.[2] Kimi söz ve ögeler de toplumla iç içeliği, toplumsal hayatın gereklilik ve zorunluluğunu dile getiriyordu.

Absal yalnızlığı, toplumdan soyutlanmayı seçti. Düşünmek, araştırmak, ders alınacak şeyler üzerinde durmak, anlamların derinliklerine dalmak onun doğal eğilimleriydi çünkü. Bu eğilimlerini de ancak yalnızlıkta gerçekleştirebiliyordu.

Salaman ise toplumsal hayatı seçti. Salaman'ın doğasına da bu uygun düşüyordu. Düşünmekten kaçınıyor, dış anlamların yo-

rumlanmasından kaygı duyuyordu. Toplum onun için bir sığınaktı. Kuşkularını, kuruntularını giderecek, şeytanın aldatmacalarından onu koruyacak bir sığınak.

Yaklaşımlarındaki, seçimlerindeki bu ayrım, iki arkadaşın yollarının ayrılmasına neden oldu.

Absal, Hay bin Yakzan'ın bulunduğu adanın varlığından haberdardı. Yalnızlık için oradan daha iyisi olamazdı. Söylendiğine göre ılıman bir iklimi vardı. Av hayvanları, meyve ağaçları ile doluydu. Her şey daha kolay olurdu orada. Amacına ulaşmak için daha uygun bir ortam bulamazdı. Hiç düşünmeden kararını verdi. O ıssız adaya gidecek, ömrünün kalan kısmını orada, bütün insanlardan uzakta, yalnız başına geçirecekti.

Absal, aldığı karar üzerine neyi var, neyi yok her şeyini satarak paraya çevirdi. Eline geçen paranın bir bölümü ile kendisini adaya götürecek bir kayık kiraladı. Kalan kısmını da son kuruşuna kadar yoksullara dağıttı. Artık yapacak bir şey kalmamıştı. Arkadaşı Salaman'la vedalaşarak kiraladığı kayıkla denize açıldı.

Kayık uzun bir yolculuktan sonra adaya vardı. Kayıkçılar, uygun bir yerden karaya yanaştırdılar kayığı ve Absal'ı adaya çıkardılar. Absal teşekkür etti, iyi dileklerde bulundu kayıkçılara. Onlar da karşılık verdiler gerekli biçimde, el sallayarak geri döndüler. Absal, kararlı adımlarla yürüdü adanın içlerine doğru ve böylece yeni hayatı başlamış oldu.

Absal, adayı şöyle bir tanıdıktan ve kendisi için uygun bir yer seçtikten sonra çalışmalarına başladı. Bütün gün tapınıyor, Tanrı'yı anıyor, kutsuyor, ululuyor, tanrısal nitelikleri ve adları üzerinde düşünüyordu.

Ada tam da düşündüğü gibiydi. Gönül huzuru içinde tapınabiliyor, düşünüyordu. İlgisi dağılmıyor, düşüncesi karışmıyordu.

Acıktığı zaman birbirinden güzel ve tatlı meyvelerden, av hayvanlarından yeteri kadar alıyor, karnını doyuruyordu. Hem meyve, hem de av hayvanları alabildiğine bol olduğu halde Absal, tıka basa yememeye, sadece açlığını bastıracak ölçüde yemeye özen gösteriyordu.

Günler ve günler geçti böyle. Olağanüstü bir sevinç, Tanrı'ya yakınlık ve yakarış içinde geçmişti günleri. İsteklerinin yerine gelmesini, açlığa katlanmasını kolaylaştıran, bilgilerini derinleştiren, kalbini aydınlatan tanrısal bağışlar, armağanlar yağmış, o zamana kadar anlayamadığı birçok şeyi kavramıştı.

Absal'ın kendi benliğiyle savaşımla (*mücahede*) geçirdiği bu süre içinde Hay bin Yakzan, eriştiği yüce makamda kendinden geçmiş bir durumda bulunuyordu. Gereksindiği besini temin için haftada yalnız bir defa çıkıyordu barınağından. Bu nedenle Absal, Hay'ın varlığından habersizdi bu sıralar.

Adanın çevresinde dolaştığı, köşe bucağını gezdiği halde hiç kimseye rastlamamıştı. Rastlamak bir yana, bir insanın varlığını gösterecek bir iz bile görememişti. Bu da adaya duyduğu sevgiyi artırmış, içini rahatlatmıştı. Çünkü tam bir yalnızlık içinde yaşamak kararında idi Absal.

Absal ile Hay karşılaşıyorlar

Absal bir gün gezintiye çıkmıştı. Ağır ağır yürüyor, bir yandan da düşünüyordu.

Hay da yiyecek toplamak için ayrılmıştı o gün barınağından. Yolları çakıştı, ansızın birbirlerini görüverdiler. Adeta donup kaldılar ikisi de.

Absal, ilkin doğal olarak Hay'ın da kendisi gibi insanlardan uzaklaşmak amacıyla adaya gelmiş biri olduğunu düşündü. Bu yüzden de ilişki kurmanın gereksiz, yararsız olduğuna karar verdi. Konuşur, tanışırlarsa aralarında oluşacak ilişki durumunu bozabilir, amacına ulaşmasını engelleyebilirdi

Hay bin Yakzan ise ilkin Absal'ın ne olduğunu anlayamadı. Absal o ana değin tanıdığı, görmüş olduğu hayvanların hiçbirine benzemiyordu çünkü. Üzerindeki yün ve kıldan yapılmış giysiyi de doğal örtüsü sanmıştı. Tam bir kararsızlık ve şaşkınlık içindeydi.

Absal, bir anlık duraksamadan sonra, Hay'ın kendisini eylem ve savaşımından alıkoyacağı kaygısıyla hemen arkasını dönerek uzaklaşmaya başladı. Oysa Hay, onu bırakmak niyetinde değildi. Arkasından gitmeye, izlemeye başladı. Nesnelerin gerçekliğini araştırmak doğasının en temel niteliğiydi çünkü Hay'ın.

İzlendiğini anlayan Absal, uzaklaşmak, gizlenmek amacıyla hızla koşmaya başladı. Bunun üzerine Hay durakladı. Diğer hayvanları avladığı gibi onu da avlamak için kendisini gizledi. Absal onun kendisini izlemekten vazgeçtiğini, geri döndüğünü sandı. Uygun bir yer seçerek namaz kılmaya, Tanrı'yı anmaya ve O'na

yakarmaya başladı. Tapınma onu tam bir dinginliğe kavuşturuyor, her şeyden uzaklaştırıyordu.

Hay gizlice ve yavaş yavaş yaklaştı. Absal her şeyden habersiz, kendi dünyasına dalıp gitmişti. Hay öylesine yaklaştı ki onun okuyuşunu, ağlayışını duyuyor, kendini alçaltışını görüyordu. O ana kadar hiçbir hayvandan duymadığı güzellikte bir sesti duyduğu ve konuşması da en yetkin konuşma.

İlgi ve merakla incelemeye başladı Absal'ı. Yüzüne, gövdesinin yapısına, organlarına, davranışlarına baktı uzun uzun. Hayretle kendisine benzediğini gördü. Üzerindeki giysi de doğal değil, kendisininki gibi yapmaydı. Alçakgönüllülüğü, saygısı, ağlayış ve yakarışı kuşkuya yer bırakmayacak biçimde Absal'ın Tanrı'yı bilen özlerden olduğunu gösteriyordu. Onu yakından tanımak, anlamak için büyük bir istek duydu.

Hay içyüzünü, ağlayış ve yakarışının nedenini anlamak düşüncesiyle o denli yaklaştı ki, Absal hemen farkına vardı. Hay'ı görür görmez de hızla kaçmaya başladı. Hay kararlıydı. Peşini bırakmadı ve hemen yakaladı onu. Tanrı, Hay'a düşünme gücü yanında üstün bir bedensel güç de bağışlamıştı. Onu yeniden kaçma fırsat vermeyecek biçimde sımsıkı tuttu.

Absal, Hay'ın üzerindeki hayvan postundan giysiyi, gövdesinin açıkta kalan kısımlarını kaplayan tüylerini, koşuşundaki hızı ve gücünün şiddetini görünce büyük bir korkuya kapıldı. Acıma duygularını uyandırmaya, Hay'ın hiç anlamadığı, yalnızca kendine özgü bir konuşmanın parçaları olduğunu ayırt ettiği sözlerle kendisine ısındırmaya çalıştı.

Hay da hayvanlardan öğrendiği kimi seslerle ve garip birtakım davranışlarla Absal'ın korkusunu gidermeye, dost olduğunu anlatmaya çalışıyordu. Çabası sonuçsuz da kalmadı. Absal'ın korkusu yavaş yavaş geçti. Kalbi sükûnet buldu. Hay'ın kendisine bir kötülük yapmak, zarar vermek istemediğini anlamıştı.

Absal, öteden beri yüzeysel bilgilerle yetinmediği, yorum bilimine ve her şeyin gerçekliğini öğrenmeye yoğun bir ilgi duyduğu için çok sayıda dil öğrenmiş ve bu dillerde büyük ustalık kazanmıştı. Hay'la anlaşabilmek umuduyla bildiği bütün dilleri denedi. Fakat hiçbir olumlu sonuç alamadı.

Hay, doğal olarak bu konuşmalardan hiçbir şey anlamıyor, şaşkınlığı, Absal'dan duyduğu değişik dillerdeki her sözcükte biraz daha artıyordu. Buna karşın duyduğu sevinci, dostluk isteğini

davranışlarıyla göstermeye, anlatmaya çalışıyordu. Her birinin durumu karşısındakini hayrete düşürüyor, ilgi ve merakını kamçılıyordu.

Absal, Hay'ın elinden tutarak barındığı yere götürdü. Gelirken her ihtimale karşı yanında getirdiği fakat el sürmediği yiyeceklerden bir kısmını bir dostluk gösterisi olarak Hay'ın önüne koydu. Hay, daha önce görmediği bu nesnelerin ne olduğunu, ne işe yaradığını anlayamadı. Absal, Hay'a onların yiyecek olduğunu göstermek için önce kendisi yedi, sonra da eliyle yemesini işret etti.

Hay, yiyecekler konusunda belirlediği ilkeleri düşündü. Kendisine sunulan şeylerin neden yapıldığını bilmiyordu. Bu yüzden bir karara varamadı. Yemesinin doğru olup olmadığını kestiremediği için de yemekten kaçındı.

Absal, yemesi için Hay'ı sürekli isteklendirmeye, gönlünü çelmeye çalışıyordu. Hay, ikram edilen şeyleri yemekten kaçınırsa Absal'ın kendisinden soğuyacağını düşünerek kaygılanıyordu. Sonunda Absal'ı tanımak isteği ağır bastı. Kararını değiştirerek yemeye başladı.

Yemek son derece lezizdi. Bu durum yiyecekler konusundaki ilkeleri ile çelişiyordu. Bu nedenle kötü bir şey yaptığını anladı. Büyük pişmanlık duygusuna kapıldı. Hemen kalktı ve kaçarcasına uzaklaştı Absal'ın yanından.

Hay Konuşmayı Öğreniyor

Hay, barınağına vardıktan sonra duyulur dünyadan soyutlanarak makamına, müşahede durumuna dönmek istedi. Fakat alıştığı üzere kolayca müşahedeye eremedi. Kalbinde Absal'a karşı kurtulamadığı bir ilgi ve eğilim vardı. Bunun üzerine ne yapması gerektiğini düşünmeye başladı. Sonunda Absal'ın durumunu tam olarak anlayıncaya, kalbindeki istek ve eğilim yok oluncaya kadar Absal'la birlikte kalmaya, arkadaşlık etmeye karar verdi. Daha sonra çalışmalarına yeniden başlar, makamına bir demlik dönebilirdi.

Hay'ın birdenbire kaçıp gitmesi Absal'ı da düşünmeye sevketmişti. O, sandığı gibi kendisi için bir engel olamazdı. Kaygıları yersizdi. Konuşmasını bile bilmeyen zavallı bir vahşi idi. Ona acıması, yardım etmesi gerekti. Ona belirli bir zaman ayırarak konuş-

mayı, Tanrı'yı, dini öğretebilir, bu yolla sevap ve Tanrı'ya yakınlık kazanabilirdi.

Absal ile Hay ortak düşünce ve kararları sonucu birbirlerini aradılar ve yeniden bir araya geldiler.

Absal hemen konuşmayı öğretmeye başladı Hay'a. Eliyle nesneleri gösteriyor, adlarını söylüyor ve Hay'ın da söylemesini istiyordu. Nesnenin adı iyice öğrenilinceye kadar sözcük yineleniyordu. Bu yolla sözcükleri öğretinceye kadar çalışmasını sürdürdü Absal. Arkasından aşamalı bir yöntemle kısa sürede konuşmayı öğretti Hay'a.

Hay konuşmayı öğrenince Absal ondan durumunu, adaya nasıl ve nerden geldiğini anlatmasını istedi. Hay, ne geldiği yeri bildiğini ne de kendisini emziren ceylandan başka bir anne-baba tanıdığını söyledi. Hatırladığı kadarıyla hayatını, müşahede makamına ulaşıncaya kadar yaşadığı düşünsel ve ruhsal serüveni anlattı. Varlıkların gerçekliklerini, cisimsel niteliklerden arınmış Tanrı'yı bilen özleri, bunların niteliklerini, Tanrı'ya kavuşan özlerin duydukları –Absal'ın da Tanrı isimlerini anarak ulaştığı makamda az çok tattığı– zevki, Tanrı'yı müşahede etmekten perdelenmiş olanların çektikleri acıları anlattı.

Bütün bunları büyük bir şaşkınlık içinde dinleyen Absal, iman ettiği öğretinin Tanrı, melekler, kitaplar, elçiler, öte dünya, cennet ve cehenneme ilişkin bildirdiklerinin tümünün Hay'ın müşahede etiklerinin birer simgesi olduğunu gördü. Bütün bilgileri gerçek anlamına kavuştu. Kalp gözü açıldı, düşünce ateşi parladı. Öğretinin dışsal (*zahiri*) hükümlerinin gerçeklik içindeki yeri ve konumu aydınlık kazandı. Bütün güçlükler ortadan kalktı, sorunları çözümlendi. Derin kuşkuları açıklığa kavuştu. Sahih akla sahip kimseler arasına katıldı. Hay bin Yakzan gözünde büyüdü, saygınlık kazandı. Onun, kendileri için hiçbir korku, kaygı ve acı bulunmayan Tanrı dostlarından birisi olduğunu anladı.

Absal hiç duraksamadan, zaman yitirmeden Hay bin Yakzan'ın hizmetine girdi, ona bağlandı. Halkı içinde iken öğrendiği dinsel edimlerdeki (*amel*) çelişkileri gidermek için Hay'ın ortaya koyduğu gerçeklere yapıştı.

Hay da Absal'ın serüvenini öğrenmek istedi. Absal yaşadığı adayı, adadaki insanları, inançlarını, öğretinin bildirdiği öte dünyayı, cenneti, cehennemi, yeniden dirilmeyi, kıyameti, hesabı, tartıyı, sırat köprüsünü anlattı.

Hay, bütün anlatılanları doğruladı. Çünkü bunlar müşahede ettiği şeylerle uyuşuyor çakışıyordu. Bunları getiren ve açıklayan kimsenin Tanrı tarafından gönderilmiş bir elçi olduğuna, bütün sözlerinin doğru ve gerçek olduğuna iman etti. Elçiliğini kalbiyle onayladı ve tanıklık etti.

Hay, Absal'dan Tanrı elçisinin getirdiği emirleri, yasakları ve yükümlülükleri sordu. Absal namazı, orucu, haccı ve diğer emirleri, yasakları, yükümlülükleri anlattı. Hay bu anlatılanların da tümünü onayladı, gerçekledi. Doğruluğu apaçık olan elçinin buyruğuna uyarak kendini bu görevlerle yükümlü kıldı.

Yalnız Hay'ın anlayamadığı, nasıl bir hikmete dayandığını kestiremediği iki konuda kuşku kalmıştı içinde.

Tanrı elçisi, öte dünyaya ilişkin açıklamalarında niçin simgesel bir dil kullanmış, gerçekliğini açıkça göstermekten kaçınmıştı. Çünkü bu durum, insanların somutlaştırma gibi, Tanrı'nın en uzak olduğu şeylere inanmak gibi bir tehlikeye düşmelerine neden olabilir, ödül ve ceza hakkında da gerçek dışı birtakım inançlar doğmasına yol açabilirdi.

Tanrı elçisi açıklamalarını niçin buyruklar ve kulluk görevleriyle sınırlandırmış, dünya hayatına ilişkin birtakım konuları, sözgelimi mal biriktirmeyi, bol bol yeme ve içmeyi mübah kılmıştı. Çünkü insanlar bunlar nedeniyle batıl şeyler aracılığı ile batıl şeyler edinmeye çalışarak Tanrı'dan yüz çevirebilirlerdi.

Hay, insanın ayakta durmasını sağlayacak kadarından fazla yenilmesini doğru bulmuyordu. Malın ise hiçbir anlamı, değeri yoktu gözünde. Bu nedenle öğretinin zekât ve kısımları, alışveriş, faiz ve bunlarla ilgili cezaları ve benzeri durumlara ilişkin ilke ve yargıları anlaşılmaz, gereksiz ayrıntılardı ona göre. Eğer insanlar bunların gerçekliklerini bilseler, anlasalardı bu tür batıl şeylerden yüz çevirir, Tanrı'ya yönelirlerdi. Dolayısıyla hiç kimse zekâtından hesaba çekileceği, çaldığı için elleri kesileceği, uğrunda canların telef edileceği dünyalıkla, mallarla ilgilenmezdi.

Hay'ı böyle düşündüren neden, bütün insanları üstün yaratılışlı, ince kavrayışlı ve kalp gözü açık kimseler saymasıydı. İnsanların yeteneksizliğini, akılsızlığını, düşüncesizliğini, kararsızlığını ve kimi zaman hayvanlardan bile azgın ve aşağı duruma düştüklerini bilmiyordu.

İnsanlar Arasında

Hay, insanlara duyduğu sevgi ve acıma yüzünden olmayacak bir sevdaya kaptırdı kendisini. İnsanlara önderlik, kılavuzluk yaparak gerçekleri görmelerini ve bir oyundan başka bir şey olmayan dünya hayatının pisliklerinden kurtulmalarını sağlayabilirdi. Bunun için de onların yanına gitmeli, gerçekleri onlara açıklamalıydı.

Hay, bu konudaki düşüncesini Absal'a açarak düşüncesini ve adaya gitmek için bir yol bulunup bulunamayacağını sordu.

Absal, insanların birtakım eksiklikler taşıdıklarını, yeteneklerinin aynı olmadığını, dünyasal istek ve eğilimlerinin ağır bastığını, bu nedenle de Tanrı'dan yüz çevirdiklerini, onlara gerçeği kabul ettirmenin çok zor olduğunu anlatmaya çalıştıysa da Hay'ı kararından çeviremedi. Bunun üzerine, tüm halkın değilse bile içlerinden kurtuluşa yakın olan bir kısmının Tanrı'nın izni ve Hay'ın aydınlatmalarıyla doğru yola gelebileceği umuduyla Hay'a katılmak zorunda kaldı.

İnsanların yaşadığı adaya gidebilmek için yapacakları tek şey ada yakınlarından geçecek bir gemi beklemekti. Kıyıya indiler, gözleri ufuklarda beklemeye başladılar. Tanrı'nın kendilerine hayır vasıtalarını ortaya çıkarmasını, amaçlarına ulaşmaları için yardımcı olmasını yakarıp durdular.

Günler boyu bıkıp usanmadan ve Tanrı'dan umut kesmeden beklediler. Nihayet bir gün bekledikleri olay gerçekleşti. Tanrısal istem gereği yolunu yitren bir gemi, rüzgârın da etkisiyle ada yakınlarına sürüklendi. Nerede bulunduklarını öğrenmek niyetiyle iyice kıyıya yaklaşan gemiciler, kendilerine seslenen, el kol işaretleri yapan Absal ile Hay'ı gördüler. Biraz daha yaklaştılar. Absal onlara konuşarak kendilerine yardım etmelerini rica etti. Gemiciler isteklerini kabul ederek iki arkadaşı bir sandalla gemiye aldılar.

Tanrı uygun bir rüzgâr estirdi ve gemi kısa sürede adaya ulaştı. Absal ile Hay'ı karaya çıkardıktan sonra gemi yoluna devam etti. İki arkadaş yürüyerek adanın merkezi olan kente geldiler.

Absal'ın dönüş haberi hızla yayıldı kente. Bütün tanıdıkları, dostları çevrelerine toplandı. Absal onlara Hay bin Yakzan'ın serüvenini anlattı. Hay'ın hayatını mucize kabilinden bir olay sayan halk büyük ilgi gösterdi ona. Seçkin bir topluluk saygı ile halkalandı çevresinde.

Absal, bu topluluğun adadaki halkın en zeki ve kavrayışlı

olanları olduğunu, bunları uyarmada, aydınlatmada ve doğru yola getirmede başarı gösteremediği takdirde halkı eğitmek, aydınlatmak konusunda hiçbir başarı kazanamayacağını anlattı Hay'a. Absal'ın eski arkadaşı Salaman geçen zaman içinde adanın hükümdarı olmuştu. Hay'ın çevresinde toplananlar da Salaman ve adanın diğer ileri gelenleri idi.

Hay, çevresindeki topluluğa ders vermeye, yavaş yavaş aydınlatmaya başladı. İlkin hikmetten, hikmetin gizlerinden söz etti. Daha sonra öğretinin ilke ve yargılarından gerçekliğe doğru yöneldi. Zihinlere başka biçimlerde yerleşmiş kimi inanç ve düşünceleri gerçeklik açısından yeniden tanımlamaya, yorumlamaya geçti.

Hay'ın açıklamaları, yorumları yavaş yavaş topluluğu tedirgin etmeye, canlarını sıkmaya başladı. Gerçi Hay'ın yabancılığını, arkadaşları Absal'ın hatırını gözeterek güler yüz gösteriyorlar, açığa vurmuyorlardı ama içten içe kızıyorlardı.

Hay ise büyük bir coşkuyla, gece demeden, gündüz demeden onları uyarmaya çalışıyor, gizli ve açık tüm gerçekleri yalın biçimde gözler önüne seriyordu. Ne ki bu çaba ve açıklamalar onları gerçeğe çekeek yerde kızgınlıklarını artırıyor, doğru yola duydukları nefreti derinleştiriyordu.

Bununla birlikte bu insanların büsbütün kötü oldukları söylenemezdi. Bunlar iyiliği seven, gerçeğe yönelen insanlardı yine de. Fakat yaratılışlarından gelen eksiklikten ve bilgisizliklerinden dolayı gerçeği, gerçeğe özgü yoldan aramıyorlar, araştırma yönüne gitmiyorlardı. Bu bir yana, gerçeği, gerçeğe ulaşan insanların yolundan öğrenmeyi de istemiyorlardı.

İşte bu nedenlerden dolayı Hay, onların durumunu düzeltmekten umut kesmek zorunda kaldı. Kavrayışları o denli sınırlıydı ki, kabul ettikleri şeylerin onları kurtuluşa yöneltmesi mümkün değildi.

Hay, aydınlatmaya çalıştığı insanlardan umut kestikten sonra bütün toplumu gözden geçirdi. Her sınıftan insanın kendi bilgisiyle yetindiğini, dünyasal istek ve eğilimlerini, bencil isteklerini tanrı edindiklerini gördü.

İnsanlar, kendileri için bir felaket demek olan dünya mallarını toplamakta bitimsiz bir yarış içine girmişlerdi. Ölünceye kadar süren bu mal biriktirme yarış ve hırsı, onları ölümsüz mutluluğa eriştirecek eylem ve çabalardan gafil bırakmıştı. Öğüt vermenin hiçbir yararı yoktu onlara. Hiçbir güzel söz onları etkileyemezdi.

Onlara karşı çıkmak, onlarla savaşmak da işe yaramazdı. Çünkü bu, onların inatlarını artırır, durumlarında daha da direnmelerine neden olurdu.

Bu insanlar bilgiye, düşünceye gidecek bütün yolları kapatmışlardı kendi elleriyle. Bilgisizlik çepeçevre kuşatmıştı toplumu. Yaptıkları kötülükler kalplerini karartmıştı. Tanrı da onların kalplerini, kulaklarını mühürlemişti. Artık gerçekleri kavrayamazlar, duyamazlardı. Gözlerine perde çekilmişti. Doğru yolu görmeleri mümkün değildi.

Açık, anlaşılır bir azap, büyük bir azap hazırlanmıştı bu toplum için. Çünkü azabın nedenleri kuşatmıştı onları. Kapkara perdeler örtmüştü dört bir yanı. Çok azı dışında bütün toplum dünyadan başka bir şey düşünmüyordu. Kolaylıklarına rağmen bütün güzel fiiller, eylemler arkaya atılıyor, ya da az bir dünyalık karşılığı satılıyordu. Bildikleri en iyi şey alışverişti ve bu, onları Tanrı'yı anmaktan sürekli alıkoyuyordu. Bütün kalplerin ve gözlerin başka türlü olacağı günün korkusu görülmüyordu hiçbir yürekte.

Bütün bunlar açıkça gösteriyordu ki, bu topluma müşahede yoluyla ulaşılan gerçekliklerin anlatılması mümkün değildi. Onlardan oruç, namaz, hac, zekât ve benzeri yükümlülüklerden daha fazlasını beklemek anlamsızdı. Büyük çoğunluğun öğretiden kazancı, yalnızca dünyasaldır. Dünyasal hayatlarının düzenlenmesidir. Güvenlik içinde yaşamaları, doğru bir geçim yolu tutabilmeleri ve haklarının tecavüzden korunması gibi yararlar görebilirler ancak.

Öte dünya mutluluğunu ise ancak iman ederek öte dünyaya yaraşır biçimde çalışanlar tadabilir. Azgınlık vadisine saparak bu dünya hayatını öte dünyaya yeğleyenlerin dönecekleri yer ise cehennem ateşidir.

Bütün amacı mal toplamak, yemek içmek, cinsel isteklerini doyurmak, içindeki kin ve nefreti başkalarını ezerek yatıştırmak, mevki ve makam isteğinde bulunmak, öğretinin buyurduğu yükümlülükleri insanları aldatmak için yerine getirmek gibi aşağılık ve değersiz şeylerden öte gitmeyen insandan daha çok ziyanda olan kimse düşünülebilir mi?

Oysa bütün bu şeyler koskoca bir denizde birbiri üstüne yığılmış karanlıklar gibidir. Bu karanlıklar içinde boğulmak, böylesi insanlar için Tanrı'nın takdiri gereği kaçınılmaz olmuştur.

Hay bin Yakzan halkın durumunu, büyük çoğunluğunun hay-

vanlar gibi kavrayıştan yoksun olduklarını görünce Elçi'nin söylediklerinin, öğretinin getirdiklerinin hikmetini anladı. Halk için bunlardan daha hikmetli ve kurtarıcı bir yol mümkün olamazdı. Onlardan daha fazlasını beklemenin, istemenin hiçbir gereği ve anlamı yoktu. İşler için ayrı ayrı insanlar yaratılmış, her insan yaratıldığı iş için gereken yetenek ve güçle donatılmıştı. Bu, Tanrı'nın süregelen yolu ve yasasıydı. Tanrı'nın yol ve yasaları ise değişmeden uzaktı.

Hay, bu gözlem ve düşüncelerinden sonra Salaman ve arkadaşlarının yanına giderek bütün söyledikleri, anlattıkları için özür diledi. Bütün söylediklerinin yanlışlığını anladığını, kendilerine katıldığını bildirdi.

Onlara, öğretinin belirlediği çerçeve dışına çıkmamalarını, yükümlülüklerini yerine getirmelerini, önemsiz ve amaç dışı şeylerle uğraşmamalarını, Kitap'taki benzetmeli (*müteşabih*) sözleri olduğu gibi kabul ve iman etmelerini, dine sonradan katılan şeylerden (*bid'at*), dünyasal istek ve eğilimlerine uymaktan kaçınmalarını, ilk müminlere uyarak öğretide bulunmadığı halde sonradan uydurulan şeyleri terketmelerini, daha çok halkın bilgisiz kesiminde görüldüğü gibi öğretiyi savsaklayarak dünyaya yönelmemelerini öğütledi.

Hay ve Absal, öğretiye teslim olan fakat eksiklik ve yanlışlardan arınmayan halk için başka bir yol olmadığını anlamışlardı. Bu yoldan alınıp müşahede doruklarına çıkarılmak istenirse, sonsuz mutluluğa ulaşmak şöyle dursun, içinde bulundukları durumları bile bozulabilirdi. Tepetaklak yuvarlanıverirler, sonları çok daha kötü olabilirdi. Eğer ölerek kesin bilgiye (*yakin*) ulaşana değin bulundukları durumda kalırlarsa, kötü sonuçtan korunabilir, kitabı sağ elinden verilenlerden (*ashab-ı yemin*) olabilirlerdi.

Yüksek makamlara erişen ve Tanrı dostlarına en yakın olan kimseler ise, bütün iç ve dış güçleriyle benliklerine karşı savaşarak halkı geride bırakan öncüler (*sabikûn*) olacaktır.

Hay ve Absal, Salaman ve arkadaşlarına veda ederek ayrıldılar. Adalarına dönmenin bir yolunu aramaya başladılar. Tanrı'nın yardımıyla adalarına kavuştular.

Hay, önceki yöntemiyle çalışarak eski makamına ulaştı. Absal da onu izleyerek onun makamına yakın derecelere yükseldi. Hatta hemen hemen Hay'a yetişti. Ölünceye kadar adada Tanrı'ya kulluk ettiler.

Notlar

1 "Kur'an'ın bir zahiri, bir batını, bir haddi ve bir matlaı vardır", "Her ayetin bir zahiri, bir batını vardır. Her harfin bir haddi ve her haddin bir matlaı vardır", "Kur'an yedi harf üzerine indirildi. Ondaki her harfin bir zahiri bir batını vardır. Ali bin Ebu Talib'de zahir ve batının bilgisi mevcuttur" (Hadis).

2 Yalnız iki örnek verelim: "Dünya hayatı yalnızca bir oyun ve oyalanmadır. Ahiret yurdu sakınanlar için daha iyidir. Düşünmüyor musunuz?" (*Kur'an*: 6/32), "Bilin ki dünya hayatı oyun, oyalanma, süslenme, aranızda övünme ve daha çok mal ve çocuk sahibi olmaktan ibarettir. Bu, yağmurun bitirdiği, ekicilerin de hoşuna giden bir bitkiye benzer, sonra kurur, sapsarı olduğu görülür, sonra çerçöp olur. Ahirette çetin azap da vardır. Allahın hoşnutluğu ve bağışlaması da vardır. Dünya hayatı ise yalnızca aldatıcı bir geçinmedir." (*Kur'an*: 57/20).

sonsöz

Tanrı bizi ve sizi kendisinden taşan şerefli ruhuyla doğrulasın.

Bu kitapta Hay bin Yakzan, Absal ve Salaman'ın öyküleri çevresinde hiçbir kitapta bulunmayan, olağan konuşmalarda duyulamayacak ve ehli dışındakilerden gizli tutulan bilgileri içeren önemli konulara ilişkin açıklamalar yaptım. Bu bilgileri ancak Tanrı bilgisine ehil kimseler anlayabilir. Şeytanın ayarttığı, Tanrı'ya karşı mağrur kimseler ise bu bilgilerden yoksun kalırlar.

Bizden önceki bilginler bu bilgileri açıklamakta nekes davranmışlar, ehli olmayan kimselerden saklamışlardır. Biz onlara muhalefet ederek her şeyi ortaya koyduk. Üstündeki örtüyü kaldırdık. Bunu zorunluluk duyduğumuz için yaptık. Günümüzde felsefecilerin savundukları birçok batıl görüş ortalığa yayılmış, halkı da kaçınılmaz biçimde etkilemiştir. Büyük nebileri –tümüne selam olsun– izleme yükümlülüğünü üzerlerinden atarak sefihlerin peşinden gitmek isteyenlerin, yeteneksiz kimselerden saklanması gereken sırlardan olduğunu sanarak bu yanlış görüşlere inanmalarından, bu görüşlere ilgi ve sevginin artmasından korktuk. Böylesi kimseleri araştırmaya, düşünmeye yönelterek yanlış yolda yürümelerini önlemenin en iyi yol olduğunu düşündük.

Şunu da belirtelim ki, ortaya koyduğumuz sırları büsbütün örtüsüz bırakmadık. Ehli olanların kolaylıkla yırtabileceği, bu bilgilere ulaşması doğru olmayanlar için ise oldukça kalın sayılabilecek ince bir perde çektik.

Sayfalara döktüğümüz sözleri amacımıza uygun bir biçimde saptayıp açıklama konusunda gösterdiğim hoşgörünün mazeretinin bilginler tarafından kabul edilmesini dilerim. Çünkü bu hoş-

görülü tavrım, görüşlerin uzanabileceği son noktanın da ötesine, gözlerin kaydığı yüce dorukların tepesine çıkışımdan kaynaklanmaktadır.

Bu hoşgörü ile yüce makamlara ilişkin bilgileri derli toplu biçimde isteklilerin zihinlerine sokmayı ve onları doğru yola ulaştırmayı amaçladım.

Tanrı'dan suçlarımızı bağışlamasını ve gereksiz sözlerden uzak olan Tanrı bilgisine ulaştırmasını dileriz.

9. yüzyılda Yunancadan Arapçaya çevrilen *Salaman ve Absal* öyküsü, başta İbn Sina'nın *Hay bin Yakzan*'ı olmak üzere, birçok İslam düşünürünün yapıtlarına kaynaklık etti. Genellikle alegorik öyküler ya da öykümsü anlatılar olan bu yapıtlardan sadece biri, roman boyutlarına ulaştı ve bütün benzerlerini gölgede bıraktı: 12. yüzyılda Endülüslü İşraki düşünür İbn Tufeyl'in yazdığı *Hay bin Yakzan* ya da *Esraru'l-Hikmeti'l-Meşrikiye.*

Bu ilk "felsefi roman" ve ilk "robinsonad", Tanpınar'ın deyişiyle "*Müslüman âleminin tek romanı*", 14. yüzyıldan başlayarak bellibaşlı Avrupa dillerine çevrildi; Defoe, Bacon, Spinoza ve More gibi pek çok düşünür ve sanatçı üzerinde etkili oldu. Doğu, özellikle Osmanlı ise İbn Tufeyl'e ve yapıtına ilgisiz kaldı: Üzerindeki *Hay bin Yakzan* etkileri özel çalışmalara konu olan *Robinson Crusoe* defalarca Türkçeye çevrildiği halde, *Hay bin Yakzan*, dilimize kazandırılmak için 1923 yılını, kitaplaşabilmek için de 1985 yılını bekleyecekti.

Bu yeni ve genişletilmiş baskıda, İbn Tufeyl'in *Hay bin Yakzan*'ına ek olarak –M. Şerefeddin Yaltkaya'nın çevirisi ve İslam dünyasında alegorik öykü geleneğinin tarihçesini ve düşünsel arkaplanını aktardığı giriş yazısıyla– İbn Sina'nın *Hay bin Yakzan*'ı da yer alıyor.

ISBN 975-363-475-7